

ALTERNATIVNI IZVJEŠTAJ

O IMPLEMENTACIJI CEDAW KONVENCIJE I ZENSKIM LJUDSKIM PRAVIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Prezentovan:
KOMITETU UJEDINJENIH NARODA
ZA ELIMINACIJU SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE ŽENA
(CEDAW)

Oktober 2010.

***ALTERNATIVNI IZVJEŠTAJ
O IMPLEMENTACIJI CEDAW KONVENCIJE I
ŽENSKIM LJUDSKIM PRAVIMA
U BOSNI I HERCEGOVINI***

Oktobar 2010.

Alternativni izvještaj
o implementaciji CEDAW konvencije i ženskim ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini

Autorice:

Sažetak, Uvod,
Kontekst, Finalne preporuke : Aleksandra Petrić
Ekonomski položaj žena : Fedra Idžaković
Politički i javni život : Gordana Vidović
Nasilje nad ženama i trgovina ženama : Natalija Petrić
(preporuke za dio Trgovina ženama : Mara Radovanović)
Položaj i ostvarivanje ženskih ljudskih prava Romkinja u BiH : Diana Šehić

Dizajn i prevod: Stanislava Ninković
Tiraž: 500 primjeraka

Pod koordinacijom:
"Prava za sve" Sarajevo i "Helsinški parlament građana" Banja Luka

Podržavaju:
CARE International u BiH, UNIFEM i Fondacija Instituta otvorenog društva (Zug)
Mišljenja i stavovi izneseni u ovom Izvještaju isključivo su stavovi autorica i ne odražavaju nužno stajalište CARE International u BiH, UNIFEM-a i Fondacije Instituta za otvoreno društvo (Zug) koje su podržale izdavanje ovog Izvještaja.

Organizacije koje su učestvovalе u izradi Izvještaja:

PRAVA ZA SVE
učinimo ljudska prava stvarnim

udruŽene
banjaluka, BiH

Organizacija žena
Lara

SADRŽAJ

SAŽETAK	5
KONTEKST	7
UVOD	9
EKONOMSKI POLOŽAJ ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI	11
ŽENE U JAVNOM I POLITIČKOM ŽIVOTU	23
NASILJE NAD ŽENAMA.....	39
POLOŽAJ I OSTVARIVANJE ŽENSKIH LJUDKIH PRAVA ROMKINJA U BiH	53
FINALNE PREPORUKE	65

Skraćenice:

CEDAW – Konvencija za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena i Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena

ARS – Anketa o radnoj snazi

BiH – Bosna i Hercegovina

FBiH – Federacija Bosna i Hercegovina

RS – Republika Srpska

NSRS – Narodna skupština Republike srpske

SAŽETAK

Bosna i Hercegovina je još uvijek opterećena etničkim i nacionalnim podjelama koje usporavaju društveni, ekonomski i politički razvoj, i dominiraju u okviru javnog diskursa. Pitanja ravnopravnosti polova, ostvarivanja ženskih ljudskih prava u javnoj i privatnoj sferi, te primjene domaćih zakona i međunarodnih obaveza, uključujući i Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije prema ženama (CEDAW), potisnuta je u drugi plan.

I pored napretka ostvarenog u stvaranju formalnog pravnog okvira i javnih politika u oblasti promocije i zaštite ženskih ljudskih prava, žene u Bosni i Hercegovini nemaju ravnopravne mogućnosti učešća, niti su dovoljno zastupljene u političkom odlučivanju u okviru zakonodavne, izvršne i sudske vlasti na svim nivoima. Država je propustila da osigura harmonizaciju Izbornog zakona BiH sa Zakonom o ravnopravnosti polova BiH. Žene su isključene iz procesa pregovora, mirovnih procesa, poslijeratne obnove i procesa evropskih integracija, koji ostaju isključivo muški poslovi. Diskriminacija žena se dalje produbljuje i održava imenovanjem muškaraca na rukovodeća mjesta u državnim firmama i upravnim odborima, kao i izvršnim tijelima u ekonomskom sektoru. Institucionalni mehanizmi za ravnopravnost polova u BiH ostaju u velikoj mjeri izolovani u okviru institucija sistema zbog nerazumijevanja njihove uloge i otpora prema pitanjima rodne ravnopravnosti i ženskih ljudskih prava. Bosna i Hercegovina nije učinila stvarne napore da osigura pozicioniranje Agencije za ravnopravnost polova BiH kao institucije koja će biti direktno odgovorna Vijeću ministara BiH, i u praksi su nedovoljno vidljivi rezultati rada na podizanju svijesti i izgradnji kapaciteta vladinih tijela na svim nivoima na primjeni CEDAW-a.

Bosna i Hercegovina je propustila da provede ozbiljnu analizu efekata svjetske ekonomske krize na žene i njihova ekonomska i socijalna prava. Žene BiH imaju ograničen pristup tržištu rada i čine većinu nezaposlenog radno sposobnog stanovništva. Sterotipne rodne uloge nastavljaju biti određujući faktor prilikom izbora zanimanja i zapošljavanja žena i rastući je trend da se žene obrazuju i zapošljavaju u sektoru usluga. Država nije predvidjela mjere pozitivne akcije kako bi eliminisala diskriminaciju po osnovu pola u procesu zapošljavanja. Programi koje država provodi za stimulisanje zapošljavanja nisu prilagođeni specifično ženama i nemaju stvarnog uticaja na povećanje broja zaposlenih žena. Žene su ograničene u pristupu poduzetničkim kreditima, jer nemaju ili nemaju dovoljno imovine koja služi kao sredstvo osiguranja kredita. Država je usvojila neke programe za podršku ženskom poduzetništvu, međutim, stepen realizacije ovih sredstava u praksi je izuzetno mali. Veliki broj žena u BiH je angažovan na „crnom tržištu“ u sektoru ugostiteljstva, turizma i trgovine, te imaju ograničen pristup rukovodnim i drugim dobro plaćenim pozicijama na tržištu radne snage. Iako država pravno štiti prava žene na plaćeno porodiljsko odsustvo, u praksi je prisutan rastući trend zapošljavanja mladih žena na određeno vrijeme, kao i drugi mehanizmi zloupotreba i diskriminacije kojima se poslodavci koriste kako bi lakše otkazali ugovor o radu ženama koje koriste njihova zakonska prava. Država je takođe propustila da kreira i realizuje mjere kojima bi se zaštitila prava samohranih majki i osigurali servisi za zaposlene žene, čime se podstiče trend diskriminacije i marginalizacije žena, te se ogroman broj žena u BiH isključuje iz ekonomskog, političkog i javnog života. Pored nepostojanja posebnih

mjera efikasne zaštite od rodno zasnovane diskriminacije u oblasti rada i radnih odnosa, zabrinjavajuće je nizak nivo znanja i senzibiliteta sudija i tužilaca za prava žena i rodno zasnovanu diskriminaciju u ovoj oblasti.

Diskriminacija Romkinja u ostvarivanju prava na obrazovanje, zapošljavanje, ostvarivanje zdravstvene i socijalne zaštite, kao i drugih prava, doprinosi njihovoj socijalnoj isključenosti u Bosni i Hercegovini. Veliki broj djevojčica Romkinja uopšte ne pohađa školu i većinom su nepismene. Romkinje bez formalnog obrazovanja nemaju nikakvih izgleda da se zaposle, te stoga nemaju šanse da prežive van svojih zajednica i potpuno su ekonomski ovisne o članovima svojih porodica, zbog čega veoma često i trpe različite oblike nasilja. Javne politike koje je Bosna i Hercegovina usvojila u oblasti ravnopravnosti polova i zaštite ženskih ljudskih prava ne prepoznaju probleme i potrebe Romkinja, niti predviđaju posebne mjere usmjerene ka sprečavanju i suzbijanju duple diskriminacije kojoj su Romkinje izložene u BiH.

Nasilje nad ženama, a posebno nasilje u porodici, nastavlja biti široko rasprostranjen društveni problem u Bosni i Hercegovini i teško kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda žena žrtava nasilja. Uprkos intenzivnim aktivnostima javnog zalaganja nevladinih organizacija širom BiH usmjerenim na unaprjeđenje pravne i stvarne zaštite žena od nasilja u javnoj i privatnoj sferi, ova vrsta nasilja se još uvijek posmatra i toleriše kao „društveno prihvatljivo ponašanje“ i opravdava tradicionalnim i patrijarhalnim shvatanjima uloge i položaja žena u BiH društvu. Bosna i Hercegovina još uvijek nema jedinstven sistem prikupljanja i analize statističkih podataka o porodičnom nasilju nad ženama, kako na nivou entiteta, tako i na nivou države, niti su uspostavljeni institucionalni servisi koji bi bili u mogućnosti pružiti sveobuhvatnu, senzibilisanu i specijalizovanu podršku ženama žrtvama nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja. Iako su tokom 2005. g. u oba entiteta usvojeni posebni zakoni o zaštiti od nasilja u porodici, odredbe ovih zakona nisu međusobno usaglašene, što dovodi do pravne nesigurnosti, nejednakog tretmana pred zakonom i nemogućnosti ostvarivanja zaštite žena i djece žrtava nasilja. Država je propustila da usvoji poseban zakon koji se bavi pitanjem zaštite prava žena žrtava rata, niti postoje adekvatni entitetski zakoni koji regulišu ovu materiju. Edukacija o nasilju nad ženama i mehanizmima zaštite tek odnedavno postaje fokus rada vladinih institucija koja se bave pitanjima ravnopravnosti polova, međutim ove edukacije nemaju kontinuiran, niti obavezan karakter za sve profesionalce i profesionalke koje se bave zaštitom žena od nasilja.

Trgovina ljudima u Bosni i Hercegovini nije iskorijenjena, samo je od 2006. godine promijenila način djelovanja, te su žrtve postale mlade djevojke, državljanke Bosne i Hercegovine, koje se seksualno iskorištavaju u motelima, privatnim kućama i vikendicama, ili se odvođe u strane zemlje. Teškoće oko sprečavanja trgovine ljudima predstavlja i neusklađen zakonski okvir kojim se reguliše ova materija, kao i činjenica da je država propustila da uspostavi sistem efikasnog gonjenja i procesuiranja kriminalaca koji su odgovorni za trgovinu ljudima.

KONTEKST

Uprkos činjenici da je Bosna i Hercegovina potpisnica brojnih međunarodnih konvencija, protokola i ugovora koji artikulišu i zahtijevaju stvarnu primjenu principa zabrane diskriminacije po osnovu pola, te da i sama posjeduje okvir zakona i javnih politika koji garantuje jednaka prava i slobode bez diskriminacije po bilo kom osnovu, žene u BiH još uvijek nisu ravnopravne sa muškarcima u ostvarivanju prava u javnoj i privatnoj sferi.

Kao doprinos procesu evropskih integracija, Bosna i Hercegovina je uz podršku međunarodne zajednice u prethodnih nekoliko godina, pokrenula niz reformskih procesa usmjerenih na reformu oružanih i policijskih snaga, te reformu ustava i druge značajne oblasti ekonomskog i političkog života. I pored preporuke CEDAW Komiteta da se žene uključe u ove procese, te kontinuiranog javnog pritiska ženskih nevladinih organizacija usmjerenih prema političkim liderima i predstavnicima međunarodne zajednice, žene su isključene iz ovih procesa i njihovi stavovi ostaju nevidljivi. Žene, takođe, imaju veoma ograničen pristup i uticaj u kreiranju i provođenju rodno osjetljivih politika i reformskih procesa na nižim nivoima organizacije vlasti u BiH, jer je nastavljen trend veoma malog broja žena koje učestvuju u tijelima odlučivanja i upravljanja.

U posljednjih desetak godina, Bosna i Hercegovina je uspostavila okvir vladinih institucija, usvojila Zakon o ravnopravnosti polova 2003. g., njegove izmjene i dopune 2009. g., te Zakon o zabrani diskriminacije BiH 2009.g. U opštem formalno pravnom smislu, ovo predstavlja značajan napredak u odnosu na prethodni period, međutim, neophodno je istaći da vladine institucije u BiH još uvijek propuštaju, odnosno izbjegavaju da harmonizuju čitav niz zakona na državnim, entitetskim i kantonalnim nivoima, kojima bi se osigurala jednaka prava i jednak tretman žena pred zakonom. Bosna i Hercegovina još uvijek ima zakone koji različito regulišu nasilje u porodici, finansiranje sigurnih kuća za žene žrtve nasilja iz javnih budžeta, ne prepoznaju prava na socijalnu zaštitu žena žrtava nasilja i žrtava rata, nedovoljno štite žene žrtve trgovine ljudima, onemogućavaju ravnopravno učešće žena u politici, donošenju odluka i javnom životu, ograničavaju pristup medijskom prostoru tokom predizbornih kampanja, i dr.

Bosna i Hercegovina je takođe napravila značajne pomake sa usvajanjem Gender akcionog plana 2006. g., te usvajanjem strategija i akcionih planova na državnom i entitetskim nivoima usmjerenih na promovisanje i ostvarivanje ravnopravnosti žena i muškaraca i borbu protiv nasilja prema ženama. Ove mjere su trebale da vode do stvarnih promjena u položaju žena i ostvarivanju njihovih osnovnih ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Međutim, u svim oblastima koje su u fokusu ovog izvještaja, jasno je vidljivo da mjere koje je Bosna i Hercegovina preduzela u smislu usvajanja zakona, uspostavljanja institucionalnog okvira i usvajanja javnih politika, te sprovođenja akcionih planova nisu praćene i suštinskim promjenama stavova i razumijevanja rodni uloga žena i muškaraca u BiH u društvu. Rodne uloge i stavovi u Bosni i Hercegovini su još uvijek snažno oblikovani patrijarhalnim naslijeđem,

komunističkom prošlošću¹, te poslijeratnim tranzicijskim procesima, koji služe kao opravdanje da se afirmacija ženskih ljudskih prava stavljaju na margine javnog diskursa.

Ženske nevladine organizacije smatraju da sadašnji trendovi promocije i podrške ostvarivanju ženskih ljudskih prava daju samo kratkoročne rezultate, jer se pored promjena na zakonodavnom nivou, ne vide stvarne promjene u stavovima i razumijevanju rodni uloga u BiH društvu. Stereotipna i tradicionalna shvatanja, običaji i kulturne prakse su duboko ukorijenjeni u kolektivnu svijest o ulozi žena u društvu, koje se primarno posmatraju kao majke, supruge i domaćice, te im je velikodušno „dodijeljena“ uloga „čuvarica“ porodice. Ovakvo shvatanje snažno utiče i na stavove i aktivnosti žena i muškaraca unutar vladinih institucija na svim nivoima u BiH, koji i pored afirmativnih akcija usmjerenih ka sprečavanju diskriminacije žena koje provode ključni institucionalni mehanizmi za ravnopravnost polova – Agencija za ravnopravnost polova BiH i Gender centri Vlade Federacije BiH i Vlade Republike Srpske – ne pokazuju stvarnu opredijeljenost da podrže korjenite i sistemske promjene usmjerene ka ostvarivanju ženskih ljudskih prava u praksi.

To utiče i na nedovoljne sistemske napore i nedostatak kontinuiteta u smislu rodno osjetljive obuke žena i muškaraca u okviru svih struktura vlasti i upravljanja na svim nivoima u BiH, te odsustvo rodne analize, mehanizama kontrole i osiguravanja primjene zakona i mjera u okviru javnih politika usmjerenih na primjenu ženskih ljudskih prava.

---

¹ Više o ovome vidjeti u: „Društveni kontekst za ostvarivanje zenskih ljudskih prava u BiH“ autorice: Dr. Jasna Baksic-Muftic u saradnji sa Global Rights, str. 5, Izvještaj u sjeni o implementaciji CEDAW konvencije i ženskim ljudskim pravima u BiH, Global Rights u saradnji sa nevladinim organizacijama iz BiH, januar 2004. Dostupno na: http://www.iwraw-ap.org/resources/pdf/Bosnia&Herzegovina_SR.pdf;

UVOD

Ovaj Alternativni izvještaj je nastao kao rezultat koalicijskog djelovanja grupe ženskih nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini, koje su uz podršku i koordinaciju nevladinih organizacije „Prava za sve“ iz Sarajeva i Helsinškog parlamenta građana Banja Luka prikupile podatke, izvršile analizu stanja i definisale ključne preporuke u oblastima koje zahtijevaju hitno, kontinuirano, sistematsko i sistemsko djelovanje vladinih institucija na svim nivoima u Bosni i Hercegovini, u cilju unaprjeđenja stvarnog stanja i omogućavanja ženama Bosne i Hercegovine nediskriminatorni pristup njihovim pravima.

Zbog kontinuiranog problema nedostatka podataka, istraživanja i analiza u oblasti ženskih ljudskih prava i ravnopravnosti polova u BiH, kao i nedostatka resursa, ženske nevladine organizacije koje su učestvovala u pripremi ovog izvještaja su se ograničile samo na pojedine oblasti koje pokriva Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama (CEDAW). To su oblasti u kojima je moguće realne probleme u praksi potkrijepiti relevantnim podacima, iskustvima žena i saznanjima nevladinih organizacija koje dugi niz godina rade direktno sa ženama čija su prava ugrožena, te ukazati na aktivnosti i rezultate akcija javnog zalaganja usmjerenih ka unaprjeđenju zakona, javnih politika i praksi rada vladinih institucija u BiH i promjeni sveobuhvatnih društvenih i kulturoloških stavova o ženama i ženskim ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini. U tom smislu, izvještaj ima posebnu vrijednost u smislu iskustvenog i realističnog ukazivanja na položaj žena u BiH.

Ovo je treći izvještaj u sjeni pripremljen od strane ženskih grupa i organizacija u BiH², i fokusira se na praćenje stanja po ključnim preporukama CEDAW Komiteta iz 2006. g., ažuriranje podataka i nalaza iz prethodnih izvještaja, te analizu specifičnih pozitivnih aspekata, poteškoća i izazova u zaštiti i ostvarivanju prava žena u praksi u posljednjih pet godina. Izvještaj takođe ukazuje na ključne aspekte kršenja ženskih ljudskih prava i daje preporuke civilnog sektora u BiH definisane u smislu zahtjeva za aktivnom ulogom države i vladinih institucija na svim nivoima u omogućavanju unaprjeđenja i stvarne primjene formalno pravnih principa i javnih politika, te ostvarivanje sveobuhvatne zaštite ženskih ljudskih prava u praksi.

Periodični državni izvještaj koji je Bosna i Hercegovina obavezna podnijeti CEDAW Komitetu u oktobru 2010.g. nije bio dostupan tokom pripreme ovog izvještaja, te se u ovom izvještaju samo djelomično koriste reference izvještaja o primjeni CEDAW-a za Federaciju BiH³. Bez obzira na ovo ograničenje, nevladine organizacije koje su učestvovala u pripremi ovog izvještaja smatraju da će on omogućiti prezentovanje važnih činjenica u smislu procjene stanja ženskih ljudskih prava u BiH, uz podatke predstavljene u periodičnom državnom izvještaju.

² Prvi izvještaj o stanju ženskih ljudskih prava u Bosni i Hercegovini je pripremljen 1999. g. u saradnji organizacije Global Rights i ženskih nevladinih organizacija u BiH, drugi izvještaj je pripremljen 2004. g. u saradnji Global Rights i koalicije 16 ženskih nevladinih organizacija u BiH.

³ Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je na svojoj 146. sjednici održanoj 10.06.2010. prihvatila Kombinovani četvrti i peti periodični izvještaj o primjeni CEDAW-a za Federaciju BiH koji se odnosi na period od 2006.g. do 2009.g. Ovaj izvještaj je dostupan na zvaničnoj web prezentaciji Gender centra Vlade Federacije BiH na: http://www.fgenderc.com.ba/bh/izvjestaji/CEDAW_2009_bos.pdf (posljednji pristup 1.10.2010.)

Ovaj izvještaj pruža nezavisnu analizu, ilustruje stvarne poteškoće i oblike diskriminacije sa kojima se žene Bosne i Hercegovine susreću u svakodnevnom životu u ostvarivanju svojih prava, te omogućava ženskim nevladinim organizacijama u Bosni i Hercegovini da predstave CEDAW Komitetu ključne preporuke u sljedećim oblastima:

- 1. Ekonomski položaj žena**
- 2. Položaj žena u javnom i političkom životu**
- 3. Nasilje nad ženama i trgovina ženama**
- 4. Položaj i ostvarivanje ženskih ljudskih prava Romkinja u BiH**

EKONOMSKI POLOŽAJ ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI

Autorica:

Fedra Idžaković

Zaključni komentari Komiteta br. 34

Komitet zahtijeva da država članica sprovede relevantne dijelove Zakona o ravnopravnosti spolova i relevantne preporuke projekta za implementaciju ovog Zakona, kao i da osigura da državna i privatna preduzeća odgovaraju pred sudom za kršenje odredbi o ravnopravnosti spolova sadržanim u Zakonu o ravnopravnosti spolova i regulativom iz oblasti rada. Komitet, također, zahtijeva da država članica intenzivira svoje napore kako bi osigurala da su svi programi zapošljavanja gender senzitivni i da žene u potpunosti koriste mogućnosti svih planiranih programa za podršku poduzetništvu, uključujući i mogućnosti povoljnih kreditnih linija. Preporuka Komiteta je da se pojačaju naponi kako bi se povećala zastupljenost žena u formalnoj ekonomiji i kako bi se eliminirala profesionalna segregacija, u oba smjera po horizontali i po vertikali; da se smanji i premosti razlika u plaćama između žena i muškaraca u javnom sektoru; i da se ženama osigura pristup strukovnom obrazovanju.

Zaključni komentari Komiteta br. 40

Komitet zahtijeva da država članica osigura da svi državni programi za ublažavanje siromaštva, a koji su razvijeni u okviru srednjoročne razvojne strategije za smanjivanje siromaštva, i implementirani od strane ministarstava, u potpunosti služe ženama, posebno marginaliziranim grupama žena, u skladu sa njihovim potrebama i okolnostima, te da informacije o poduzetim mjerama i njihovim rezultatima budu sadržane u narednom periodičnom izvještaju.

UVOD

BiH ekonomija je nekonkurentna,⁴ niske produktivnosti sa usko povezanom tehnološkom zastarjelošću i visokim udjelom radne snage u proizvodnji. Istovremeno, neodgovarajuće obrazovanje i nepostojanje odgovarajućih vještina radne snage šteti ispravnom funkcionisanju tržišta rada⁵. Istraživanje i razvoj kao temelji moderne ekonomije gotovo su potpuno zanemarljivi u BiH. Nakon perioda poslijeratne rekonstrukcije i rasta ekonomije u kojem je BDP iznosio u prosjeku 6% na godišnjem nivou a BND *per capita* dostigao \$4.530 u 2008. godini, BiH se suočava u 2009 sa oštrim padom BDP na 3.5%⁶ kao rezultatom loše vođene ekonomske politike, te efektima globalne ekonomske i finansijske krize sa kraja 2008. godine. Ovaj negativni trend se nastavio tokom 2009 i 2010. Visoki državni rashodi uključujući i visoke socijalne transfere koji istovremeno ne doprinose smanjenju siromaštva i socijalne isključenosti,⁷ kontinuirani pad u prihodima od poreza uzrokovao je i visoki budžetski deficit od čak 4% BDP⁸. Stvarne mjere za ublažavanje ekonomske krize su zanemarljive a država uglavnom nastavlja trend zaduživanja kako bi pokrila visoki deficit. Nažalost, država nije ozbiljnije analizirala efekte globalne ekonomske krize na žene i njihova ekonomska i socijalna prava.

TRŽIŠTE RADA I ŽENE

BiH ima visoku stopu nezaposlenosti. Prema Anketi o radnoj snazi iz 2009 u BiH⁹ (ARS), radnu snagu (ekonomski aktivno stanovništvo) čini 1.157.940 osoba od čega je 24,1% nezaposlenih osoba (23,1% za muškarce i 25,6% za žene) i ova stopa je u stalnom porastu.¹⁰ Istovremeno stopa registrovane nezaposlenosti u 2009. godini je 41,8%.¹¹ Država u Strategiji zapošljavanja iz aprila 2010. godine priznaje da je „nedostatak mogućnosti za dostojanstveno i produktivno zaposlenje ima za posljedicu veliku neformalnu ekonomiju, što se ogleda u razlici od 21 % između registrirane i stvarne nezaposlenosti.¹²“

⁴ BiH je rangirana kao 109 od 133 zemlje prema Izvještaju o globalnoj konkurentnosti 2009-2010, Svjetski ekonomski forum; U najnovijem izvještaju o konkurentnosti 2010-2011, BiH je rangirana kao 102 od 139 zemalja koje su bile predmetom ove analize, dostupno na <http://www.weforum.org/documents/GCR10/index.html> ;

⁵ Svjetska banka, Jedinica za smanjivanje siromaštva i ekonomski menadžment, Da li ograničenost vještina ograničava rast u Bosni i Hercegovini?, april 2010. godine, dostupno na:

<http://siteresources.worldbank.org/INTBOSNIAHERZ/Resources/DaLiOgranicenostVjestinaOgranicavaRastUBIHbos.pdf> ;

⁶ <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/BOSNIAHERZEXTN/0,,contentMDK:20629017~menuPK:362034~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:362026,00.html#econ>;

⁷ Policy document: Socijalni transferi u BiH: Prema održivijoj i bolje ciljanoj mreži sigurnosti, Svjetska banka, april 2009 (Policy note, Social Transfers in Bosnia and Herzegovina: Moving Towards a More Sustainable and Better Targeted Safety Net, World Bank, April 30, 2009) – Prema ovom istraživanju Svjetske banke BiH ima izuzetno visoke socijalne transfere od 4% GDP

⁸ Izvještaj o napretku BiH u 2009. godini, Evropska komisija;

⁹ Agencija za statistiku BiH, Anketa o radnoj snazi u BiH 2009, rađenom po metodologiji Međunarodne organizacije rada, dostupno na: http://www.bhas.ba/Arhiva/2010/sao/ARS_2010_001_001_01-bh.pdf;

¹⁰ Prema ARS u BiH iz 2010. godine radnu snagu čini 1.157.940 osoba od čega je 27,2% nezaposlenih osoba (25,6% za muškarce i 29,9% za žene). Podaci koji su korišteni u ovom izvještaju su iz 2009. godine radi što preciznije analize i drugih dostupnih podataka;

¹¹ Direkcija za ekonomsko planiranje u BiH, Bosna i Hercegovina Ekonomski trendovi 2009, dostupno na http://www.dep.gov.ba/dep_publikacije/ekonomski_trendovi?id=1279. Registrovana nezaposlenost u prvom kvartalu 2010 je porasla na 42,6% - prema Bosna i Hercegovina Ekonomski trendovi januar - mart 2010.

Dostupno na: http://www.dep.gov.ba/dep_publikacije/ekonomski_trendovi?id=1282;

¹² Ministarstvo civilnih poslova BiH u saradnji sa Koordinacionim odborom relevantnih institucija u BiH i predstavnika organizacija poslodavaca i radnika, Strategija zapošljavanja u Bosni i Hercegovini 2010-2014, april 2010, dostupno na http://www.mcp.gov.ba/zakoni_akti/strategije/Archive.aspx?template_id=19&pageIndex=1 ARS je primarni izvor informacija o stanju na tržištu rada i zasnovana je na metodi utvrđenoj od strane Međunarodne organizacije rada (ILO), za više detalja pogledati na: <http://laborsta.ilo.org/applv8/data/c3e.html> Anketa se u BiH radi godišnje od 2006. godine. ARS ima za cilj da prikaže stvarno stanje

Spol/rod i dalje predstavlja jedan od važnih faktora (ne)zaposlenosti. Pokazatelji govore da i pored zakonske obaveze na uspostavljanje rodne ravnopravnosti u pristupu tržištu rada te i pored činjenice da žene čine 51,7% od ukupno procijenjenog broja radno sposobnog stanovništva, samo 37,1 % zaposlenih su žene.¹³ Procenat zaposlenih žena nastavlja da pada u 2010. godini na 36,9%. Nadalje, zabrinjava da žene u najvećem procentu od čak 70,9% preovladavaju u grupi neplaćenih pomažućih članova porodice, a ovaj procenat konstantno raste u posljednje četiri godine (tabela 1.). Stopa nezaposlenosti mladih žena starosti između 15 i 24 godine iznosi visokih 52,5% u 2009. godine i u porastu je.¹⁴

OBRAZOVANJE I TRŽIŠTE RADA

Kada govorimo o nezaposlenosti žena treba pogledati i pokazatelje o obrazovnoj strukturi (ne)zaposlenih žena. Najveći broj nezaposlenih žena su (ne)kvalifikovane i žene sa srednjom stručnom spremom. Također, zabrinjava i nastavak trenda nezaposlenosti žena koje imaju visoko obrazovanje tako da od ukupnog broja nezaposlenih 10,4% su žene sa višim/visokim/postdiplomskim obrazovanjem u odnosu na 5,6% muškaraca u istoj grupi.¹⁵ Ovo dodatno destimuliše žene da nastave obrazovanje na postdiplomskim i doktorskim studijama. Iako nešto veći broj žena studira i završava studije na visokoškolskim ustanovama¹⁶ mnogo manji broj žena nastavlja studije na magistarskim i doktorskim studijama.¹⁷

Mlade žene i dalje biraju obrazovanje prema sve prisutnom stereotipu. Najveći broj žena se obrazuje i zapošljava u sektoru usluga. Zabrinjavajuće je stajalište države koja u svom programskom dokumentu, Strategiji za zapošljavanje 2010-2014, ističe: „Nisko učešće žena u radnoj snazi je djelomično posljedica niskog nivoa obrazovanja: izgleda da im nedostaje niz vještina i kvalifikacija potrebnih da odgovore zahtjevima tržišta rada; stoga većina žena sa najnižim nivoom obrazovanja čak i ne pokušava da nađe zaposlenje.“¹⁸

Značajna razlika postoji u sektorskoj strukturi zaposlenosti. Industrijski sektor zapošljava samo 16% žena. Od ukupnog broja zaposlenih žena u formalnom sektoru 71% radi u trgovini, obrazovanju, zdravstvu, socijalnoj zaštiti.¹⁹ Kada se posmatra struktura zaposlenosti po sektorima ekonomije niti u jednoj od ovih sektora žene nemaju većeg udjela u zaposlenosti u odnosu na muškarce.

Država nije predvidjela mjere pozitivne akcije (pozitivne diskriminacije) kojima bi se odgovorilo na problem rodne neravnopravnosti prilikom zapošljavanja. Iako država ističe najrazličitije programe za stimulisanje zapošljavanja, ovi programi nisu prilagođeni specifično ženama nego su generalni i podaci pokazuju da nemaju snažnijeg uticaja na povećanje broja zaposlenih žena. Nema posebnih programa koji bi olakšali odabir obrazovanja i zanimanja

---

nezaposlenosti, jer se od ispitanika očekuje da prijave svoj činjenični status u zaposlenju. Evidentirana stopa nezaposlenosti je iskrivljena brojem lica koji se prijavljuju kako bi dobili naknadu za vrijeme nezaposlenosti, uprkos tome što su neformalno zaposleni ili neaktivni;

¹³ Anketa o radnoj snazi za 2009, Agencija za statistiku BiH, dostupno na http://bhas.ba/Ankete/LFS%202009/Saopcenje_LFS_2009.pdf.

¹⁴ U Anketi iz 2010 ovaj procenat je narastao na 61,3%. Anketa o radnoj snazi za 2010, Agencija za statistiku BiH

¹⁵ Anketa o radnoj snazi za 2010, Agencija za statistiku BiH;

¹⁶ U 2007/8 godini broj studentica u BiH bio je 58.624 od ukupnog broja studenata 104.938; Iste školske godine 7.168 žena je završilo studije od ukupnog broja završenih studenata 12.199 – Izvor: Bilten Broj 3. Žene i muškarci u BiH, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo 2009.;

¹⁷ Ibid. U 2007. godini od ukupno 427 magistara nauka 182 su bile žene, a od 136 doktora nauka samo 45 su promovirane u doktore nauka;

¹⁸ Ministarstvo civilnih poslova BiH, Strategija zapošljavanja u Bosni i Hercegovini 2010-2014, april 2010;

¹⁹ Ibid;

ženama koji bi odgovorili na uočenu rodno stereotipizaciju u izboru zanimanja i rada te kasnijeg napredovanja za žene.

Država prepoznaje problem rodno zasnovane nejednakosti u pristupu radu i zapošljavanju, strukturalne stereotipizacije, ili problemom neplaćenog rada u kojem preovladavaju žene. Nažalost, aktualne Strategije na državnom i entitetskom nivou nisu se ozbiljnije posvetile donošenju mjera i programa sa ciljem povećanja konkurentnosti žena na tržištu rada i smanjenja rodno zasnovane diskriminacije u zapošljavanju. Najveći broj ovih programskih dokumenata samo se načelno bavi ženama i često ih tretira unutar grupe ranjivih osoba. Tako, državna strategija kao cilj postavlja: „unaprjeđenje zapošljivosti žena i muškaraca, a naročito najugroženijih” a kao mjeru navodi uvođenje programa za „samozapošljavanje ciljane na mlade u nepovoljnom položaju i žene podržane poreskim olakšicama i drugim podsticajnim mjerama kao što su savjetovanje i biznis obuka.”²⁰

Krediti za poduzetnice

Efekti globalne finansijske i ekonomske krize uticali su i na banke u BiH, uzrokujući pooštavanje uslova i sredstava osiguranja za dobivanje kredita. Iako žene po zakonu imaju ista prava na nasljeđivanje i vlasnički udio, u tradicionalno patrijarhalnoj sredini kakva je BiH muškarci su najčešće vlasnici privatne imovine. Samim tim, žene su ograničene u pristupu poduzetničkim kreditima jer nemaju ili nemaju dovoljno imovine koja služi kao sredstvo osiguranja kredita.

Država je usvojila neke programe za podršku ženskom poduzetništvu međutim stepen realizacije ovih sredstava u praksi je izuzetno mali. Tako recimo u 2008. godini žene su koristile samo 3,98% sredstava predviđenih za razvoj, poduzetništvo i obrt u FBiH.²¹

Dostupne analize govore da pored pristupa kreditima i sredstvima njihovog osiguranja, tradicionalna uloga žena i društvene vrijednosti predstavljaju prepreku za žensko poduzetništvo u BiH.²² Žene poduzetnice imaju manjak vještina čemu uvelike doprinosi nedostatak podrške od strane državnih agencija i poslovne zajednice. Ženama nedostaju znanja i kontakti, a malo njih zna za treninge o poduzetničkim vještinama, ima informacije o kreditima, ili *know-how* o marketingu, i sl.²³

Prava zaposlenih žena i odgovor institucija

Prava zaposlenih žena se učestalo krše. Izvještaji nevladinih organizacija i sindikata ističu različita kršenja prava zaposlenih žena koji se često događaju kumulativno:

- zapošljavanje žena na određeno vrijeme, gotovo 1/3 žena (33,63%) je zaposleno na ovaj način,²⁴
- povreda prava na porodiljsko odsustvo, uključujući nezakonite otkaze, raspoređivanje na druge poslove, neisplaćivanje naknada za vrijeme trajanja porodiljskog odsustva, i sl.,

²⁰ Ministarstvo civilnih poslova BiH, Strategija zapošljavanja u Bosni i Hercegovini 2010-2014, april 2010.

²¹ Gender centar FBiH, Kombinirani četvrti i peti izvještaj prema Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena za Federaciju Bosne i Hercegovine (2006 -2009), juni 2010. Dostupno na <http://www.fgenderc.com.ba/bh/izvjestaji.html>

²² Overcoming Obstacles: How Women are Rebuilding Bosnia, Gayle Tzmach, Center for International Private Enterprise, mart 2007. godine. Dostupno na: <http://www.cipe.org/publications/fs/pdf/031507.pdf> .

²³ Ibid.

²⁴ Prema Helsinškom parlamentu građana, Banja Luka, „Kroz ženska radna prava,“Banja Luka, maj 2008. Dostupno na: http://www.hcabl.org/images/stories/pdf/Radna_prava.pdf;

- izloženost mobingu, koji u slučaju žena ima i aspekt seksualnog uznemiravanja i diskriminacije na osnovu spola,
- rad u neformalnoj ekonomiji (“crnom tržištu”).

Prava žena su posebno kršena u procesu privatizacije. „U procesu privatizacije niko ne brine šta će biti sa nama. Da li ćemo biti otpuštene kao tehnološki višak, da li ćemo uopšte dočekati penziju, jer nam godinama nisu uplaćeni doprinosi.“²⁵ One koje su otpuštene u ovom procesu imaju malo nade da nađu novi posao jer se traže mlađe žene, naročito za rad u trgovini i ugostiteljstvu. Procjenjuje se da veliki broj žena radi na “crnom tržištu” koji je prema zapažanjima sindikata naročito rasprostranjen u sektoru ugostiteljstva, turizma i trgovine. Ovako zaposlene žene nemaju mogućnosti da ostvare i zaštite svoja prava po osnovu zaposlenja i nalaze se u procjepu između poslodavca i inspekcija te su suočene sa stalnom prijetnjom gubitka posla. Žene koje su zaposlene na određeno vrijeme često rade više poslova od onih na koje su formalno raspoređene. Ovo je naročito primijećeno u trgovini i ugostiteljstvu.

Iako zakoni zabranjuju,²⁶ izvještaji nevladinih organizacija govore i o sve većoj izloženosti žena mobingu, rodno zasnovanom nasilju i seksualnom zlostavljanju na poslu. Prema nekim podacima žene su češće od muškaraca izložene različitim oblicima nasilja na radnom mjestu²⁷ a počinitelj je u najvećem broju slučajeva nadređeni.

Jednaka plaća

Zakon o ravnopravnosti spolova definiše kao spolnu/rodnu diskriminaciju, između ostalog, i kao neprimjenjivanje jednake plate i drugih beneficija za isti rad, odnosno za rad jednake vrijednosti. Oba entitetska Zakona o radu zabranjuju diskriminaciju zaposlenika po osnovu spola/roda. Međutim, dostupne analize govore o jazu između visine plate za muškarce i žene. „Najveći efekat diskriminacije imaju ženske osobe sa završenom osnovnom školom i završenom srednjom školom u prerađivačkoj industriji kao i žene sa završenom srednjom školom u trajanju od 2 do 3 godine koje rade u trgovini. Ove žene imaju za jednu trećinu nižu platu u odnosu na svoje muške kolege.“²⁸ Država je procijenila efekte jaza u prihodima između žena i muškaraca na oko 11 miliona KM (5,6 miliona EUR) na mjesečnom nivou koristeći podatke iz 2006. godine.²⁹

Žene sa završenim fakultetskim obrazovanjem se pomiču ka višim platnim razredima. Međutim, muškarci i dalje dominiraju u dva najviša platna razreda. Ovo ukazuje na činjenicu da žene u BiH imaju manji pristup rukovodnim i drugim visoko plaćenim pozicijama na BiH

²⁵ Izjava jedne od radnica „Boska“ - Helsinški parlament građana Banja Luka, Partnerstvo za promjenu: Podrška implementaciji Zakona o ravnopravnosti spolova, „Diskriminacija žena na radnom mjestu“ – Banja Luka, januar 2010. godine.

²⁶ Seksualno zlostavljanje i rodno zasnovano nasilje zabranjeno je Zakonom o ravnopravnosti spolova iz 2003. godine, dok je mobing konačno zabranjen na cijeloj teritoriji BiH novodonesenim Zakonom o zabrani diskriminacije iz 2009. godine. Prije toga Zakon o radu RS iz 2007 je zabranjivao mobing u samo jednom dijelu zemlje.

²⁷ Prema organizaciji “Budućnost” Modriča koja je provela istraživanje na uzorku od 800 ispitanica sa područja 8 opština regije Doboj u periodu mart-maj 2009. godine. Prema ovim podacima na primjer: izdiranje, ponižavanje, i/ili ismijavanje – doživjele su žene u 28% a muškarci u 14% slučajeva; prijetnjama gubitkom posla, samovolji u raspodjeli poslova, zatrpavanje poslom, lovljenje u grešci - doživjelo ili doživljava 27% žena, dok su uporedno muškarci žrtve u 11% slučajeva; uskraćivanje prava na pauzu, bolovanje, godišnji odmor, naknadu za obavljani rad lično je doživjelo čak 27% ispitanica u odnosu na 17% muškaraca.

²⁸ „Gender jaz u bosanskohercegovačkim prihodima“ Autori-ce: Samra Filipović-Hadžabić, Fahrudin Memić, Lejla Somun-Krupalija, Ana Abdelbasit, Agencija za ravnopravnost spolova BiH, IBHI, UNDP, 2006.

²⁹ Gender centar FBiH, Kombinirani četvrti i peti izvještaj prema Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena za Federaciju Bosne i Hercegovine (2006 -2009), juni 2010.

tržištu radne snage.³⁰ Žene se suočavaju sa nevidljivom ali sveprisutnom preprekom „staklenog plafona.“ Iako nema vidljivih zakonskih zapreka, žene se suočavaju sa nemogućnošću daljeg napredovanja ili nemogućnošću da budu direktorice, predsjednice ili čak članice upravnih odbora velikih javnih kompanija koje ostvaruju visoke profite i izuzetan uticaj u ekonomskom i javnom životu. Dostupni podaci pokazuju da su isključivo muškarci direktori deset najvećih javnih poduzeća u FBiH, dok su žene zastupljene u članstvu nadzornih odbora ovih preduzeća sa jedva 12,5%.³¹

Porodiljska zaštita

Zakoni o radu predviđaju pravo na porodiljsko odsustvo od jedne godine neprekidno. Međutim i pored zakonski regulisanog prava na porodiljsku zaštitu i politički proklamovane borbe protiv „bijeke kuge,“ javne retorike o zaštiti porodice, majke i djece kao najviših vrijednosti u društvu, u praksi poslodavci ali i država na najrazličitije načine krše pravo na porodiljsku zaštitu.

Izmjenama i dopunama zakona o radu FBiH³² žena ima pravo da koristi porođajno odsustvo od najmanje 6 sedmica³³ a u RS od 8 sedmica nakon porođaja. Formalno, žena može koristiti porođajno odsustvo u trajanju od godinu dana ali poslodavac pronalazi zakonsko uporište da je pozove na posao i prije isteka tog roka. Žene su izložene i različitim pritiscima da se vrate na posao nakon maksimum 60 dana.³⁴ Iako je zakonom zabranjeno otpustiti ženu tokom trudnoće i porodiljskog odsustva sindikati potvrđuju da se žene zbog pritiska najrazličitije vrste ili iz straha da će izgubiti posao vraćaju sa porodiljskog nakon 1-2 mjeseca.

Poslodavci su se dosjetili kako da unaprijed zaobiđu zakon: prilikom potpisivanja ugovora o radu mlade žene, u dobi za rađanje primoravaju se da istovremeno potpišu bjanko sporazum o raskidu radnog odnosa. Kada se pojavi beba, otkaz se ekspresno aktivira. Na sudu je skoro nemoguće dokazati prevaru ili prinudu.³⁵ Prilikom zapošljavanja, naročito mladih žena, poslodavci postavljaju pitanja o planovima žena da rode, porodičnoj situaciji te njihovih „ozbiljnih veza.“ Poslodavcima je žena na porodiljskom odsustvu „skupa“ jer i pored toga što zakonski država snosi (dio) naknade za porodiljsko odsustvo poslodavac mora zaposliti nekoga na određeno vrijeme kako bi privremeno zamijenio radnicu.

Porodiljska naknada

Zakoni predviđaju pravo na naknadu plaće za vrijeme korištenja porodiljskog odsustva. Međutim, velik broj žena se vraća na posao mnogo prije isteka porodiljskog odsustva i zbog naknada koje su nedovoljne i destimulirajuće.³⁶ Visina naknada nije jednaka za sve žene koje koriste porodiljsko odsustvo i ovisi o dijelu zemlje u kojem korisnica živi. U RS se ove

³⁰ „Gender jaz u bosanskohercegovačkim prihodima“ Autori-ce: Samra Filipović-Hadžiabdić, Fahrudin Memić, Lejla Somun-Krupalija, Ana Abdelbasit, Agencija za ravnopravnost spolova BiH, IBHI, UNDP, 2006.

³¹ Gender centar FBiH, Kombinirani četvrti i peti izvještaj prema Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena za FBiH (2006 - 2009), juni 2010.

³² SN FBiH 32/00.

³³ Izmjene i dopune Zakona o radu FBiH član 26. „žena može koristiti kraće porođajno odsustvo, ali ne kraće od 42 dana poslije porođaja.“ Zakon o radu RS član 74. „žena može na sopstveni zahtjev, otpočeti s radom i pre isteka porodiljskog odsustva.....ne pre nego što protekne 60 dana od dana porođaja.“

³⁴ Radio Slobodna Evropa, Bez stvarnog prava na porodiljsko odsustvo, 20.10.2008.

<http://www.slobodnaevropa.org/Content/Article/1331314.html>

³⁵ Helsinški parlament građana Banja Luka, Partnerstvo za promjenu: Podrška implementaciji Zakona o ravnopravnosti spolova, „Diskriminacija žena na radnom mjestu“ – Banja Luka, januar 2010. godine. Dostupno na: http://www.hcabl.org/images/stories/pdf/Radna_prava.pdf

³⁶ ICVA u saradnji sa Prava za sve, „Primjena Evropske socijalne povelje kroz zakone i praksu u BiH,“ Sarajevo, juni 2009. godine.

naknade isplaćuju iz jedinstvenog Javnog fonda za dječju zaštitu, dok u FBiH visina i isplata naknada varira prema području i kantonu gdje majka živi. Također, pojedini kantoni izbjegavaju isplatu ovih naknada (u 2008. godini pojava uočena u 2 od 10 kantona u FBiH). U posljednje vrijeme nevladine organizacije izvještavaju da i u RS postoje problemi sa isplatama naknada tako da žene čekaju i do 3 godine na isplatu porodijske naknade.

Poseban problem imaju samozaposlene žene koje praktično ne mogu koristiti porodijsko odsustvo zbog svog statusa u kojem su same sebi poslodavci, na primjer žene advokati, vlasnice samostalnih trgovačkih radnji, ili malih biznisa i sl. Ukoliko ove žene žele koristiti pravo na porodijsko odsustvo dovode se u apsurdnu situaciju u kojoj same sebi kao poslodavci moraju uplaćivati obavezne doprinose kao što je penziono i zdravstveno osiguranje te jedan dio porodijske naknade. Nemoguće je biti na porodijskom i istovremeno ostvarivati zaradu za izmirenje svih zakonskih obaveza. Zbog toga su žene iz ove grupe praktično onemogućene koristiti pravo na porodijsko odsustvo i naknadu te su u diskriminirajućem položaju u odnosu na druge žene koje su zaposlene kod nekog drugog poslodavca.

Majke porodilje koje nisu u radnom odnosu ostvaruju pravo na porodijske naknade samo u ograničenom obimu. Iako je zakonom propisano da se pravo na ovu vrstu naknade ostvaruje godinu dana nakon porođaja ovo pravo se samo djelimično ostvaruje i to u zavisnosti od ekonomske moći pojedinih kantona ili općina. Vrlo slično je i sa ostvarivanjem drugih prava iz oblasti zaštite porodica sa djecom.

Samohrane majke

Ova kategorija žena se prema podacima nevladinih organizacija nalazi u naročito teškom položaju.³⁷ Alarmantne su izjave samohranih majki koje izjavljuju da nemaju dovoljno novaca da plate račune i da povremeno žive na granici gladi. Prema ovim podacima velik broj žena u ovoj kategoriji je nezaposlen i ovisi o socijalnoj pomoći. Djeci samohranih majki teško su dostupni vrtići. O ovim ženama koje se svakodnevno bore za preživljavanje malo se govori a država ovo pitanje gotovo u potpunosti zanemaruje.

Dostupnost servisa za zaposlene majke

Treba istaći ogroman problem nepostojanja kvalitetnih i dostupnih državnih ili privatnih servisa, jaslica i vrtića, koji bi trebali pomoći zaposlenim majkama. Visine naknada za ove servise ograničavaju žene da plaćaju privatne, ali i državne jaslice i vrtiće. Ovo na indirektan način smanjuje broj zaposlenih žena koje se povlače sa tržišta rada kako bi se brinule o djeci, a kasnije je ovakvim ženama teže naći posao zbog nedostatka radnog iskustva ili dugog odsustva iz radnog procesa. Na ovaj način se podstiče trend diskriminacije i marginalizacije žena jer se i ogroman broj žena isključuje iz ekonomskog, političkog i javnog života i učešća u društvu.

³⁷ Biro za ljudska prava, Tuzla i Helsinški parlament građana, Banja Luka "Socijalno isključeni danas, a sutra?" 2010. Istraživanje je provedeno na 806 osoba, 362 učesnika fokus grupa i 18 socijalnih radnika, ukupno 1186 osoba u 5 opština i 7 fokus grupa socijalno isključenih osoba. Prema podacima iz ovog istraživanja 58% samohranih majki izjavljuje da tokom prošle godine nije moglo platiti račune za stan i komunalije, a njih 42% je izjavilo da je povremeno na granici gladi jer im se dešava da nemaju novca za hranu. Samo 1% djece zaposlenih samohranih majki koristi vrtiće a 7,5% djece ostaje samo u kući.

Sudska zaštita

Država nema posebnih mjera efikasne zaštite od rodno zasnovane diskriminacije po osnovu spola. Sudovi su opterećeni velikim brojem predmeta, nema posebnih odjeljenja koji bi se bavili radnim zakonodavstvom, te je zabrinjavajuće nizak nivo znanja i senzibiliteta sudija i tužilaca za prava žena i rodno zasnovanu diskriminaciju. S druge strane, žene koje žele da pokrenu postupak protiv rodno zasnovane diskriminacije suočavaju se sa dugotrajnim postupcima i teškoćama u dokazivanju diskriminacije, te ograničenjima u pristupu sudu zbog troškova postupka, uključujući i troškove advokata, kao i problemima u pristupu besplatnoj pravnoj pomoći koja ne postoji u svim dijelovima zemlje. Tek ograničeni broj nevladinih organizacija i sindikata pružaju besplatnu pravnu pomoć. Tako se samo manji broj žena obraća sudovima kako bi zaštitio svoja prava.

Rodno zasnovano siromaštvo i isključenost

Siromaštvo i isključenost u BiH ima žensko lice. BiH i dalje ima visoku stopu siromaštva od 18,6%, dok je 22,9% stanovnika pod rizikom od siromaštva.³⁸ Indeks socijalne isključenosti prema UNDP Misiji u BiH sugerira da je preko 50% stanovništva na neki način isključeno, a 47% populacije je u riziku od dugoročne socijalne isključenosti. Među najugroženijima su stariji, osobe sa invaliditetom, raseljena lica, Romi, porodice sa dvoje ili više djece, nezaposleni i mladi bez kvalifikacija. Žene su posebno ugrožene u svim kategorijama.³⁹

Socijalna isključenost, jednako kao i rodna neravnopravnost, nije neizbježna već je rezultat socijalnih i kulturalnih procesa. Zajedničke karakteristike socijalne isključenosti koje se temelje na spolu su: "nevidljivost", siromaštvo, stigmatizacija te kumulativno, nepovoljniji položaj u društvu.⁴⁰ Razlika u moći predstavlja srž stigmatizacije, te zajedno sa siromaštvom i deprivacijom koji proizlaze iz socijalne isključenosti stvara dodatni prostor za diskriminaciju.⁴¹

Analizirajući ekonomski položaj žena kroz visok procenat (dugotrajno) nezaposlenih, veliki broj žena koji rade "na crno" ili neplaćeni rad u domaćinstvu koji je u potpunosti ženski fenomen, nedovoljnu obrazovanost ili nivo vještina među ženama, rodno zasnovanu diskriminaciju na radu te barijere sa kojima se suočavaju žene poduzetnice možemo zaključiti da su žene izložene visokom riziku od pada u siromaštvo. Ovome treba dodati nisku zastupljenost žena u političkim i drugim procesima odlučivanja, te činjenicu da se o pravima ili problemima žena gotovo uopšte ne raspravlja u centrima odlučivanja (kao što su političke partije, sindikati, ili parlamenti/vlade). Stoga ne čudi da se brojni razvojni programi koji su doneseni u BiH samo površno i deklarativno bave položajem žena. Žene se ponovo uglavnom tretiraju unutar generalne rasprave o problemima "isključenih" kao što su djeca, mladi, osobe sa invaliditetom, manjine. BiH uvijek ima "teža" pitanja od onih koja se tiču više od polovine stanovništva.

³⁸ Socijalna uključenost u BiH, Izvještaj o humanom razvoju 2007, UNDP Misija u BiH;

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

PREPORUKE:

- Država mora hitno kreirati realne, provodive i finansirane programe koji će ciljati na povećanje broja zaposlenih žena kroz: jedinstvene i široko pristupačne programe na cijeloj teritoriji zemlje za prekvalifikaciju, dokvalifikaciju ili nastavak obrazovanja žena sa ciljem povećanja vještina i znanja traženih na tržištu rada. Ovakvi programi moraju voditi računa naročito o ženama koje su duže vremena nezaposlene, žene koje su zbog različitih razloga obeshrabrene u traženju posla, naročito žene koje se nalaze u „srednjim“ godinama. Također, država bi trebala razviti i usvojiti specifične programe zapošljavanja namijenjene ženama žrtvama nasilja u porodici i trgovine ženama kako bi se osigurala i pomogla ekonomska neovisnost ovih žena i time im se omogućilo pravo izbora na samostalan i dostojanstven život.
- Država mora hitno kreirati programe i mjere koje će smanjiti udio žena u grupi neplaćenih, pomažućih članova porodice, poduzeti aktivnosti sa ciljem prepoznavanja i vrijedovanja ovog „nevidljivog“ rada žena, te osigurati programe kojima će se stimulirati ove grupe žena za pokretanje malih biznisa ili kućnih obrta.
- Država bi trebala subvencionirati i time stimulirati domaće banke na otvaranje posebnih kreditnih linija za žene poduzetnice te osigurati da ovakvi krediti budu adekvatno predstavljeni u javnosti. Država bi trebala stimulirati otvaranje biznis inkubatora za žene poduzetnice te osigurati da ovako okupljene ili na drugi način organizovane poduzetnice imaju specifične i stručne edukacije koje ciljaju na razvoj njihovih poduzetničkih vještina. Država bi trebala organizovati redovne razmjene informacija i podataka putem web stranica i medija, te direktne susrete žena poduzetnica sa relevantnim ministarstvima, privrednim komorama, agencijama za strana ulaganja, predstavnicima banaka, itd.
- Država mora hitno pojačati kapacitete inspekcija rada, uvesti visoke kazne za prekršioce zakona i uvesti kontinuirani inspeksijski nadzor nad svim privatnim i javnim kompanijama kao i drastično reducirati broj žena koje rade na određeno radno vrijeme ili na „crno,“ koje primaju plaću manju od muškaraca za rad na istim ili sličnim poslovima i za rad jednake vrijednosti, koje su nezakonito otpuštene zbog korištenja porodijskog odsustva ili izloženosti mobingu.
- Država bi trebala razmotriti uvođenje posebnih odjeljenja pri tužilaštvu ili sudu koji će se baviti privrednim pravom, pravom na rad i iz rada, kao i slučajevima kršenja ekonomskih i socijalnih prava građana i građanki. Sudije i tužiocu u ovim odjeljenjima bi mogli kontinuirano razvijati specijalistička znanja iz ovih oblasti te biti dodatno senzibilizirani za slučajeve diskriminacije po osnovu spola/roda i ženska prava. Država mora hitno uvesti i ujednačiti pravo svih građana na pristup sudu kroz osnivanje održivih službi za pružanje besplatne pravne pomoći te osigurati podršku postojećim kapacitetima u državi i nevladinim organizacijama.
- Država mora hitno ujednačiti naknade plaća svim ženama tokom korištenja porodijskog odsustva, te osigurati trajanje porodijskog odsustva u zakonom predviđenom roku trajanja. Hitno treba mijenjati zakone o radu i druge relevantne zakone kojima se reguliše rad i status samozaposlenih žena u cilju omogućavanja korištenja prava na porodijsko odsustvo.

- Država mora redovno prikupljati podatke i izvještavati o statističkim podacima u svim oblastima koji se tiču ekonomskih i socijalnih prava žena.
- Žene moraju biti aktivno uključene u donošenje svih zakona i razvojnih politika kako bi ovi dokumenti i stvarno odražavali ženske potrebe i osiguravali jednake mogućnosti i prava žena. Država mora donositi politike koje će sadržavati jasno izražene ciljeve, mjere i konkretne aktivnosti sa rokovima i jasno označenom odgovornošću državnih institucija za njihovo provođenje, kao i precizno utvrđenom visinom budžetskih sredstava i jasno označenim izvorima finansiranja ovakvih aktivnosti.

Tabela 1: Usporedna statistika po metodu ARS za 2007, 2008, 2009 i 2010. godini⁴²

	ARS 2007	ARS 2008	ARS 2009	ARS 2010
Procjena broja stanovnika ⁴³	3.315.000	3.211.000	3.129.000	3.842.566
(žene)	1.703.000 (51,4%)	1.645.000 (51,2%)	1.605.000 (51,3%)	
Radno sposobna populacija	2.725.000	2.649.000	2.594.176	2.596.701
(žene)	1.408.000 (51,7%)	1.371.000 (51,7%)	1.342.299 (51,7%)	1.336.938 (51,5%)
Zaposlene osobe	850.000	890.000	859.218	842.831
(žene)	292.000 (34,4%)	317.000 (35,6%)	318.478 (37,1%)	311.368 (36,9%)
Nezaposlene osobe	347.000	272.000	272.339	315.110
(žene)	144.000 (41,4%)	116.000 (42,6%)	109.832 (40,3%)	132.583 (42,1%)
Neaktivne osobe	1.529.000	1.486.000	1.462.619	1.438.761
(žene)	972.000 (63,6%)	938.000 (63,1%)	913.989 (62,5%)	892.987 (62,1%)
Neplaćeni pomažući članovi porodice	37.000	48.000	58.039	47.542
(žene)	26.000 (69,3%)	33.000 (68,9%)	41.165 (70,9%)	34.678 (72,9%)

⁴² Izvor Agencija za statistiku BiH, dostupno na <http://www.bhas.ba/new/default.asp?Pripadnost=1&mode=dark> ;

⁴³ Procjena Agencije za statistiku BiH;

ŽENE U JAVNOM I POLITIČKOM ŽIVOTU

Autorica:

Gordana Vidović

Preporuka Komiteta br. 20

Država članica treba da osnaži Agenciju za ravnopravnost polova kroz veća ovlaštenja vis-a-vis relevantnih ministarstava i Vijeća ministara u njenoj procjeni zakona, akata i podzakonskih propisa sa aspekta gendera, kao i kroz dodatne ljudske resurse i finansijska sredstva. Preporuka Komiteta je da država članica preispita adekvatnost pozicioniranja Agencije za ravnopravnost polova u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, te da razmotri mogućnost njenog uspostavljanja kao tijela koje će biti direktno odgovorno Vijeću ministara Bosne i Hercegovine. Preporuka Komiteta je, takođe, da država članica nastavi s aktivnostima na podizanju svijesti i izgradnji kapaciteta svih vladinih agencija na državnom, entitetskom, kantonalnom i opštinskom nivou vezano za njihovu kolektivnu odgovornost u provedbi Konvencije.

Preporuka Komiteta br. 24

Komitet zahtijeva da država članica distribuira informacije o Konvenciji u programima u obrazovnom sistemu, uključujući edukaciju o ljudskim pravima i gender obuku, sa perspektivom koja mijenja postojeće stereotipne stavove o ulogama žena i muškaraca i ponašanja prema tim ulogama. Preporuka Komiteta je da se pokrenu kampanje podizanja svijesti i za žene i za muškarce, te da se podstiču mediji na projiciranje pozitivnih primjera žena i jednakog položaja i odgovornosti žena i muškaraca u privatnoj i javnoj sferi.

Preporuka Komiteta br. 30

Komitet zahtijeva da država članica što prije harmonizuje Izborni zakon sa Zakonom o ravnopravnosti polova, te da pojača i sprovede mjere za veću zastupljenost žena u izabranim i imenovanim tijelima i na funkcijama u procesima donošenja odluka u državnoj upravi, sudstvu, kao i na funkcijama u državnim kompanijama, između ostalog i putem provedbe privremenih specijalnih mjera, u skladu sa članom 4., stav 1. Konvencije i Općim preporukama 25. Komitet, takođe, podstiče državu članicu da senzitivira privatna preduzeća, sindikate i političke stranke u cilju unapređivanja žena u procesima donošenja odluka.

UVOD

Uprkos činjenici da je Bosna i Hercegovina potpisnica brojnih međunarodnih konvencija, protokola i ugovora koji artikulišu i nalažu nediskriminatorni princip, između ostalog i u javnom i političkom životu, te da i sama posjeduje zakonski okvir koji garantuje jednaka prava i slobode bez diskriminacije po bilo kom osnovu, žene u BiH još uvijek nisu ravnopravne sa muškarcima u ostvarivanju prava učešća u političkom i javnom životu. Uspostavljeni su i institucionalni i pravni mehanizmi koji bi trebalo da dovedu do povećanja broja žena u politici, no i pored toga, ne dešavaju se stvarne promjene u smislu mijenjanja stavova i razumijevanja rodni uloga u društvu, koja su u velikoj mjeri oblikovana patrijarhalnim naslijeđem, komunističkom prošlošću, te poslijeratnim tranzicijskim procesima. Ženska politička prava i dalje se stavljaju na margine javnog diskursa.

U skladu s tim, ženske nevladine organizacije smatraju da su sadašnji trendovi promocije i podrške ženama u politici vrlo teško primjenjivi u BiH.

DRUŠTVENI KONTEKST ZA AFIRMACIJU ŽENA U POLITICI U BIH

Stereotipna i tradicionalna shvatanja, običaji i kulturne prakse ukorijenjena su duboko u kolektivnu svijest o ulozi žena u društvu, prvenstveno kao majki, supruge i domaćica, drugim riječima, velikodušno im je „dodijeljena“ uloga „čuvarica“ porodice što predstavlja kamen spoticanja i pored svih afirmativnih akcija usmjerenih ka sprečavanju diskriminacije žena.⁴⁴ Angažman muškaraca u politici se nikada ne dovodi u pitanje, niko im ne postavlja pitanje da li imaju porodicu i kako uspijevaju da usklade porodične obaveze sa političkim angažmanom, dok se od žena očekuje da ulaskom u političke vode „ne zaborave“ obaveze prema porodici.

Tradicija i kultura imaju značajan uticaj na ponašanje žena i muškaraca. Mit o muškarcu, kao neprikosnovenom autoritetu porodice, titularu porodične imovine, dakle muški pristup kao određujući za svaki odnos muškarca i žene, prenosi se iz generacije u generaciju. Sklonost nekih muškaraca ka vođenju dvostrukog života (pored supruge ako ima i ljubavnicu) se u javnosti abolira po tipičnom patrijarhalnom receptu, samo zato jer je muškarac. Za razliku od muškaraca žene, ukoliko nisu udate ili nemaju djecu doživljavaju neprijatnosti, dobijaju pogrdne nadimke i izložene su raznim komentarima na račun njihovog fizičkog izgleda. Na prvi pogled stiče se utisak da su žene koje su se ostvarile kao supruge i majke kao takve dobrodošle u politici, te su u fokusu interesovanja medija upravo pitanja iz domena njihovih porodičnih prilika. To je scenario u kojem su žene bez obzira gdje se nalazile i šta radile,

⁴⁴ „Iako politički aktivne i iako je većina njih profesionalno angažovana u Skupštini, najveći broj narodnih poslanica još uvijek vodi računa o kućnim i porodičnim obavezama. Organizovanje porodičnog života, dok su one odsutne, je i dalje njihova briga. Kada govore o kući i porodici većina njih izražava svoju zahvalnost prema mužu ili majci ili sada već odrasloj djeci koja «im pomažu» jasno dajući do znanja da su u pitanju isključivo njihove obaveze oko kojih im neko drugi sada pomaže. Ispitanice koje su neudate navode svoju «slobodu» kao prednost u smislu da im je lakše organizovati i posvetiti politici, jer nemaju bračne i porodične obaveze koje bi ih eventualno sputavale. S druge strane, među poslanicama se nalaze i tzv. «super-žene» koje sve stižu i koje su ponosne što uspijevaju da budu sve ono što društvo od njih i očekuje, dobre majke, žene, radnice, među kojima je i ispitanica br. 1 koja za sebe kaže da je kao mašina. Zanimljivo je da je čak osam poslanica spomenulo iskustvo u vođenju kućnih poslova kao važan preduslov za uspješnu političku karijeru, iz čega proizilazi da se rodne uloge naučene u patrijarhalnom društvu (kod kuće) prenose i na poslu, pa tako i u politici. Ispitanica br. 2 tako smatra da žene u kući rade lakše poslove što se replicira i u njenom političkom angažmanu. Kako doslovno kaže «žene se drže svoje profesije i nekih lakših, manjih tema», a to su pitanja vezana za porodicu, djecu, obrazovanje i sl., dok su one «teže» teme poput evropskih integracija i privatizacije rezervisane za muškarce. Porodica je ključni pokazatelj uspjeha svake osobe, smatraju poslanice i čak je 15 njih izjavilo da uspješan političar/ka, bilo muškarac ili žena, mora imati iza sebe uspješnu porodicu.“ Iz Izvještaja nakon anketiranja 18 poslanica u Narodnoj skupštini RS urađenog od strane, Tijane Arambašić-Živanović, 2008.

vraćaju u njihovu tradicionalnu ulogu pri tom zanemarujući ili minimizirajući njihove stavove u vezi političkih pitanja koje bi javnost trebalo da čuje.

Žene i dalje, kada je riječ o njihovim funkcijama, predstavljaju u muškom rodu, kao poslanik, savjetnik, direktor, magistar.. premda naš jezik pravi distinkciju između muškog i ženskog roda. Činjenica je i da žene političarke još uvijek ne uviđaju da bi trebalo da se predstavljaju u ženskom rodu, ali i da postanu svjesnije diskriminirajućih situacija kako bi mogle na njih i da reaguju.

Žene koje trenutno učestvuju u politici su svojim predanim radom, odgovornošću, savjesnošću razbile predrasude da je politika isključivo «muški posao». Čuju se i pozitivne kritike građana prema ženama političarkama, pa nije jasno zbog čega žene ipak u presudnom trenutku ne dobiju dovoljnu podršku da budu i izabrane. Potrebno je i dalje afirmirati pozitivne primjere učešća žena u javnom prostoru kojim bi se otvorili putevi i drugim ženama, jer su sve one dokazale svojim angažmanom da i žene mogu da obavljaju najviše državničke funkcije i pored toga što i same potvrđuju da nisu imune na patrijarhalne norme.⁴⁵

I pored brojnih pokazatelja koji svjedoče o prisustvu veoma patrijarhalnih stavova i normi, ne mogu se zanemariti određeni pozitivni pomaci kao i prisutnost volje i interesa da se i dalje radi na postizanju ravnopravnosti što je svakako rezultat podignute svijesti o potrebama integracije načela ravnopravnosti iz *de iure* u *de facto* stanje.

HARMONIZACIJA I PROVOĐENJE ZAKONA

Godine 2003. Bosna i Hercegovina je usvojila Zakon o ravnopravnosti polova. Ovim korakom, te preduzimanjem još niza drugih pravnih i institucionalnih mjera, država je pokazala formalnu zainteresovanost za promovisanje ravnopravnosti polova, ali istu još uvijek nije potvrdila i u praksi, jer se pozicija žena u javnom i političkom životu u BiH od tada do danas nije značajnije promijenila. Jedan od ključnih nedostataka i uzroka takvog stanja je i činjenica da još uvijek nije došlo do sinhronizacije ostale zakonske regulative sa Zakonom o ravnopravnosti polova zbog čega je i Komitet za eliminaciju diskriminacije žena (16. maj 2006) izrazio zabrinutost što usvajanje Zakona o ravnopravnosti polova nije dovelo do harmonizacije postojeće legislative sa ovim Zakonom, te je u članu 16. i preporučio državi BiH da ispoštuje obaveze utvrđene Zakonom o ravnopravnosti polova i uspostavi procedure za uspješnu provedbu i izvršavanje navedenih zakona.

Krajem 2009. godine usvojene su izmjene i dopune ovog Zakona kojim je utvrđen obavezan minimum od 40% manje zastupljenog pola a u skladu sa međunarodnim standardima. Zaključak koji se ovdje može izvesti je da Bosna i Hercegovina samo fiktivno obezbjedila ravnopravnije učešće žena i zabranu diskriminacije, jer nije dovoljno samo propisati minimalni standard od 40% već stvoriti političku volju, kulturno okruženje i društvene uslove da se on može adekvatno ispuniti. Imajući u vidu da se Opšti izbori u BiH održavaju u oktobru 2010. godine, trebalo je prije svih uskladiti Izborni zakon BiH u kome i dalje stoji da

⁴⁵ "Političarke u jednom trenutku osuđuju tradiciju i patrijarhat kao glavne uzročnike marginalizovanog položaja žena u društvu, dok već u drugom potvrđuju te iste norme, decidno ističući tipično ženske osobine i «žensko» viđenje svijeta koji nas okružuje, a koji se, po njihovim riječima, jasno razlikuje od «muškog». Ovo je i posljedica patrijarhalnog odgoja i tradicionalne uloge žene u kućnoj sferi o čemu u društvu postoji visoka svijest, ali ne i inicijativa da se stanje promijeni." (Iz analize intervjua sa poslanicama u Narodnoj skupštini Republike Srpske obavljene u periodu februar-mart 2008. godine od strane Tijane Arambašić-Zivanović)

na kandidatskim listama mora biti zastupljeno najmanje 30% osoba suprotnog pola.⁴⁶ Ponovo je država BiH pokazala „svoje pravo lice“ jer se oglušila na zabrinutost Komiteta (2006) zbog toga što u Izborni zakon nisu ugrađeni aspekti ravnopravnosti polova, kao ni zahtjev Komiteta (par. 30) da država članica što prije harmonizuje Izborni zakon sa Zakonom o ravnopravnost polova, te da pojača i sprovede mjere za veću zastupljenost žena u izabranim i imenovanim tijelima. Drugim riječima, donesene preporuke i zahtjevi od strane Komiteta vješto su izbjegnuti od strane države, stvarajući samo prividno iskazanu volju da se ovakvo stanje i promijeni u korist žena.

Nevladine organizacije kontinuirano su ukazivale na kršenje odredbi Zakona o ravnopravnosti polova BiH i međunarodne obaveze BiH. Osim brojnih apela relevantnim domaćim i međunarodnim institucijama upućivana su i otvorena pisma, organizovane konferencije za štampu, zaključci sa okruglih stolova zbog kontinuiranog kršenja Zakona o ravnopravnosti polova BiH i međunarodnih obaveza BiH u procesu izmjena Izbornog zakona BiH zahtijevajući da taj proces bude transparentniji, ali i da sve kandidatske liste uključuju jednak broj kandidata i kandidatkinja naizmjenično raspoređenih na listi, te da se kompenzacijski mandati popunjavaju osobama manje zastupljenog pola u instituciji za koju su organizovani izbori; jednaku zastupljenost oba pola u svim tijelima zaduženim za provođenje izbora na svim nivoima.⁴⁷

Sasvim je jasno da BH vlasti izbjegavaju izmjene Izbornog zakona u dijelu osiguranja ravnopravnosti polova u svrhu uspostavljanja humanijeg odnosa među polovima u društvu koje je još uvijek uveliko tradicionalno i patrijarhalno i kojem žene nemaju istu prava i mogućnosti kao muškarci, naročito u političkom životu gdje je njihova marginalizacija vidljiva i golim okom. Kao jedini mogući razlog opstrukcija u ovom procesu vidimo lične interese i pozicije osoba u institucijama vlasti, kao i tijelima koja provode izbore.

ŽENE U ZAKONODAVNIM I IZVRŠNIM ORGANIMA NA SVIM NIVOIMA

I U SUDSKOJ VLASTI

U svojim preporukama Komitet je identifikovao i marginalizaciju žena u kontekstu ostvarivanja političkih prava i učešća u političkim procesima na relevantan način. Još jednom je autoritativno ukazano na neadekvatnu zastupljenost žena u izbornim političkim organima, na njihovo nedovoljno učešće u političkim, ekonomskim i transformacijskim procesima na državnom, entitetskim, kantonalnim i opštinskim nivoima vlasti, na ignorisanje zahtjeva žena i ženskih grupacija u procesu donošenja Izbornog zakona, te na stalno insistiranje na etničkim identitetima, pri čemu se zanemaruje značaj rodni identiteta. Ova primjedba veoma je značajna ako se ima u vidu da je apsolutna etnička mobilizacija jedan od osnovnih faktora koji onemogućava adekvatnu političku mobilizaciju žena kao kolektiviteta, koja bi se odvijala preko entitetskih i etničkih granica. Pored toga, ističe se da se prilikom formulisanja strategija i politika ne uzima u obzir u dovoljnoj mjeri rodna dimenzija razvoja, kao ni potreba za jednakom zaštitom prava i interesa i žena i muškaraca.

⁴⁶ Svaka kandidatska lista uključuje kandidate muškog i ženskog pola. Kandidati pola koji je manje zastupljen raspoređuju se na kandidatskoj listi na sljedeći način: najmanje jedan (1) kandidat manje zastupljenog spola među prva dva (2) kandidata, dva (2) kandidata manje zastupljenog spola među prvih pet (5) kandidata i tri (3) kandidata manje zastupljenog spola među prvih osam (8) kandidata, itd. Broj kandidata manje zastupljenog pola mora biti najmanje jednak ukupnom broju kandidata na listi podijeljenom sa tri (3), zaokruženim na prvi niži cijeli broj (Član 4.19. stav 3. Izbornog zakona BiH).

⁴⁷ Otvoreno pismo svim relevantnim institucijama 26.02.2008. upućeno od strane nevladinih organizacija Helsinški parlament građana Banja Luka i Udružene žene Banja Luka.

Analizirajući politike i prakse rodne političke reprezentacije u BiH putem uvida u dokumente ali i lične priče žena koje trenutno zauzimaju pozicije u najvišim zakonodavnim tijelima, žene u politici u Bosni i Hercegovini su samo brojke, posljedica opšte državne politike koja izbornim kvotama i potpisanim međunarodnim konvencijama želi da «ugodi međunarodnoj zajednici» ne čineći stvarne promjene u našim svakodnevnim životima.

Zakonodavna vlast

Na prvim poslijeratnim opštim izborima u Bosni i Hercegovini 1996. godine u Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH izabrano je svega 2,3 % žena, u Narodnu skupštinu Republike Srpske 2,4%, dok je u Zastupničkom domu Parlamenta Federacije mjesto zauzelo 5% žena. Nakon opštih izbora 1998. godine Bosna i Hercegovina je postala vodeća zemlja u centralnoj i istočnoj Evropi po broju izabranih žena u državni parlament. Sa oko 2% koliko ih je bilo izabrano u Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH 1996. godine, broj žena se povećao na 30,2%, odnosno 13 od ukupno 42 predstavnika/ce, što je do danas ostao najveći procenat učešća žena u najvišem državnom zakonodavnom tijelu BiH.

	1996	1998	2000	2002	2006
Zastupnički dom Parlamentarne skupštine BiH	2,3%	30,2%	7,1%	14,3%	11,9%
Narodna Skupština RS	2,4%	22,9%	18,1%	16,9%	23,0%
Zastupnički dom Parlamenta Federacije BiH	5%	15%	17,1%	21,4%	25,5%

Tabela br. 1: Podaci o izabranim ženama u najvišim zakonodavnim tijelima u BiH od 1996. do 2006. g.

Izbori održani 2006. godine sa sobom nisu donijeli nikakve pomake kad je u pitanju broj žena koje će nas do oktobra 2010. godine zastupati u najvišem zakonodavnom tijelu Bosne i Hercegovine, Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH, s obzirom da je izabrano 5 žena od ukupno 42 kandidata/kinja, što je u procentima 11,9%. Bilježi se i pad od 2,4% u odnosu na izbore 2002. godine. S druge strane, nešto ohrabrujući su podaci o brojčanoj zastupljenosti žena na entitetskim nivoima zakonodavne vlasti. Zastupnički dom Federacije BiH je na izborima 2006. godine dobio 25 žena od ukupno 98 kandidata/kinja tj. 25,5%, što predstavlja porast od 4,1% u odnosu na prethodne izbore. Što se tiče Narodne skupštine Republike Srpske u njoj se, nakon posljednjih izbora, od ukupno 83 poslanika nalazi 19 žena, odnosno u procentima 23% što je za 6,1% više nego u prethodnom sazivu.⁴⁸

Izvršna vlast

U tročlanom Predsjedništvu BiH na položaju šefa BiH i na mjestu premijerke BiH, do sada nije bila nijedna žena a samo su tri žene bile ministrice u Vijeću ministara. I na nižim nivoima vlasti se nastavlja isti trend. Nijedna žena nije bila premijerka vlade niti je žena bila zamjenica predsjednika ili premijera ni u jednom od dva entiteta u BiH.

⁴⁸ Podaci o trenutnom sazivu parlamenata Bosne i Hercegovine i Federacije, te Narodne skupštine Republike Srpske dostupni na web stranicama: www.parlamentfbih.gov.ba/index.html; www.parlament.ba; www.narodnaskupstinars.net.php;

Na temelju izbora održanih u oktobru 2006. godine u najviše izvršno tijelo Bosne i Hercegovine, Vijeće ministara BiH, nije kandidovana nijedna žena na neku od 9 ministarskih pozicija i mjesta predsjedavajućeg Vijeća ministara.⁴⁹ Nevladine organizacije Udružene žene i Helsinški parlament građana su reagovala povodom izbora Vijeća ministara BiH i upozoravale Centralnu izbornu komisiju BiH da verifikovanjem mandata ministrima od kojih su svi muškarci, krši član 15. Zakona o ravnopravnosti polova BiH. Upućen je i zahtjev Agenciji za ravnopravnost polova BiH za ispitivanje kršenja Zakona o ravnopravnosti polova u povodu ovog slučaja, na šta je odgovoreno da to nije u njihovom mandatu, te su ove dvije organizacije pokrenule tužbu protiv Centralne izborne komisije zbog nezakonitog verifikovanja mandata članovima Vijeća ministara BiH koja je upućenja Upravnom odjeljenju Suda BiH i do danas nije okončana.

Najveći broj žena u entitetskim vladama bile su jedna ili dvije ministirice od ukupno 16 (RS) odnosno 17 (FBiH) ministarstava. Muškarci su dominirali i kao predsjednici u svih deset kantona u FBiH.

Lokalni organi vlasti

Lokalni nivo vlasti iako je najbliži građanima i građankama i moglo bi se očekivati da ima više žena koje učestvuju u donošenju bitnih odluka u lokalnim zajednicama. Na posljednjim lokalnim izborima održanim 2008. godine bilježi se nešto veća izlaznost glasača (55,3%) u odnosu na prethodne izbore. Od ukupno 140 načelničkih mandata, žene su osvojile četiri (2,85%), a od ukupno 3147 kandidata žene su osvojile 469 mjesta (14,9%) u lokalnim skupštinama/vijećima, što je nedovoljno za bilo kakav uticaj na donošenje odluka u lokalnim zajednicama, gdje se rješavaju pitanja od značaja za lokalno stanovništvo, žene i muškarce, a nije ispunjen ni minimalni standard. U osam opština BiH nije izabrana nijedna odbornica/vijećnica. Izborni rezultati na proteklm izborima pokazuju mali pad u odnosu na prethodne izbore, kad su u pitanju osvojeni mandati kandidatkinja (18% 2000; 17,21% 2004; 14,9% 2008.g).⁵⁰

Diskriminacija prema ženama se produbljuje i održava imenovanjem muškaraca na rukovodeća mjesta u državnim firmama i upravnim odborima kao i izvršnim tijelima u ekonomskom sektoru.

Sudska vlast

Polna struktura u sudskoj vlasti takođe odražava slično stanje. Među predsjednicima sudova 25% je žena, a među glavnim tužiocima 16% što ponovo ukazuje da nisu ispunjeni minimalni standardi od 40%.

Diplomatija i međunarodni odnosi

Uprkos svim postojećim aktivnostima i implementaciji UN Rezolucije 1325 i rodnoj perspektivi koju ona promovise, žene su i dalje isključene iz pregovaranja, donošenja sporazuma, uspostavljanja privremenih i prelaznih vlada, iz planiranja i provođenja humanitarne pomoći, planiranja u poslijeratnoj obnovi i definisanja politika. U cijelosti, mirovni procesi ostaju kao isključivo muški poslovi gdje muškarci plasiraju moć i ustanovljavaju postkonfliktni režim. Da bi demokratski principi i kvalitetno upravljanje uzelo maha u

⁴⁹ Podaci dostupni na web stranici: www.vijeceministara.gov.ba/srpski/ministarstva/index.php;

⁵⁰ Izvještaj Helsinškog parlamenta građana iz Banjaluke;

zemljama izašlim iz sukoba od vitalnog je značaja da i muškarci i žene imaju jednake šanse za sudjelovanje u nadolazećim procesima.

Prema podacima Ministarstva vanjskih poslova BiH u decembru 2008. godine procenat ambasadorke je iznosio 24,5%. U klasi generalnog konzula imenovano je 5 muškaraca i nijedna žena.

Oružane i policijske snage

Podaci kazuju da su žene u oružanim snagama BiH, prisutne u činu oficira (od čina poručnika do pukovnika) - 51; podoficira - 200; ukupno 471; u procentima prisutnost žena je 4,5%. Na državnom nivou u Ministarstvu sigurnosti žena je 48,73%, od toga na rukovodećim položajima 26,47. U Federalnom ministarstvu unutrašnjih poslova ne uključujući policijsku administraciju nalazi se 56,50% žena, a na vodećim mjestima 3,56%. Policijski odjel kao dio Federalnog MUP-a ima 18,8% žena; Kantonalno ministarstvo unutrašnjih poslova, policija i kantonalna vlada 10,43 % žena, a na vodećim mjestima je 6,29 % i u MUP-u RS je 21% žena od toga na rukovodnim pozicijama 5%.⁵¹

RODNI MEHANIZMI

Jedna od faza uvođenja koncepta orodnjavanja u BiH je bila osnivanje «gender» institucionalnih mehanizama kako na državnom, tako i na entitetskom i lokalnom nivou. Agencija za ravnopravnost polova BiH je osnovana 2004, Gender centar Vlade Federacije BiH 2000, a Gender centar Vlade RS 2002. godine. Pri Narodnoj skupštini RS, Parlamentu Federacije i Parlamentarnoj skupštini BiH formirana su savjetodavna tijela za pitanja polne ravnopravnosti. Lokalne skupštine opština, odnosno kantoni u Federaciji, su takođe osnovale komisije za praćenje stanja ravnopravnosti polova.

Nesumnjiva su dostignuća institucionalnih mehanizama u proteklom periodu, ali postoje i prepreke zbog nerazumijevanja njihove uloge i otpora prema rodnom pitanju od strane institucija.⁵² Međusobna saradnja i podrška rodni mehanizma je veoma impresivna i vidljiva u javnosti, a mogla bi biti pozitivan primjer entitetskim i državnim institucijama koje ne rado odlaze u «tuđi» entitet, a još rjeđe ostvaruju saradnju.

Na osnovu provedenih istraživanja može se reći da predstavnice zakonodavnih vlasti nisu u dovoljnoj mjeri upoznate sa radom svih institucionalnih mehanizama (državni, entitetski i lokalni) koji su sastavni dio državnog aparata čije su i same članice. Neophodno je usmjeriti pažnju i aktivnosti prema onima koji sjede na mjestima odlučivanja kako bi, jednom osviješteni, oni bili ti koji će dalje pronositi ideju o nediskriminaciji po bilo kom osnovu.⁵³

Lokalne vlasti su, slijedeći instrukcije «odozgo» osnovale komisije za ravnopravnost polova ali nisu preduzele ništa da te komisije stvarno zažive i provode aktivnosti koje su definisane

⁵¹ www.zenezenama.org/bos/dokumenti/Finalni_izvjestaj_1325_UNSCR.pdf ;

⁵² Izvještaji o radu entitetskih gender centara dostupne na sljedećim sajtovima:
www.vladars.net/sr-SP-Cyri/Vlada/centri/gendercentarrs/Akcije/Documents/GCRS_Izvjestaj_o_radu_2009.pdf
www.fgenderc.com.ba/bh/godisnji_izvjestaji/o_radu_2009/izvjestaj_o_radu_GCFBIH_za_2009_BOS.pdf ;

⁵³ Što se tiče institucionalne podrške i konkretno institucionalnih mehanizama za rodna pitanja, svih osamnaest narodnih poslanica je izjavilo da im je poznata misija i rad Gender centra Republike Srpske (RS), dok je samo jedna poslanica spomenula postojanje lokalnih komisija za ravnopravnost polova kao faktora implementacije rodne ravnopravnosti u društvu. Zanimljivo je da nijedna poslanica nije spomenula postojanje Agencije za ravnopravnost polova i na pitanje da li im je poznat rad ove Agencije, pet poslanica je izjavilo da znaju za njeno postojanje, ali da ne znaju čime se ova Agencija i bavi. Ostalih trinaest narodnih poslanica nije nikada ranije čulo za ovu instituciju. (Intervjuisanje 18 narodnih poslanica u NS RS od strane Tijane Arambašić-Živanovic, 2008);

poslovnica o radu skupština, niti su pokazale bilo kakav interes da unaprijede stanje ravnopravnosti polova i kvalitet života svih građana, osim što su uspostavile komisije za ravnopravnost polova pri skupštinama opština bez davanja podrške njihovom radu.⁵⁴ Lokalni organi vlasti ne pridaju nikakav značaj komisiji za ravnopravnost polova, jer od njih i ne traže da nešto rade niti dostavljaju izvještaj o svom radu.⁵⁵ Stoga i ne čudi što i članice komisija za ravnopravnost polova na lokalnom nivou nemaju znanja o misiji i radu entitetskih i državnih institucionalnih mehanizama. Veoma važno pitanje kojem bi se u budućnosti trebalo ozbiljno pozabaviti entitetski institucionalni mehanizmi je kako doprijeti do svih lokalnih zajednica i unaprijediti znanje predstavnika zakonodavne i izvršne vlasti, a članove komisija za ravnopravnost polova senzibilizirati i dati im "alat" u ruke, osnažiti ih da budu efikasniji i uspostavljaju programe mjera za ravnopravnost polova.

Zaključak, koji se može izvući da je nedovoljna svijest žena političarki o institucionalnim i pravnim mehanizmima podrške i zaštite žena u BiH i da bi se na podizanju svijesti javnosti trebalo krenuti od samog političkog vrha, kako bi se priča o ravnopravnosti polova spustila do nižih nivoa vlasti, ali i svih građana i građanki kojima ti mehanizmi i najprije i treba da služe.

Drugi zaključak je da bi institucionalni mehanizmi trebali provoditi sinhronizovane akcije na cijelom prostoru BiH i mnogo oštrije zahtijevati od nadležnih institucija usvajanje i primjenu domaćih i međunarodnih mehanizama.

ŽENE U POLITIČKIM STRANKAMA

Posljednjih godina se intenzivnije govori o deficitu žena u politici u BiH, ali nekako se čini da cijela ta priča dobija na važnosti pred izbore, odnosno u vrijeme kada se podnose kandidatske liste kandidata u pripremi za izbore. U BiH na snazi je Izborni zakon BiH koji propisuje kvote od 30%, te veliki broj žena dopijeva na kandidatske liste neposredno pred izbore, samo da bi se zadovoljilo ovo pravilo o kvotama.⁵⁶

Uticaj žena na kreiranje politika unutar partija i na strukturu partijskih kandidatskih izbornih listi je nikakav ili minoran. Pozicije moći u strankama rezervisane su isključivo za muškarce.

Iako se čini da većina političkih partija prihvata ravnopravnost žena, u stvarnosti žene se od strane muških kolega ne doživljavaju kao ozbiljni politički subjekti, kao neko ko zaslužuje da se nađe na vrhu stranačke hijerarhije. Postoji čitav niz prepreka sa kojim se žene suočavaju u svom djelovanju unutar političkih partija u BiH i one su odraz tradicionalnog odnosa društva prema učešću žena u javnom i političkom životu. Razloge za ovakvo stanje svakako treba tražiti u unutarpolitičkim strukturama koji generalno ignorišu probleme ženskih ljudskih prava, kao i državi koja je bila dužna preduzeti efikasnije mjere koje bi uticale na izmjene tradicionalističkih stavova i promovisati ravnopravnost polova. Stvarni uzrok diskriminacije

⁵⁴ Analizom urađenom od strane UG „Budućnost“ Modriča utvrđeno je da se administrativne službe opština i gradova prilikom izrade i sprovođenja pojedinih odluka, opštih akata, strategija, programa i planova ne analiziraju njihov uticaj na žene i muškarce, niti uključuju gender komponentu u finansijsko planiranje ili izvršenje budžeta. Analizom procenta učešća žena i muškaraca u svim komisijama koje djeluju u opštinama BiH ustanovljeno je da je zanemarljiv broj žena u svim ostalim komisijama osim komisije za ravnopravnost polova gdje su one u većini, jer ta komisija i nije zanimljiva muškarcima. Stoga lokalne vlasti krše odredbe Zakona o ravnopravnosti polova BiH jer ne vode računa o ravnomjernoj zastupljenosti muškaraca i žena u svim komisijama, radnim tijelima ...pa onda i ne čudi što ne rješavaju probleme ranjivih grupa ili pojedinaca;

⁵⁵ Anketiranje provedeno od strane UG „Budućnost“ Modriča kojim je obuhvaćeno 67 članova i članica komisija za ravnopravnost polova iz 8 opština dobojske regije i deset opština višegradske regije i gorazhdanskog kantona.;

⁵⁶ Vidjeti drugi segment ovog izvještaja pod nazivom „Harmonizacija i provođenje zakona“;

žena u političkim strankama su duboka tradicionalistička shvatanja rodnih uloga koja se ne prepoznaju kao područje djelovanja bilo da se radi o strankama lijeve ili desne orijentacije.

Analizom trenutnog sastava glavnih odbora i predsjedništva najvećih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini dolazi se do nimalo ohrabrujućih rezultata. Naime, osim jedne partije koja u svom Glavnom odboru ima 34% žena i druge, koja u svom Odboru ima 19% žena, sve ostale partije imaju oko deset procenata žena članica glavnog odbora svoje političke partije koji predstavlja najviše stranačko tijelo.⁵⁷ Što se tiče predsjedništva stranaka, Stranka za BiH ima najveći broj i to 26% ili 5 žena od ukupno 19 članova/ica, SDP ima 18% žena, PDP 14%, a SDA 4%.

Analizirajući statute najvećih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini, na prvi pogled se stiže opšti utisak da je stranačka politika otvorena i jednaka prema svima, iako je jezik kojim su napisani rodno nesenzitivan osim u slučaju jedne stranke koja jedina u svom statutu koristi rodno senzitivni jezik jasno dajući do znanja da i muškarci i žene mogu podjednako obavljati sve funkcije i uloge unutar stranke. Što se tiče pozitivnih mjera promocije ženske političke participacije, važnih za analizu rodne dimenzije akata političkih stranaka, svega se u dva statuta eksplicitno definiše minimalan broj žena (i mladih) u stranačkim tijelima.

Žene se u odredbama statuta posebno pominju jedino kada se predviđa mogućnost interesnog organizovanja politički marginalizovanih grupa, kao što su žene i mladi. Ženski ogranci političkih stranaka u pravilu nemaju nikakav uticaj niti važnost u strukturama partija niti učestvuju u odborima za kreiranje politika, kojima sa aspekta poboljšanja statusa žena nedostaju vidljive strategije za postizanje ravnopravnosti polova, kao i jasni ciljevi usmjereni ka borbi protiv diskriminacije i nasilja nad ženama. Aktivnosti žena u ovim ograncima svode se na humanitarni rad, sakupljanje odjeće za ugrožene grupacije stanovništva, organizovanje tribina na teme nasilja u porodici, alkoholizma, droge... Očekivanja muških kolega u nekim strankama su da bi žene trebalo da se pobrinu i za čišćenje stranačkih prostorija, kuhaju kafu ili prave sendviče aktivistima u predizbornoj kampanji.⁵⁸

„Kulminacija mog nezadovoljstva nastala je kada je jedan kolega, inače član Glavnog odbora stranke, rekao da bi Aktiv žena trebalo da uvede dežurstva volonterki koje će redovno održavati higijenu stranačkih prostorija“.

„Moj zadatak u predizbornoj kampanji je bio da u popodnevnim satima u stranačkim prostorijama kuham kafu i donosim piće članovima izbornog štaba“.

„Ni sama ne znam koliko sam sendviča napravila u predizbornoj kampanji koje smo dijelili u kolektivnim centrima i siromašnim naseljima na tribinama. Taj zadatak sam dobila od izbornog štaba iako sam bila kandidatkinja visoko pozicionirana na listi. Moje kolege

⁵⁷ Socijaldemokratska partija u svom Glavnom odboru u svom članstvu ima 34% žena (28 žena od ukupno 83 člana/ice) i Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) gdje od ukupno 127 članova/ica Glavni odbor broji 24 žene, odnosno 19%, ostale političke partije imaju oko deset procenata žena članica glavnog odbora svoje političke partije koji predstavlja najviše stranačko tijelo. Stranka demokratske akcije ima 109 članova Glavnog odbora od čega je njih 12 žena ili 11%. Partija demokratskog progresa ima 67 članova u Odboru od čega je 7 žena ili 10%. Stranka za BiH nema instituciju glavnog odbora, ali ima Predsjedništvo stranke koje broji 19 članova od kojih je njih 26% žena odnosno njih 5. Podaci u sastavu glavnih odbora pomenutih stranaka su preuzeti sa zvaničnih web prezentacija istih i dostupni su na sljedećim stranicama:

http://www.zabih.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=16&Itemid=77; http://www.pdprs.org/glavni_odbora.html,

http://www.sda.ba/sekcije.php?cat_id=4,

<http://www.sdp.ba/Default.aspx?categoryid=111&sub1=2>;

⁵⁸ Izjave političarki zabilježene na treningu održanom u novembru 2008. godine u Doboju neposredno nakon održanih lokalnih izbora u BiH;

kandidati nisu imali tu obavezu i zbog toga sam se loše osjećala svo vrijeme kampanje“.
(D.R.)

Žene nemaju iste šanse kao njihove kolege zbog nedostatka iskustva u vođenju ili učestvovanju u izbornim kampanjama, a stranke ne daju značaj dodatnom obrazovanju političarki o osnovnim političkim znanjima i vještinama koji bi doprinijeli poboljšanju kvaliteta same stranke. Nepostojanje interesa prema ulaganju u kapacitete žena u političkim partijama je najvećim dijelom posljedica «prisilnog» uvođenja principa kvota.

Političke partije kreiraju politiku i one su nadležne da doprinose mijenjanju tradicionalnih stavova, osnažuju i edukuju žene, te pružaju istinsku podršku izabranim ženama. To su samo neki od instrumenata koji bi se mogli vrlo jednostavno primijeniti ukoliko postoji iskrena volja za poštivanjem ženskih političkih prava što je, nažalost, zasada izazov kojeg političke partije u BiH, po svemu sudeći, još uvijek nisu spremne prihvatiti.⁵⁹

NEVLADINE ORGANIZACIJE

Govoriti o ženama i politici, a pri tom zanemariti sve one oblike ženskog djelovanja koji se odvijaju izvan zvanične institucionalne politike, popularno zvane «ženske nevladine organizacije», okupljaju veliki broj žena oko svoje misije, vodeći se ništa manje feminističkim ciljevima od bilo kojih drugih ženskih grupa u svijetu. Ženske nevladine organizacije, kao javni prostor, predstavljaju jedan od bitnih faktora uključivanja žena u zvaničnu politiku gdje je stvarano povjerenje i identitet moderne žene. One su prve prelazile entitetske granice i nosile poruke mira organizujući konferencije, kampanje, akcije lobiranja za izmjene zakonskih regulativa tj. usklađivanja istih sa međunarodnim i demokratskim standardima, a koje se tiču položaja žena u društvu.

Fokus na žene u političkom i javnom životu prepoznat je od strane nevladinih organizacija, a tome je svakako doprinijela i promjena fokusa međunarodne zajednice koja je, nakon usvajanja Rezolucije 1325 od strane Generalne skupštine UN-a, u svoju politiku unijela gender aspekt što je u praksi značilo insistiranje na stvaranju jednakih mogućnosti za žene i muškarce u svim sferama društva.⁶⁰ Ženske grupe su od samog početka apelovale na značaj njihovog uključivanja u obnovu zemlje u smislu davanja jednakih prilika i mogućnosti i njima koje su činile više od 50% bh. populacije. Rad ženskih organizacija na izgradnji mira nije prepoznat kako od strane države, tako ni od međunarodnih organizacija pa su žene izostavljene iz svih mirovnih pregovora i dogovora.

⁵⁹ «Poslanice u Narodnoj skupštini RS su izjavile da se nikada nisu osjećale ugroženim zbog toga što su žene, međutim, ispostavilo se kroz diskusiju da je bilo mnogo situacija koje jesu diskriminirajuće, ali koje narodne poslanice jednostavno ne prepoznaju (ili ne žele da prepoznaju) kao takve. Kako su neke od njih navodile, ima trenutaka kada neko nešto prokomentariše poput jednog kolege koji žene uvijek oslovljava sa «ženice», ali se u tome ne vidi ništa loše pravdajući muškarce da oni to čine nesvjesno, jer su tako odgojeni. Patrijarhalni odgoj se, dakle, ponovo pojavljuje kao glavni krivac ponižavanja i isključivanja žena, ako, sudeći po njihovim stavovima, toga uopšte i ima. Svjesne one toga ili ne, njihovi odgovori su ipak u velikoj mjeri pokazali da kao žene bivaju isključivane, a pored njihovih odgovora, analiza pokazuje i neke tipične primjere pozicioniranja žena u društvu kroz skupštinske odbore ili pak redove u kojima sjede dok traju sjednice.» - Iz teksta Tijane Arambašić-Živanović koja je u svrhu pripreme magistarskog rada na temu „Regrutacija, promocija i podrška ženama u politici u BiH“ objavljenog 2008. godine obavila i razgovore sa ženama koje učestvuju u najvišim nivoima vlasti i to poslanicama u Narodnoj skupštini Republike Srpske;

⁶⁰ Rezolucija 1325 je rezolucija Savjeta bezbjednosti usvojena na 4213. sastanku 31. oktobra, 2000. godine. kojom se traži od zemalja članica da osiguraju veće učešće žena na svim nivoima odlučivanja u rješavanju konflikta i mirovnim procesima (dostupno na veb stranici: www.peacewomen.org/1325.pdf ;

„Ženske organizacije u BiH i danas aktivno rade sa izabranim ženama na različitim nivoima vlasti kako bi ih senzibilizovale za ženska pitanja, čime je doprinos izgradnji mira i dijaloga kroz ove projekte neosporan. Zajedno sa ženama političarkama, pripadnicama različitih političkih grupacija i različitih etničkih grupa učestvujući u izradi amandmana i nacrtu određenih zakona koji se tiču žena, učestvuju u kampanjama i, što je važno, prevazilaze etničke barijere mnogo efikasnije od muškaraca. Činjenica je da su izmjene zakonskih regulativa koje su doprinijele ostvarenju boljih mogućnosti za žene u bh. društvu, a za koje su ženske organizacije lobirale zajedno sa ženama političarkama, ostavile svoj trag u izgradnji mira i poslijeratnog društva.⁶¹ U bh. kontekstu je važno istaći da su žene aktivistkinje pripadnice različitih etničkih i religijskih grupa, jer je etnički identitet još uvijek važan.

MEDIJI

Uloga medija je od izuzetnog značaja u realizaciji kompleksnih ciljeva iz ove oblasti, što je i Komitet CEDAW u svojim preporukama vezanim za BiH eksplicitno istakao. U kontekstu uloge medija navodi se da je potrebno izvršiti uticaj na medijske kuće kako bi one „prezentovale pozitivnu sliku žene i jednakog statusa i odgovornosti žena i muškaraca, kako u javnoj tako i u privatnoj sferi“ (par. 24).

Predizborne kampanje su rijetka mogućnost kada žene političarke imaju priliku da se obrate svojim glasačima. Međutim i tada, osim lokalnih javnih tribina, glas žena kandidatkinja ne dopire do šire javnosti, jer su mediji tada naklonjeniji nosiocima kandidatskih lista što su gotovo uvijek muškarci.

Monitoring medija koji je provela nevladina organizacija Helsinški parlament građana iz Banjaluke u predizbornom periodu za lokalne izbore u BiH 2008. godine prateći 4 televizijske stanice i četvoro dnevnih novina, je pokazao jako malu zastupljenost žena na elektronskim medijima 17 % u odnosu na muškarce 55 %, te nevjerojatno malih 2% priloga u kojima su akteri žene u odnosu na 53% muškaraca, kada su u pitanju dnevne novine. Samim tim žene u toku predizborne kampanje nisu mogle doprijeti do svojih birača i biračica, što pokazuje i činjenica da se u 99 % slučajeva na bilbordima i plakatima nalaze muškarci. Kandidatkinje kao i rodna pitanja su potpuno marginalizovani u toku predizborne kampanje. I pored precizne zakonske regulative i pravila, ona su operativna samo djelimično, dok je kod dnevnih novina primjetno neizbalansirano izvještavanje.

Tokom posljednje predizborne kampanje za opšte izbore, 2006. godine, neke televizijske stanice su emitovale emisije u kojima su bile samo žene kandidatkinje. Dobro je što su žene dobile prostor da se predstavljaju svojim biračima, ali nije dobro što nisu pozvane kao političarke i stručnjakinje u svom poslu već im se prilazi kao posebnoj grupi samo zato što su žene u svijetu politike. Za ovakav odnos medija prema ženama u politici poslanice obuhvaćene analizom ne krive svoje kolege ili stranke.⁶²

⁶¹ Neki od zakona su i Krivični zakon RS usvojen 2000. godine u kojem se po prvi put inkriminisalo nasilje u porodici, zatim Zakon o ravnopravnosti polova (2003), Zakoni o zaštiti porodice od nasilja u Federaciji i u Republici Srpskoj, te mnogi drugi amandmani i dopune zakona;

⁶² Unutar samih političkih stranaka, kako je navelo svih osamnaest ispitanica, nema te vrste isključivanja i stvaranja barijera jer, prema riječima jedne ispitanice, «ljudi u strankama su svjesni da moraju imati žene u svojim redovima, da ne mogu bez žena jer će im u suprotnom biti onemogućena utrka za izbore». Ovdje se ponovo javlja prikrivena diskriminacija koju žene poslanice ne uviđaju kao takvu,

Analiza medijskog sadržaja provedena u okviru regionalnog projekta Mediacentra Sarajevo 2006. godine pokazuje da i pored generalnih društveno-političkih transformacija nema vidljive transformacije medijskog diskursa roda, medijskog predstavljanja i "izvođenja" rodni subjekata, načina i politika konstruisanja rodni identiteta i rodni odnosa unutar medijskog diskursa bh. dnevnih novina.⁶³

Iako se mediji ne mogu smatrati odgovornima za akcije, stavove i ponašanje pojedinaca, oni su nesumnjivo moćni u oblikovanju javne svijesti i definisanju javnog diskursa. Kao takvi, mediji igraju ključnu ulogu u odražavanju rodni uloga i s njima povezanih stereotipa. Održavanjem negativnih i stereotipnih slika žena, mediji ne pružaju tačnu i realnu sliku o višestrukim ulogama žena u društvenom i političkom životu. Kako bi se ispravio dosadašnji raskorak u političkoj zastupljenosti muškaraca i žena, mediji mogu pomoći usaditi u javnost ideju o političkoj participaciji žena kao nedjeljivog dijela demokratije, obavještavati o potrebi podjednake zastupljenosti i muškaraca i žena u procesima odlučivanja te prikazivati ulogu oba roda na nediskriminirajući način i bez stereotipa. Odnosno, mogu se pobrinuti da ženama ne pripisuju negativne attribute, da ih ne tretiraju kao objekte već ravnopravne političke protagoniste, da ne umanjuju političku sposobnost žena i njihov doprinos u ekonomskom, društvenom i političkom životu te u razvojnem procesu uopšte.

---

kao problem. Potvrđuje se da samo zato što bi u suprotnom političkim strankama bila zabranjena kandidatura, žene dospievaju na kandidatske liste, a poneka zatim i u najviša zakonodavna tijela. Tijana Arambašić-Živanović, 2008;

⁶³ U radu se razmatraju rodni stereotipi i marginalizacija žena u etnički podvojenom društvu u BiH. Autorica i autor su, tokom dvije sedmice, analizirali sadržaj Dnevnog avaza i Glasa Srpske, dva reprezentativna glasila kad je u pitanju društveno-politički glavni tok i insistiranje svakog od njih na etničkom preimućstvu u datom BiH entitetu, naime Federaciji BiH (Dnevni avaz) i Republici Srpskoj (Glas Srpske). Rezultati analize sadržaja pokazali su da je pojavljivanje žena u odnosu na muškarce minorno u rubrikama koje tretiraju političke, etničke, ekonomske i društvene teme, dok se ono izjednačuje jedino na stranicama sa zabavom i na posljednjoj stranici novina. Po pitanju uloga i subjekatskih pozicija koje žene okupiraju onda kada se nađu u sadržaju tih glasila, pomoću kritičke analize diskursa smo identifikovali argumentativne strategije disimulacije i paternalizma, te uvidjeli nejednakost kod predstavljanja stranih i domaćih žena. Pored ustaljenih narativa o ženi kao majci, žrtvi ili manekenki, naišli smo i na pojavu tzv. hibridnih narativa, naročito kad je ženu trebalo "svrstati" u neke od ovih tradicionalnih kalupa koji su se pokazali kao nedovoljni. Ovo istraživanje pokazuje da se, pored tradicionalne patrijarhalnosti i konzervativnosti, marginalizacija žena i rodni stereotipi mogu tumačiti i podvojenošću BiH društva u kojem glavnu aktersku ulogu u javnom životu imaju etnički "osviješćeni" muškarci (preuzeto sa web stranice www.mc.rs/stereotipizacija-reprezentacija-zena-u-stampanim-medijima-u-juoistocnoj-evropi.792.html);

PREPORUKE

- Bosna i Hercegovina mora osigurati da se što prije harmoniziraju svi zakoni, a posebno Izborni zakon sa Zakonom o ravnopravnosti polova, te da pojača i sprovede mjere za veću zastupljenost žena u izabranim i imenovanim tijelima i na funkcijama u procesima donošenja odluka u državnoj upravi, sudstvu, kao i na funkcijama u državnim kompanijama, između ostalog i putem provedbe privremenih specijalnih mjera, u skladu sa članom 4., stav 1. Konvencije i Opštim preporukama 25. Bosna i Hercegovina mora osigurati preduzimanje mjera za senzibilizaciju privatnih preduzeća, sindikata i političkih stranaka u procesima donošenja odluka.
- Bosna i Hercegovina mora osigurati i usvojiti prikladne zakonske i administrativne mjere kojim će se obezbjediti puno učešće i predstavljanje žena u strukturama političkih partija, osigurati pristup rukovodećim mjestima u strankama, uticaj na kreiranje politika unutar stranaka, učešće u izbornim kampanjama, promovisati nominacija žena kandidata za direktne izbore ili za visoke pozicije u izvršnoj vlasti, te podsticati dodatne edukacije o temeljnim političkim vještinama žena kandidata i mijenjanju tradicionalističkih stavova
- Bosna i Hercegovina mora osigurati uvođenje budžetskih linija u okviru ministarstava i lokalnih organa vlasti za implementaciju Gender akcionog plana i osigurati konzistentnu gender obuku i senzibilizaciju predstavnika/ca svih nivoa vlasti sa naročitim akcentom na pozicionirane zvaničnike na svim nivoima, radi podizanja njihove svijesti o važnosti uravnoteženog učešća žena i muškaraca na svim nivoima odlučivanja i uvrštavanje rodne problematike u sve razvojne strategije i politike i preduzeti efikasne mjere koje bi uticale na izmjene tradicionalističkih stavova u društvu, te promovisala ravnopravnost polova kako bi se smanjile prepreke za žene u njihovom punom ostvarenju prava na politički i javni život.
- Bosna i Hercegovina mora osigurati da Agencija za ravnopravnost polova BiH i entitetski gender centri postane prepoznatljiv i važan činilac za ostvarivanje pune ravnopravnosti polova u svim segmentima društva i dobije veća ovlaštenja za procjene zakona, akata i podzakonskih propisa sa aspekta gendera, kao i za provođenje aktivnosti na podizanju svijesti i izgradnji kapaciteta svih vladinih agencija na državnom, entitetskom, kantonalnom i opštinskom nivou koje će se provoditi u saradnji sa relevantnim nevladinim organizacijama.
- Agencija za ravnopravnost spolova BiH i entitetski gender centri moraju osigurati da će sa nevladinim organizacijama koje se bave rodnim pitanjima razviti partnerstvo zasnovano na razumijevanju i podršci i sa kojima će provoditi sinhronizovane strateški planirane akcije sa ciljem senzibiliziranja i gender edukacije svih nivoa vlasti o ljudskim pravima sa perspektivom koja mijenja postojeće stereotipne stavove o ulogama žena i muškaraca i ponašanja prema tim ulogama, usklađivanje akata planova i strategija i preuzimanje obaveze primjene Zakona o ravnopravnosti polova i CEDAW Konvencije kako bi se stvorili preduslovi za uspostavu efikasnih sistema za integraciju principa ravnopravnosti polova, unaprjeđenje položaja žena i muškaraca i primjena međunarodnih i domaćih rodno zasnovanih standarda. Preporuka ja da se kreiraju strategije i mjere za postizanje pune rodne ravnopravnosti, razvijaju mehanizmi za vođenje statistike razvrstane po polu i rodno senzitivne analize i podstiču istraživanja koja se bave rodnom

problematikom za čiju realizaciju će biti osigurana sredstva iz državnog i entitetskih budžeta.

- Bosna i Hercegovina mora osigurati finansijska sredstva nevladinim organizacijama za provođenje kontinuiranih aktivnosti na razumijevanju rodnih režima u BiH, diskrepance između normativnog i stvarnog stanja, osmišljavanju pozitivnih akcija i politika koje će ženama otvoriti vrata institucionalnog političkog života, a što, kao princip jednakosti, predstavlja polaznu osnovu na kojoj bi trebalo da počiva jedno demokratsko društvo; za provođenje kampanja radi podsticanja i osposobljavanja žena za političko djelovanje i korištenja mehanizama u slučaju kršenja njihovih prava utvrđenih Konvencijom, kampanje usmjerene na javnost i različite ciljne grupe kako bi se podigla svijest o važnosti polno uravnotežene zastupljenosti u političkom i javnom odlučivanju kao preduslovu za istinsku demokratiju i kampanje usmjerene na ravnopravnu podjelu odgovornosti žena i muškaraca.
- Bosna i Hercegovina mora osigurati usvajanje mjera kojim će mediji koji imaju važnu ulogu u procesu uspostavljanja demokratskih vrijednosti u društvu pa tako i jednu od ključnih odgovornosti za ostvarivanje ravnopravnosti polova u bh. društvu, biti u obavezi da prezentuju pozitivnu sliku žene i jednak status i odgovornost žena i muškaraca, kako u javnoj tako i u privatnoj sferi, a u domenu razbijanja predrasuda da je politika sfera muškog djelovanja u kojoj su žene samo slučajne prolaznice.

NASILJE NAD ŽENAMA I TRGOVINA ŽENAMA

Autorica:

Natalija Petrić

(sa preporukama za dio Trgovina ženama : Mara Radovanović)

Zaključni komentari Komiteta br. 13 i 14

Iako se svi međunarodni sporazumi o ljudskim pravima, uključujući i ovu Konvenciju, direktno primjenjuju u državi članici, Komitet izražava zabrinutost što tek treba uvesti praksu da se žene u domaćim parničnim postupcima pozivaju na Konvenciju, odnosno da sudstvo primjenjuje Konvenciju.

Komiteta zahtijeva da država članica osigura *de facto* sudsku primjenjivost prava iz Konvencije u svim domaćim sudovima i drugim mehanizmima. Komitet poziva državu članicu da uvede dodatne mjere za šire informiranje o Konvenciji i da sprovede programe za tužitelje/ice, sudije i sutkinje, ombudsmane i advokate/ice koji pokrivaju primjenu Konvencije, a posebno njene koncepte o direktnoj i indirektnoj diskriminaciji i ravnopravnosti. Preporuka Komiteta je i da se podrže stalne kampanje podizanja svijesti i pravna obuka za žene i nevladine organizacije koje se bave ženskim pitanjima radi podsticanja i osposobljavanja žena da iskoriste mogućnosti postupaka i pravnih lijekova u slučaju kršenja njihovih prava utvrđenih Konvencijom.

Zaključni komentari Komiteta br. 25

Iako uvažava pravne i druge napore države članice na rješavanju pitanja nasilja nad ženama, Komitet izražava zabrinutost zbog toga što tekstovi zakona u oba entiteta mogu dozvoliti različita pravna tumačenja i nedosljednu primjenu kaznenih odredbi zbog činjenice da je u Federaciji Bosne i Hercegovine nasilje u porodici definirano kao krivično djelo, a u Republici Srpskoj i kao krivično djelo i kao prekršaj. Pored toga, provedba zakona je spriječena i nedostatkom potrebnih podzakonskih propisa i struktura. Komitet, također, izražava zabrinutost zbog odsustva statističkih podataka o djelima porodičnog nasilja nad ženama, kao i zbog činjenica da takva djela i dalje ostaju neprijavljena, te da se i dalje smatraju privatnim stvarima.

Zaključni komentari Komiteta br. 26

Komiteta poziva državu članicu da harmonizira zakone iz oba entiteta i da ubrza formuliranje i usvajanje podzakonskih propisa, kao i uspostavu relevantnih struktura i institucija potrebnih za implementaciju. Pored toga, preporuka Komiteta je da se poduzmu konkretne mjere za ohrabrivanje žena da prijave slučajeve nasilja u porodici i da se osigura, kroz programe obuke, da zvaničnici/e javnih institucija, naročito oni/e koji/e sprovode zakon, sudstvo, pružaoci zdravstvenih usluga, socijalni radnici/e i nastavno osoblje, budu u potpunosti upoznati sa primjenjivim pravnim odredbama, kao i svim oblicima nasilja nad ženama, te da su obučeni da reagiraju na adekvatan način. Komitet, također, podstiče državu članicu da prikuplja podatke o slučajevima porodičnog nasilja nad ženama i da na temelju takvih podataka nastavi sa izradom održivih strategija za borbu protiv ovakvog kršenja ljudskih prava.

UVOD

Nasilje nad ženama, a posebno nasilje u porodici, nastavlja biti široko rasprostranjen društveni problem u Bosni i Hercegovini i teško kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda žena žrtava nasilja. Uprkos intenzivnim aktivnostima javnog zalaganja nevladinih organizacija širom BiH usmjerenim na unaprjeđenje pravne i stvarne zaštite žena od nasilja u javnoj i privatnoj sferi, ova vrsta nasilja se još uvijek posmatra i toleriše kao „društveno prihvatljivo ponašanje“ i opravdava tradicionalnim i patrijarhalnim shvatanjima uloge i položaja žena u BiH društvu.

Ratno nasljeđe i problemi tranzicijskog društva, teška ekonomska situacija u zemlji i uticaj globalne ekonomske krize su neki od najčešće korištenih izgovora za odsustvo kontinuiranog, sistematskog i efikasnog pristupa rješavanju problema nasilja nad ženama. Žene u BiH su još uvijek nevidljive u procesima odlučivanja o svim bitnim političkim, društvenim i ekonomskim temama. Iako su vladine institucije u BiH učinile napore da uspostave okvir zakona i javnih politika u oblasti borbe protiv nasilja u porodici, primjena i rezultati ovih mjera su nedovoljno vidljivi u praksi, naročito u smislu osiguravanja efikasne zaštite i sigurnosti žena žrtava nasilja i njihovog pristupa pravdi.

Iskustva nevladinih organizacija u radu sa ženama žrtvama nasilja u porodici ukazuju da većina žena čuti o nasilju koje su preživjele, te da ne pomišljaju da ga prijave vladinim institucijama koje su ovlaštene i dužne pružiti pomoć i zaštitu. Često se ukazuje na ekonomsku zavisnost žena od počinioca nasilja kao jedan od primarnih uzroka zbog kojih žene žrtve nasilja ostaju u vezi sa počiniocem nasilja. Većina žena u Bosni i Hercegovini, naročito u ruralnim područjima nema kontrolu nad bilo kakvim ekonomskim resursima – nezaposlene su, bez imovine, i u potpunosti zavisne od nasilnih partnera. Žene u pravilu traže pomoć tek nakon dugotrajne izloženosti nasilju, kada je ono ostavilo vidljive posljedice na fizičko i psihičko zdravlje, te imaju ograničen pristup informacijama o svojim pravima i mogućnostima zaštite od nasilja.

Alarmantno je da velika većina žena žrtava nasilja nema povjerenja u institucije sistema, zbog nemogućnosti ostvarivanja fizičke zaštite i nadzora od strane policije, nesenzibilisanog pristupa socijalnih radnika, sporosti u procesuiranju i rješavanju slučajeva od strane sudova, te učestalih i kontinuiranih prijetnji i zastrašivanja od strane počinioca nasilja koji utiču na akumuliranje straha kod žena žrtava nasilja. Praksa rada institucija ukazuje na duboko ukorijenjene stereotipne stavove prema kojima nasilje u porodici predstavlja privatnu stvar u koju se ne treba miješati, da su žene najčešće same krive za nasilje jer su ga izazvale svojim ponašanjem, te da je prioritetno i neophodno očuvati cjelovitu porodicu radi „dobrobiti i potreba djece“ bez obzira na posljedice.

Dodatni problem predstavlja činjenica da se fizičko nasilje sa vidljivim tjelesnim povredama dominantno prepoznaje od strane vladinih institucija kao osnovni i jedini vid nasilja nad ženama, dok se seksualno, psihičko i ekonomsko zlostavljanje žena žrtava nasilja zanemaruje i nedovoljno prepoznaje u praksi.

FAKTIČKA SITUACIJA O NASILJU NAD ŽENAMA U BOSNI I HERCEGOVINI

STATISTIČKI PODACI I OBLICI NASILJA NAD ŽENAMA

Bosna i Hercegovina još uvijek nema jedinstven sistem prikupljanja i analize statističkih podataka o porodičnom nasilju nad ženama, kako na nivou entiteta, tako i na nivou države. Dostupni podaci od strane vladinih institucija koji imaju prve kontakte sa ženama žrtvama nasilja (policija i tužilaštva) su nepotpuni i kontradiktorni, te ukazuju na različita tumačenja i pristupe u adresiranju problema. Prema zvaničnim podacima entitetskih ministarstava unutrašnjih poslova u BiH, u Republici Srpskoj je broj prijavljenih i procesuiranih krivičnih djela nasilja u porodici u konstantnom opadanju, dok u Federaciji BiH to nije slučaj.⁶⁴

Razlike u pogledu evidentiranih krivičnih djela nasilja u porodici između entiteta u BiH su velikom mjerom posljedica i neusaglašenih zakona u oblasti zaštite od nasilja u porodici na nivou entiteta⁶⁵, tendencije da se veliki broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici u Republici Srpskoj procesuiraju u prekršajnom postupku, te da se za nasilje u porodici počinioci kažnjavaju novčanim kaznama.⁶⁶ Osim toga, dostupni zvanični podaci upućuju na praksu da policija u BiH ne prosljeđuje izvještaje o svim počinjenim krivičnim djelima nadležnim tužilaštvima, što je prema važećim zakonskim propisima obavezna učiniti, već u suštini samostalno procjenjuje da li prijavljeni odn. registrovani slučajevi porodičnog nasilja imaju elemente krivičnog djela ili ne.

Za razliku od dostupnih zvaničnih statistika, podaci nevladinih organizacija koje rade na pružanju pomoći i podrške ženama žrtvama nasilja ukazuju na kontinuirano povećanje broja žrtava nasilja u porodici. Nevladine organizacije u BiH prikupljaju podatke putem evidentiranja broja žena korisnica besplatne pravne i psihološke pomoći⁶⁷, SOS telefona⁶⁸ i sigurnih kuća za žene i djecu žrtve nasilja u BiH⁶⁹. Ne postoji jedinstven sistem prikupljanja i obrade podataka o slučajevima nasilja nad ženama od strane nevladinih organizacija, osim

⁶⁴ Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova i okružnih tužilaštava u Republici Srpskoj za 2006. i 2007. godinu, broj registrovanih krivičnih djela nasilje u porodici i porodičnoj zajednici (čl. 208 Krivičnog zakona Republike Srpske) u 2006. g. je bio 609, dok je u 2007. g. bio 523, dok su okružna tužilaštva u Republici Srpskoj u 2006. g. pokrenula istragu u 554 slučaja, a u 2007. g. primila 301 prijavu i pokrenula 234 istrage (Izvor: Informacija o stanju i aktivnostima u borbi protiv nasilja u porodici u Republici Srpskoj sa inicijativom da se 2008. i 2009. godina proglase godinama borbe protiv nasilja u porodici, Gender centar Vlade RS, maj 2008. g.). Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske u 2008.g. registrovano je 373, dok je u 2009. g. registrovano 250 krivičnih djela nasilja u porodici. (Izvor: MUP RS, Podaci o stanju bezbjednosti januar – decembar 2009. g. 27.januar 2010. g.) Prema podacima kantonalnih ministarstava unutrašnjih poslova, vezano za krivično djelo nasilje u porodici (čl. 222 Krivičnog zakona Federacije BiH), broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici u 2006. g. je bio 1384, u 2007. g. 1093, u 2008. g. 2272, i u 2009. g. 1631, dok je broj podnesenih izvještaja o počinjenom krivičnom djelu nadležnim tužilaštvima u 2006. g. bio 639, u 2007. g. bio 647, u 2008. g. bio 889 i u 2009. g. bio 689. (Izvor: Statistički podaci o nasilju u porodici, Gender centar Vlade Federacije BiH, 22.4.2010. g.);

⁶⁵ Vidi dio koji se odnosi na neusaglašenost i nedostatak primjene zakonskih propisa u oblasti borbe protiv nasilja nad ženama u BiH;

⁶⁶ Prema informaciji dobijenoj od prekršajnog odjeljenja Osnovnog suda u Banja Luci, u periodu od 1. septembra 2006. g. do 31. decembra 2009. g. ovo odjeljenje je primilo 1104 zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka iz oblasti nasilja u porodici. Samo tokom 2009. g. primljeno je 307 zahtjeva, of kojih su 32 riješena u redovnom postupku izricanjem novčane kazne okrivljenom, a 6 postupaka je obustavljeno, dok je još neriješeno 269 predmeta;

⁶⁷ U periodu od 1. januara do 31. decembra 2009. g. advokaticke i pravnice Udruženih žena Banja Luka i Helsinškog parlamenta građana Banja Luka su pružile besplatne pravne savjete i informacije za 214 žena, i pravnu pomoć za 70 žena. U savjetovalištu za žrtve nasilja koje vodi Žena BiH iz Mostara, tim koji čine psihologinja, pedagoginja, socijalni radnik i pravica je tokom 2009. g. pružio pomoć i podršku za 188 žena žrtava nasilja, te psihosocijalna i pravna pomoć za 98 žrtava nasilja, od kojih su bila 2 muškarca. Centar za pravnu pomoć ženama Zenica je tokom 2007.g. pružio pravnu pomoć za 175 žena žrtava nasilja u porodici, u 2008. g. 180 žena, i u 2009. g. 252 žene žrtve nasilja;

⁶⁸ Na SOS telefon 1264 u Republici Srpskoj od početka godine do oktobra 2009. javile su se 1572 žrtve nasilja od kojih su većina bile žene starosne dobi od 19 do 60 godina. U isto vrijeme, SOS telefon 1265, koji pokriva područje Federacije BiH, pozvalo je 2120 žrtava nasilja;

⁶⁹ Sigurna kuća/sklonište za žene i djecu žrtve nasilja u Modriči je tokom 2008. g. pružila sigurni smještaj i pomoć za 253, a tokom 2009. g. za 158 žena i djece žrtava nasilja. Sigurna kuća za žene i djecu žrtve nasilja u Banja Luci je tokom 2007. g. pružila pomoć za 48 žena i djece žrtava nasilja, u 2008. g. 70 žena i djece, a u 2009. g. za 93 žena i djece. Sigurne kuće u Federaciji BiH su tokom 2008. g. pružile smještaj i podršku za 244 žene i djece žrtava nasilja, dok je tokom 2009. g. obezbjeđen smještaj i pružena pomoć za 317 žena i djece žrtava nasilja;

statističkih podataka koji se odnose na broj SOS poziva i rad sigurnih kuća koji su dostupni na nivou entiteta. Ostali podaci su dio periodičnih izvještaja⁷⁰ i specijalnih izvještaja⁷¹.

Podaci nevladinih organizacija ukazuju da se nasilje nad ženama u porodici u BiH u velikoj većini slučajeva manifestuje kao kombinovano fizičko, seksualno, psihičko i ekonomsko nasilje.⁷² Javna percepcija nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini je još uvijek stereotipna i odražava nerazumijevanje problema. Veoma su česti članci i izvještaji u BiH medijima u kojima se od strane novinara i novinarki, kao i njihovih sagovornika i sagovornica, koji su nerijetko profesionalci i profesionalke koji direktno rade sa ženama žrtvama nasilja, ističe da su ključni uzroci nasilja nad ženama u porodici nizak društveni i ekonomski status, alkohlizam, korištenje droga i sl. Izjave profesionalaca i profesionalki u medijima često direktno upućuju na nedostatak senzibilisanog pristupa u radu sa ženama žrtvama nasilja i odsustvo stvarne podrške, te praksu po kojoj se djela nasilja nad ženama u porodici tolerišu i počinoci nasilja ne procesuiraju i sankcionišu.⁷³

DOSTUPNOST POMOĆI I PODRŠKE ŽENAMA ŽRTVAMA NASILJA U BIH

U Bosni i Hercegovini još uvijek ne postoje institucionalni servisi koji bi bili u mogućnosti pružiti sveobuhvatnu, senzibilisanu i specijalizovanu podršku ženama žrtvama nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja. Službe besplatne pravne pomoći i centri za socijalni rad koje postoje na opštinskom nivou u BiH nisu kadrovski i stručno osposobljeni za pravno i psihološko savjetovanje i pomoć ženama žrtvama nasilja. Osoblje ovih službi i centara za socijalni rad nema kontinuiran pristup edukacijama o nasilju protiv žena i nasilju u porodici, te nisu u mogućnosti da pruže efikasnu i senzibilisanu podršku žrtvama nasilja. U praksi su česti slučajevi da se žene žrtve nasilja upućuju od strane vladinih institucija da potraže pravnu i psihološku podršku i zaštitu u lokalnim ženskim nevladinim organizacijama, koje za ovaj vid podrške ženama žrtvama nasilja nemaju adekvatnu finansijsku pomoć od strane entitetskih vlada ili lokalnih zajednica.⁷⁴ Žene žrtve nasilja koje se obraćaju nevladinim organizacijama svjedoče o pasivnom odnosu institucija prema počinocima nasilja⁷⁵ i nemogućnosti ostvarivanja svojih osnovnih prava.

⁷⁰ Helsinški komitet za ljudska prava Bosne i Hercegovine objavljuje godišnje izvještaje o stanju ljudskih prava u BiH, u kojima se između ostalog ukazuje na specifične slučajeve kršenja ženskih ljudskih prava i nasilja nad ženama.

⁷¹ Na primjer, Helsinški parlament građana Banja Luka je u martu 2008.g. objavio izvještaj „Ravnopravnost polova i sudska praksa“ (http://www.hcabl.org/images/stories/pdf/Sudska_praksa.pdf) u kojem se ukazuje na nedostatak primjene Zakona o ravnopravnosti polova u BiH i analiziraju slučajevi nasilja nad ženama u BiH po ovom zakonu;

⁷² Podaci „Udruženih žena“ Banja Luka o radu Mobilnog tima za pomoć i podršku žrtvama nasilja u porodici u Banja Luci 2008.g. i 2009.g. godini ukazuju da se u preko 70% prijavljenih slučajeva nasilja radilo o kombinovanom nasilju;

⁷³ Na primjer, u članku pod nazivom „Siromaštvo uzrok nasilja u porodici“ objavljeno u dnevnim novinama „Glas Srpske“ 2. Juna 2010.g., citirana je pravica Centra za socijalni rad iz Prijedora, koja izjavljuje „Imali smo samo prošlog mjeseca četiri slučaja u kojima su žrtve bile četiri žene i četvoro djece. Trudimo se da im za početak pružimo utočište u našem prihvatilištu, gdje se zadržavaju oko 72 časa. Za to vrijeme nastojimo da slučaj riješimo kroz razgovore sa onima koji su izazvali nasilje. U nekim slučajevima vratimo žrtvu kući. Ako to one ne žele smještamo ih u sigurnu kuću, gdje mogu ostati i do četiri mjeseca ... kaže M.T. dodajući da su uzroci nasilja uglavnom alkohol i siromaštvo;

⁷⁴ Na primjer, projekat besplatne pravne i psihološke pomoći za žene i djecu žrtve nasilja „Žena i pravo“ koji vode Udružene žene Banja Luka i Helsinški parlament građana Banja Luka, u okviru kojeg djeluje besplatno pravno savjetovanište i pravna pomoć za žene žrtve nasilja, kao i SOS telefon, radi od sredine 1997 godine isključivo uz finansijsku podršku Fondacije Kvinna till Kvinna iz Švedske. Ova Fondacija podržava slične projekte koje vode ženske organizacije „Budućnost“ Modriča, „Centar za pravnu pomoć ženama“ Zenica i druge nevladine organizacije širom Bosne i Hercegovine;

⁷⁵ U pozivu na SOS telefon „Udruženih žena“ Banja Luka, žena žrtva nasilja u porodici je izjavila sljedeće: „Policija je dolazila nebrojeno puta. Podneseno je šest prijavi protiv njega. Tužilaštvo nije nikad podnijelo zahtjev za pokretanje sudskog postupka. Bila sam u centru za socijalni rad više i ne znam koliko puta. Socijalni radnik mi je rekao: "Što si ga takvog izabrala kad si se udavala?" (Iz knjige „Zašto nisi izabrala boljeg? Udružene žene, Helsinški parlament građana Banja Luka, 2007 - http://www.hcabl.org/images/stories/pdf/zasto_nisi.pdf);

U Bosni i Hercegovini trenutno postoji devet sigurnih kuća za žene i djecu žrtve nasilja u porodici,⁷⁶ u kojima timovi stručnog osoblja pružaju psihološku, medicinsku i pravnu pomoć, podršku u rehabilitaciji i resocijalizaciji, te podršku u pronalasku izlazne strategije. Izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici u Republici Srpskoj (januar 2008.g.) utvrđena je obaveza obezbjeđivanja sredstava za privremeni smještaj i zbrinjavanje žrtava nasilja u sigurnoj iz budžeta entiteta do visine od 70% sredstava neophodnih za rad sigurne kuće, a iz budžeta opština i gradova do visine od 30% sredstava neophodnih za rad sigurne kuće. Smještanje žena i djece žrtava nasilja u porodici u sigurne kuće u Republici Srpskoj vrši policija i centri za socijalni rad. Od uvođenja ove zakonske obaveze, sigurne kuće u Republici Srpskoj ne dobijaju redovno finansijska sredstva iz entitetskog budžeta, čime je otežano adekvatno zadovoljavanje potreba korisnica. Problem predstavlja i činjenica da osim grada Banja Luka, druge lokalne zajednice u RS ne planiraju niti izdvajaju sredstva za rad sigurnih kuća.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije BiH ne predviđa obavezu finansiranja sigurnih kuća za žene i djecu žrtve nasilja iz javnih budžeta, i one opstaju gotovo isključivo na donacijama međunarodnih organizacija, jednokratnim donacijama iz entitetskog budžeta, uz gotovo potpuno odsustvo podrške lokalnih zajednica.⁷⁷ Ovaj primjer govori u prilog tvrdnji da vlade RS i FBiH ne prepoznaju obavezu finansiranja primjene zakona i javnih politika u stvarnoj praksi.

Većina žena žrtava nasilja u porodici je prisiljena održavati zajednicu života jer je ekonomski zavisna od počinioca nasilja. Većina žena žrtava nasilja nema vlastitu imovinu i nema mogućnosti pristupa zajedničkoj imovini stečenoj u braku sa počiniocem nasilja, jer je ova imovina veoma često uknjižena na njegovim roditeljima ili bliskim srođnicima. Žene žrtve nasilja koje imaju maloljetnu djecu imaju velike poteškoće osigurati finansijski doprinos počinilaca nasilja u izdržavanju djece, jer država nije osigurala efikasne mehanizme naplate ovih sredstava niti zaštitu prava žena i djece kojima je ova podrška uskraćena.⁷⁸ Žrtve nasilja u porodici nisu zakonom prepoznate u okviru kategorija korisnica socijalne zaštite, niti sigurne kuće za žene i djecu žrtve nasilja imaju status kao ostale institucije socijalne zaštite.

U Bosni i Hercegovini ne postoje programi ekonomskog osnaživanja žena žrtava nasilja koji su podržani od strane institucija sistema. Nakon boravka u sigurnoj kući (koji u prosjeku traje tri mjeseca) žene žrtve nasilja uglavnom ostaju nezaposlene i bez riješenog stambenog pitanja, te se, budući da nemaju kuda, u najvećem broju slučajeva vraćaju u nasilno okruženje.⁷⁹

⁷⁶ Sigurne kuće/skloništa za žene i djecu žrtve nasilja postoje u Sarajevu (Fondacija Lokalne Demokratije), Banja Luci (Udružene žene), Mostaru (Mirjam – Caritas Mostar i Margeruite – Žena BiH Mostar), Prijedoru (Fondacija za obrazovanje i socijalnu zaštitu djece), Bihaću (Žene sa Une), Modriči (Budućnost), Tuzli (Vive Žene), Zenici (Medica).

⁷⁷ Izuzetak predstavlja sigurna kuća/skloništa za žene i djecu žrtve nasilja u Sarajevu koje vodi Fondacija lokalne demokratije, a koje sufinansira Ministarstvo za socijalnu politiku Kantona Sarajevo;

⁷⁸ Službenica Centra za socijalni rad Banja Luka je u izjavi za medije potvrdila da osim neplaćanja i neredovnog plaćanja izdržavanja djece, bilo slučajeva u kojima su roditelji svoja mjesečna primanja prikazivala nižim nego što jesu, kako bi plaćali manji iznos alimentacije...“Dešava se da u dogovoru sa poslodavcima osoba koja je dužna da plaća alimentaciju dokaže da ima mnogo nižu platu nego što jeste, kako bi što manje bilo odbijano za alimentaciju. U takvim situacijama stradaju oni kojima je novac najpotrebniji...“, Nezavisne novine, 9. Maj 2009. g. ;

⁷⁹ Prema podacima sigurne kuće/skloništa za žene i djecu žrtve nasilja koje vodi NVO Budućnost Modriča, tokom 2008. g. i 2009. g. u prosjeku manje od 4% korisnica sigurne kuće je imalo vlastitu imovinu. Oko 45% korisnica se po izlasku iz sigurne kuće vratilo u zajednicu života sa počiniocem nasilja. Prema podacima sigurne kuće/skloništa za žene i djecu žrtve nasilja u periodu od 2007. g. do kraja 2009. g. više od 50% korisnica se vratilo u zajednicu života sa počiniocem nasilja. Velika većina korisnica nije imala vlastitu imovinu, niti mogućnosti pristupa zajedničkoj imovini stečenoj u braku sa počiniocem nasilja;

NEUSAGLAŠENOST ZAKONSKIH PROPISA I NEDOSTATAK NJIHOVE PRIMJENE U OBLASTI BORBE PROTIV NASILJA NAD ŽENAMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Iako su tokom 2005.g. u oba entiteta usvojeni posebni zakoni o zaštiti od nasilja u porodici⁸⁰, odredbe ovih zakona nisu međusobno usaglašene, što dovodi do pravne nesigurnosti, nejednakog tretmana pred zakonom i nemogućnosti ostvarivanja zaštite žena i djece žrtava nasilja. U Federaciji BiH, nasilje u porodici se zakonski tretira kao krivično djelo, dok se u Republici Srpskoj nasilje u porodici tretira i kao krivično djelo i kao prekršaj.

Oba entitetska zakona o zaštiti od nasilja u porodici predviđaju mogućnost izricanja zaštitnih mjera u prekršajnom postupku – udaljenje iz stana, kuće ili nekog drugog stambenog prostora, zabrana približavanja žrtvi nasilja, zabrana uznemiravanja ili uhođenja žrtve nasilja, obaveza psihosocijalnog tretmana, obavezno liječenje od zavisnosti, osiguranje zaštite žrtve nasilja, kao i mjeru obaveznog rada u korist društvene zajednice, koja postoji u zakonu Republike Srpske.

Dostupna istraživanja upućuju na brojne probleme u primjeni ovih zakona u praksi u oba dijela Bosne i Hercegovine.

U nekim područjima Federacije su identifikovani slučajevi kvalifikovanja nasilja u porodici kao prekršaja, prema kantonalnim zakonima o javnom redu i miru, kojima se kažnjava nedolično ponašanje u javnosti, ili zlostavljanje ili napad na drugog na javnom mjestu. Policijski službenici potvrđuju da vrše kvalifikaciju djela nasilja u porodici u dogovoru sa javnim tužiocem, dok javni tužioci tvrde da policija vrši kvalifikaciju djela nasilja u porodici bez prethodnog dogovora. U drugim dijelovima Federacije BiH, nasilje u porodici se ne kvalifikuje kao prekršaj, već policija podnosi prekršajnim odjeljenjima osnovnih sudova zahtjeve za izricanjem zaštitne mjere protiv počinioca nasilja, bez podnošenja izvještaja o počinjenom krivičnom djelu nadležnom javnom tužiocu.⁸¹

Ovakva praksa u stvari ukazuje da se zaštitne mjere posmatraju kao svojevrsna zamjena procesuiranju djela nasilja u porodici u krivičnom postupku i vid sankcije protiv počinioca nasilja. Iz ove prakse je jasno vidljiva namjera izbjegavanja procesuiranja slučajeva nasilja u porodici, što predstavlja kršenje i zakona i međunarodnih standarda. Praksa takođe ukazuje da fokus rada policije i sudova nije zaštita žena žrtava nasilja i omogućavanje ostvarivanja njenih osnovnih ljudskih prava.

Istraživanja takođe ukazuju da se Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske više koristi u svrhu blažeg kažnjavanja počinioca nasilja, nego osiguravanja stvarne zaštite žena žrtava nasilja. Sudije prekršajnih odjeljenja osnovnih sudova često primaju zahtjeve za pokretanjem prekršajnog postupka zbog nasilja u porodici, bez zahtjeva za izricanje zaštitnih mjera. Rastući je trend u Republici Srpskoj da se djela nasilja u porodici procesuiraju u prekršajnom postupku, uz izricanje novčanih kazni počiniocima nasilja, bez obzira na jasne pokazatelje u praksi da takav vid kažnjavanja nema svrhu odvratanja počinitelaca nasilja od ponavljanja djela i da novčane kazne više pogađaju same žrtve nasilja nego počinioce.

⁸⁰ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH, Službene novine FBiH br. 22/05i 51/06, i Zakon o zaštiti od nasilja u porodici RS, Službeni glasnik RS, br. 118/05 i 17/08;

⁸¹ OSCE Izvještaj "Response to Domestic Violence and Coordinated Victims Protection in Federation of Bosnia and Herzegovina and Republika Srpska – Preliminary Findings on Implementation of the Laws on Protection from Domestic Violence", juli 2009. g. Dostupno na: <http://www.oscebih.org/documents/16324-eng.pdf>;

U Republici Srpskoj postoji takođe problem neprepoznavanja granice između procesuiranja djela nasilja u porodici kao krivičnog djela i prekršaja. Praksa ukazuje da policija, javni tužioci i sudovi smatraju da se nasilje u porodici sa težim posljedicama, kao što je tjelesna povreda, ili ponovljeni akti nasilja trebaju posmatrati kao krivična djela, dok se prekršajima trebaju smatrati manje ozbiljna djela ili verbalno nasilje. Ovo razgraničenje nema uporište u važećim zakonima i predstavlja isključivo stavove praktičara.⁸²

U pogledu izricanja i primjene posebnih zaštitnih mjera prema zakonima o zaštiti od nasilja u porodici u praksi, istraživanja takođe ukazuju da mnogi sudovi još uvijek nisu primili niti jedan zahtjev za izricanjem mjera (Federacija BiH), već samo zahtjeve za pokretanjem prekršajnog postupka za nasilje u porodici. Mnogi službenici policije, javni tužioci i sudije prekršajnih odjeljenja nisu još uvijek imali priliku primjenjivati u praksi zaštitne mjere, dok neki od njih vjeruju da će mnogi organi koji primjenjuju ove mjere u praksi biti u nemogućnosti da ih sprovedu.⁸³

EDUKACIJA SUBJEKATA ZAŠTITE O NASILJU NAD ŽENAMA I MEHANIZMIMA ZAŠTITE

Edukacija o nasilju nad ženama i mehanizmima zaštite tek odnedavno postaje fokus rada vladinih institucija koja se bave pitanjima ravnopravnosti polova. Vladinim politikama u ovoj oblasti su definisane okvirne smjernice edukacije subjekata zaštite o problemu nasilja nad ženama i mehanizmima zaštite koje omogućavaju domaći zakoni i međunarodni propisi, naročito CEDAW. Ove edukacije povremeno sprovode Agencija za ravnopravnost polova BiH, kao i Gender centri Vlade RS i FBiH.

Usprkos nesumnjivoj vrijednosti svakog vida upoznavanja sa postojećim propisima i mehanizmima zaštite žena od nasilja, važno je istaći da ove edukacije nemaju kontinuiran niti obavezan karakter za sve profesionalce i profesionalke koje se bave zaštitom žena od nasilja. Osim toga, problem predstavlja i sadržaj edukacija, koji se veoma često zasniva samo na teoretskim predavanjima i prezentacijama, bez korištenja primjera iz prakse i veoma malo angažovanje aktivista i aktivistkinja nevladinog sektora sa dugogodišnjim iskustvom rada sa ženama žrtvama nasilja.

Ovakva situacija svakako doprinosi produblivanju jaza između formalno pravne i stvarne zaštite žena od nasilja i umanjuje mogućnosti direktne primjene domaćih propisa i međunarodnih standarda u praksi.⁸⁴

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid – „U jednom malom gradu u Federaciji BiH, prekršajno odjeljenje osnovnog suda je izreklo mjeru obaveznog psihosocijalnog tretmana koja je trebala biti izvršena od strane centra za socijalni rad u vezi sa tri slučaja nasilja. Centar za socijalni rad nije bio u mogućnosti da izvrši mjeru jer nije imao stručni kapacitet da pruži savjetovanje za počiniocima nasilja, niti je bio upoznat sa pravilnikom izvršenja ove mjere, i o tome je obavijestio sud koji je izrekao mjeru.“ Ovaj primjer iz prakse upućuje na nepostojanje rada sa počiniocima nasilja u okviru institucija;

⁸⁴ Na primjer, Centri za edukaciju sudija i tužilaca u Republici Srpskoj i Federaciji BiH su zakonom ovlaštene vladine institucije koje se bave planiranjem i realizacijom programa obuke sudija i tužilaca. Prema važećim propisima u ovoj oblasti, sve sudije i tužioci su obavezni pohađati četiri modula obuke na godišnjem nivou. Ne postoji obaveza sudija i tužilaca da se edukuju iz oblasti primjene domaćih propisa i primjene CEDAW-a u praksi, a ove vrste edukacija nisu niti ponuđene od strane Centara svake godine. Osobe koje edukuju sudije i tužioce u BiH o CEDAW-u i drugim međunarodnim propisima i domaćim zakonima i politikama u oblasti sprečavanja i suzbijanja nasilja nad ženama su, u pravilu sudije i tužioci imenovani kao edukatori/ce od strane Centara za edukaciju sudija i tužilaca u RS i FBiH. Ovi edukatori se samostalno pripremaju za obuku drugih sudija i tužilaca i nemaju pristupa obukama vještina prenošenja znanja, facilitacije, vođenja grupnih diskusija ili rada na studijama slučaja, kao ni drugim vrstama edukacija koje su važne za pripremu i provođenje kvalitetnih edukacija u ovoj oblasti;

ŽENE ŽRTVE RATA

Bosna i Hercegovina nije usvojila poseban zakon koji se bavi pitanjem zaštite prava žena žrtava rata, niti postoje adekvatni entitetski zakoni koji regulišu ovu materiju. U Federaciji Bosne i Hercegovine usvojen je krovni entitetski zakon⁸⁵, kao i kantonalni zakoni o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i porodica sa djecom, u kojima se ne pominju žene žrtve rata kao posebna kategorija, već na posredan način, kroz definisanje pojma civilne žrtve rata, ukazuje na zlostavljanje lica, kao uzrok nastupanja oštećenja zdravlja, uslijed čega neko lice spada u kategoriju civilne žrtve rata.⁸⁶ U Republici Srpskoj je usvojen Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata,⁸⁷ koji ne prepoznaje žene žrtve rata kao posebnu kategoriju lica koja ostvaruju zaštitu, ali na posredan način, kroz definisanje pojma civilne žrtve rata ukazuje na seksualno nasilje, kao jedan od vidova zlostavljanja po osnovu kojeg se neko lice može smatrati civilnom žrtvom rata.⁸⁸

Sredinom 2010.g. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine je uz podršku UNFPA pokrenulo izradu BiH Strategije za pomoć ženama žrtvama seksualnog nasilja tokom rata, koja bi, prije svega, trebala obezbjediti osnov za socijalnu, ekonomsku i psihološku podršku ženama žrtvama rata, kao i efikasnije gonjenje počinitelaca nasilja nad ženama u toku ratnih sukoba u BiH.

RODNO ZASNOVANO NASILJE U ADOLESCENTSKIM VEZAMA

Bosna i Hercegovina se suočava i sa problemom rodno zasnovanog nasilja u adolescentskim vezama, na šta ukazuju istraživanja nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini⁸⁹, ali i slučajevima brutalnog nasilja i ubistvima žena o kojima izvještavaju mediji u BiH.⁹⁰ Nevladine organizacije u BiH upozoravaju da mladi u adolescentskoj dobi ne

⁸⁵ Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom, Službene novine Federacije BiH, br. 36/99, 54/04, 39/06, i 14/09;

⁸⁶ Pod civilnom žrtvom rata, Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i porodica sa djecom Federacije BiH podrazumijeva „lice kod kojeg je nastupilo tjelesno oštećenje od najmanje 60% zbog rane, povrede i ozljede (u daljem tekstu invalid) zadobijene zlostavljanjem, odnosno lišavanjem slobode u toku ratnog stanja ili neposredne ratne opasnosti...” (čl. 56, st. 1);

⁸⁷ Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata Republike Srpske, (prečišćeni tekst) Službeni glasnik Republike Srpske, br.24/10, od 15. 03. 2010.;

⁸⁸ Pod civilnom žrtvom rata, Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata RS podrazumijeva „lice kod koje je nastupilo oštećenje organizma zlostavljanjem, silovanjem, odnosno lišavanjem slobode (zatvor, koncentracioni logor, internacija, prinudni rad) ili u zbjegu od strane neprijatelja zadobilo ranu, povredu, ozljedu ili kod koga je nastupilo oštećenje organizma najmanje 60%, kao i lice koje je pod navedenim okolnostima ubijeno, poginulo, umrlo ili nestalo. (čl. 2 st. 1);

⁸⁹ Nevladina organizacija "Vesta" iz Tuzle je u okviru projekta "Pojavnost rodno zasnovanog nasilja u adolescentskim vezama" sprovedla istraživanje na uzorku od 1032 učenika/ce i 30 pedagoga/pedagogica iz 32 srednje škole u Kantonu Tuzla. Rezultati pokazuju da i mladići i djevojke procjenjuju da su im u vezama izrazito važne karakteristike iskrenost, ljubav, povjerenje i komunikacija. Međutim, razlike u odgovorima s obzirom na spol pokazuju da je mladićima statistički značajno važniji seks (63,8%, u odnosu na djevojke (20,3%)) intimnost, prepuštanje djevojke, kontrola i ovisnost o partneru, dok je djevojkama u vezi važnija bliskost, pažnja, prijateljstvo, kompromis i razgovor o osjećajima. S ciljem sagledavanja stanja u pogledu raširenosti ispoljavanja pojedinih oblika nasilja u vezama adolescenata i adolescentkinja u srednjim školama iz perspektive pedagoga/ica, u upitnicima za pedagoge/ice su predviđena pitanja koja tretiraju upravo ovaj segment problema. Na pitanje o spolu najčešćih počinitelja adolescentskog nasilja u školi u kojoj rade, dobiveni podaci pokazuju tendenciju porasta nasilnog ponašanja kod oba spola. Dvije trećine pedagoga/ica (20) je navelo da se i mladići i djevojke ponašaju jednako nasilno, 7 ispitanika/ca je izjavilo da su najčešće nasilni samo mladići, a 3 ispitanika/ce su izjavili/le da su najčešće nasilne samo djevojke;

⁹⁰ Sredinom februara 2010. g. u Prijedoru, S.M. (29 godina) je ručnom bombom usmrtio bivšu djevojku D.G. (18 godina) i sebe. Tetka D.G. je svjedočila da je S.M. već duže vremena prijetio D.G. i cijeloj njenoj porodici, zbog toga što je prekinula vezu. (Nezavisne novine, 24. februar 2010. g.);

6. oktobra 2008. g. u Tuzli, D.H. (23 godine) je usmrtio djevojku A.M. (19 godina) i nakon toga izvršio samoubistvo. (portal Sarajevox.com, 6.oktobar 2008. g.);

22. februara 2007. g. u Bijeljini, J.B. (25) je hicima iz pištolja, kroz zatvorena vrata stana, ubio D.K., srednjoškolskog profesora i aktivistu Helsinškog odbora za ljudska prava u RS, i ranio njegovu kćerku N.K. (21). D.K. je više puta tražio zaštitu policije od nasrtaja J.B., koji je zastrašivao njegovu kćerku, sa namjerom da je prisili na vezu;

26. septembra 2006. g. u Omarskoj kod Prijedora, B.M. (24 godine) je pucao u S.T. (20 godina) iz okoline Banja Luke, i nanio joj povrede opasne po život. Ona je odbila da obnovi ljubavnu vezu sa B.M. (portal: banjalukalive.com, 26. septembar 2006. g.);

prepoznaju opasnosti nasilne veze i ne znaju kako se nositi sa problemima, te, uz rizik ostanka u nasilnom odnosu, stupaju u bračnu vezu u kojoj dolazi do kulminacije nasilja.

Istraživanja nevladinih organizacija su identifikovala karakteristike koje doprinose većoj sklonosti mladića za iniciranjem seksualnog zlostavljanja u vezi, kao što su: česta upotreba alkohola - mladići znatno više navode da je razlog njihovom nasilju bio uticaj alkohola ili droge (3,07% : 0,7%), a gotovo trećina ih smatra da osoba koja zlostavlja druge pod uticajem alkohola ili droge nije odgovorna za svoje ponašanje (29,11%), zatim slaganje sa stereotipnim stavom o rodnim ulogama žena, nedovoljna emotivna komunikacija sa partnericom i manjak vještina pregovaranja u vezi, druženje sa grupom prijatelja/ica od kojih su neki/e u nasilnim vezama, te sklonost uticaju medijskih programa na njihovo seksualno ponašanje⁹¹

Istraživanja nevladinih organizacija u BiH takođe ukazuju da su mladići i djevojke adolescentske dobi izloženi jakom uticaju rodnih stereotipa, koji usmjeravaju njihovo razmišljanje o suprotnom polu, te utiču na nivo tolerancije na rodno zasnovano nasilje u adolescentskim vezama.⁹²

Uprkos spremnosti vladinih institucija da putem javnih politika adresiraju ovaj problem⁹³ u praksi još uvijek ne postoje programi koji bi na sveobuhvatan, rodno osjetljiv i kontinuiran način edukovali mladiće i djevojke o rodno zasnovanom nasilju i uticali na sprečavanje ove vrste nasilja u BiH društvu.

TRGOVINA ŽENAMA

(Član 6 CEDAW i Opšte preporuke br. 15 i 19)

Nevladine organizacije koje se bave zaštitom ženskih ljudskih prava u BiH od 2000. g. ukazuju na problem trgovine ljudima, a posebno ženama u BiH. Više od 500 noćnih klubova u kojima je u ropskom položaju držano i seksualno eksploatisano više od 2000 djevojaka iz zemalja Istočne Evrope bili su razlog da se ovim problemom ozbiljno pozabavimo.

Ženske nevladine organizacije u BiH su organizovale podršku ženama žrtvama trgovine ljudima, vodile kampanje za podizanje svijesti javnosti o ovom problemu, edukovale policiju i vršile pritisak na državu da oformi institucionalne mehanizme za sprečavanje trgovine ljudima i uskladi zakone iz ove oblasti sa međunarodnim standardima. Ove aktivnosti su realizovane uz veoma skromna donatorska sredstva i volonterski rad aktivistkinja nevladinih organizacija.

Tokom 2001. g. Bosna i Hercegovina je uspostavila Kancelariju državnog koordinatora za sprečavanje trgovine ljudima koji je razvio veoma uspješnu saradnju između institucija koje

⁹¹ Istraživanje „Pojavnost rodno zasnovanog nasilja u adolescentskim vezama“, nevladina organizacija „Vesta“ Tuzla, 2009. g;

⁹² Nvladina organizacija „Žene ženama“ iz Sarajeva je tokom 2009. g. provela istraživanje „Nasilje u adolescentskim vezama“, u okviru koje je anketirala 20 mladića i djevojaka u dobi 16-17 godina u srednjim školama u Sarajevu. Rezultati ankete ukazuju sljedeće: 35% mladića i djevojaka je odgovorilo da, a 45% „ne“ na tvrdnju „kada par rješava svoje sukobe upotrebom fizičke sile, to je njihova stvar i ne treba se miješati, 55% mladića i djevojaka je odgovorilo „da“, a 30% ne na tvrdnju „ljubomora je način na koji se može pokazati ljubav“, 35% mladića i djevojaka je odgovorilo sa da, a 55% sa „ne“ na tvrdnje „žena treba paziti da ne izaziva muškarca“, i „kada žene kažu NE, misle DA“;

⁹³ Strateški plan za prevenciju nasilja u porodici u Federaciji BiH za period 2009-2010, usvojen od strane Vlade Federacije BiH kao planirane aktivnosti navodi dopunu nastavnih planova i programa za osnovne i srednje škole u smislu obaveznog uključivanja pitanja nenasilnog ponašanja (1.9) izrada i štampanje edukativno informativnog materijala o nenasilnim oblicima ponašanja i rješavanja sukoba (5.1), zajednička kampanja na području Federacije BiH, distribucija edukativno promotivnog materijala (5.2);

rade direktno na sprečavanju trgovine ljudima i nevladinih organizacija koje se bave istim problemom.

Nevladine organizacije koje su u radu sa žrtvama trgovine imale mnogo više iskustva od državnih institucija sugerisale su i oblikovanje pravnih akata koje je BiH usvojila u ovoj oblasti, kao što su Pravila o identifikaciji i asistenciji stranih žrtava trgovine.

Rezultat je bio da su do 2006. godine u BiH pozatvarani noćni barovi, a strane žrtve trgovine bezbjedno repatriране u svoje zemlje. Međutim, BiH je propustila da provede postupak efikasnog procesuiranja kriminalaca koji su odgovorni za organizovanje trgovine ljudima u BiH. Na duže zatvorske kazne za čitav ovaj period od 10 godina u BiH su osuđene samo tri osobe (Milaković, Ćupina, Kučević) i samo u jednom slučaju (Ćupina) osuđenom je oduzeta imovina stečena krivičnim djelom. Ogromna većina kriminalaca uspjela je da ostane nekažnjena ili da dobije uslovne osude. Nijedna žrtva trgovine nije obeštećena.

Trgovina ljudima u BiH nije iskorištena, samo je od 2006. godine promijenila način djelovanja. Žrtve su postale mlade djevojke, državljanke BiH, koje su seksualno iskorištavane u motelima, privatnim kućama i vikendicama, ili su odvođene u strane zemlje. Kriminalci ove žrtve često vrбуju upotrebom „droga za silovanje“ pa ih poslije ucjenjuju prijetnjama da će objaviti video-snimke napravljene za vrijeme orgija priređenih dok je žrtva bila drogirana. Kriminalci koriste i loš ekonomski položaj žrtava, pa se veoma siromašne djevojčice vrбуju na način da im se povremeno daju pokloni, a ima i slučajeva da kriminalci dio zarađenog novca daju i očevima žrtava.

Među žrtvama su često mlade Romkinje, koje se prodaju u druge zemlje radi udaje, iako se radi o klasičnoj trgovini, a predrasude o romskom običaju da udaju mlade djevojke samo su iskorištene da bi se prikrio pravo stanje. Nažalost, ljudi koji rade u institucijama za sprečavanje trgovine ljudima imaju predrasude u odnosu na romsku populaciju pa se nedovoljno upuštaju u istraživanje slučajeva trgovine kada su romska djeca u pitanju.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH je 2007. godine usvojilo Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana BiH⁹⁴. Ovim aktom se uređuje postupak identifikacije, asistencije i resocijalizacije domaćih žrtava trgovine. Ženske nevladine organizacije članice RING mreže nevladinih organizacija u BiH za sprečavanje trgovine ljudima imale su mnogo primjedbi na tekst ovih Pravila, smatrajući da ona ne uspostavljaju pravni okvir za zaštitu žrtava koji je primjeren sadašnjoj situaciji u BiH.

Osnovna zamjerka se odnosila na to da se zaštita pruža samo žrtvama koje su prihvatile da svjedoče u postupku protiv kriminalaca, kao i da su za identifikaciju i asistenciju žrtava zaduženi centri za socijalni rad koji nemaju ni ljudskih niti materijalnih resursa za takve aktivnosti, a nije im to ni u nadležnosti utvrđenoj zakonima o socijalnoj zaštiti na osnovu kojih rade. Rezultat primjene ovih Pravila je skoro potpuno izostajanje identifikacije žrtava. Poneki slučaj ispliva na površinu jer informacije dođu do medija, kao što je slučaj „Derventa“⁹⁵ iz

⁹⁴ Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana BiH, Službeni glasnik BiH, br. 3/01;

⁹⁵ Slučaj „Derventa“: U Derventi je 18. decembra 2007. g. akcijom pripadnika Specijalne jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske za organizovanu trgovinu ljudima radi prostitucije tri maloljetne djevojčice iz Dervente privedeno devet lica iz Dervente i Prnjavora, među kojima su bili lokalni biznismeni, dvoje radnika Centra za socijalni rad Derventa i direktor Srednje stručne škole u Derventi. Djevojčice su smještene u Sigurnu kuću. Nakon saslušanja, svi uhapšeni su pušteni na slobodu, što je izazvalo revolt majki koje su organizovale protest pred srednjom školom zahtijevajući procesuiranje i kažnjavanje odgovornih. Tužilaštvo BiH je preuzelo ovaj slučaj i svim optuženima je bilo dozvoljeno da se brane sa slobode, čime im je omogućeno da ucjenjuju i prijetе roditeljima i djevojčicama žrtvama trgovine. Sredinom 2010. g. Sud BiH je donio prvostepenu presudu, po kojoj su M.N, B.N. i Ć. M. osuđeni na godinu dana zatvora, S.V. na četiri i po godine zatvora, dok je D.C. oslobođen. Jedan od optuženih, G.J. nije ni osuđen, jer se nalazi u zatvoru u Hrvatskoj zbog šverca

2007. g. ili slučaj „Bratunac“⁹⁶ iz 2010. g. Oni pokazuju da je seksualna eksploatacija djevojčica od 12 do 16 godina starosti još uvijek veoma prisutna na prostorima BiH.

Teškoće oko sprečavanja trgovine ljudima predstavlja i neusklađen zakonski okvir kojim se reguliše ova materija. BiH je 2007. godine ratifikovala Konvenciju Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, ali je tek ove godine Krivični zakon BiH uskladila sa tom konvencijom.⁹⁷ Krivični zakoni entiteta i Brčko Distrikta još nisu usklađeni. Rezultat ovako neusklađenog zakonskog okvira je da se i identifikovani slučajevi trgovine vode kao navođenje na prostituciju (djelo za koje su propisane blaže sankcije) pa čak i u slučajevima kada je žrtva djevojka mlađa od 18 godina.

PREPORUKE:

- Bosna i Hercegovina mora osigurati kreiranje jedinstvene baze podataka o svim oblicima nasilja protiv žena koja će uključivati i prilagođenu metodologiju prikupljanja i obuku subjekata zaštite od nasilja o načinima prikupljanja podataka, kako bi se osigurala njena primjena u praksi;
- Bosna i Hercegovina mora osigurati kontinuiranu institucionalnu podršku za aktivnosti nevladinih organizacija u pružanju pomoći i podrške ženama žrtvama nasilja, naročito putem redovitog planiranja i alociranja sredstava iz javnih budžeta na entitetskim, kantonalnim i opštinskim nivoima za rad sigurnih kuća za žene i djecu žrtve nasilja, aktivnosti pružanja besplatne pravne i psihosocijalne pomoći ženama žrtvama nasilja i rad SOS telefona za žene žrtve nasilja;
- Bosna i Hercegovina mora osigurati da svi subjekti zaštite žena od nasilja, naročito centri za socijalni rad, policija, javni tužioci i sudije, imaju kontinuiran pristup i obavezu pohađanja rodno osjetljivih edukacija o problemu nasilja prema ženama, koja će uključivati dobre primjere iz prakse zemalja koje su razvile i primjenjuju efikasne modele borbe protiv nasilja prema ženama;
- Bosna i Hercegovina mora osigurati da svi subjekti zaštite žena od nasilja koji imaju obavezu direktno primjenjivati domaće zakone i međunarodne konvencije, naročito CEDAW, koji je dio pravnog sistema BiH i ima se direktno primjenjivati u BiH, imaju kontinuiran pristup edukacijama o ovim mehanizmima zaštite žena od nasilja i njihovoj primjeni u praksi;
- Bosna i Hercegovina mora uskladiti entitetske zakone o zaštiti od nasilja u porodici u BiH i osigurati da slučajevi nasilja u porodici budu procesuirani u krivičnom postupku, u

drogom. Postupak protiv radnika Centra za socijalni rad Derventa i direktora srednje škole nije niti vođen, iako su postojale osnovane sumnje da su znali za slučaj seksualnog iskorištavanja i trgovine i prijetnjama ucjenjivali djevojčice da o svemu čute;

⁹⁶ Slučaj „Bratunac“: Početkom marta 2010. g. Ministarstvo unutrašnjih poslova RS je uhapsilo i privelo 17 osoba iz Bratunca i Srebrenice, zbog osnovane sumnje da su učestvovali u seksualnom iskorištavanju sedamnaestogodišnje djevojčice iz Bratunca. Među uhapšenima je bilo visokih opštinskih funkcionera, profesora srednje škole, policajaca i jedan vjeroučitelj, a u istrazi je ispitivan i jedan ministar iz Vijeća ministara BiH. Prema podacima istrage, baka maloljetne djevojčice je u saradnji sa još jednom osobom u periodu od 2006. g. do početka februara 2010. g. podvodila maloljetnu M.M. i primoravala na seksualne odnose, za šta je uzimala novac ili naplaćivala u vidu usluga koje su korisnici činili njoj i drugoj osobi koja je umiješana u slučaj. Tužilaštvo BiH je u maju 2010. g. preuzelo istragu o ovom slučaju od Okružnog tužilaštva Bijeljina. Djevojčica je smještena u Sigurnu kuću;

⁹⁷ Izmjene i dopune Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, br. 8/10;

skladu sa međunarodnim standardima, te efikasnu primjenu zaštitnih mjera, u cilju omogućavanja adekvatne zaštite žena žrtava nasilja.

- Bosna i Hercegovina mora osigurati aktivno i učešće ženskih nevladinih organizacija u izradi BiH Strategije za pomoć ženama žrtvama nasilja tokom rata, naročito organizacija koje se bave direktnom podrškom ženama žrtvama rata i organizacija koje se zalažu za usvajanje javnih politika i zakona koje će omogućiti punu i stvarnu sistemsku zaštitu žena od nasilja u javnoj i privatnoj sferi.
- Bosna i Hercegovina mora osigurati kreiranje, integraciju, provođenje i budžetiranje programa rodno osjetljive edukacije za mladiće i djevojke u osnovnim i srednjim školama, u cilju kontinuiranog i održivog pristupa sprečavanju i suzbijanju rodno zasnovanog nasilja u adolescentskim vezama, te sprečavanju nasilja u porodici, uz aktivni doprinos nevladinih organizacija koje se bave ženskim ljudskim pravima, pitanjima rodne ravnopravnosti i vršnjačkog nasilja.

TRGOVINA ŽENAMA:

- Republika Srpska, Federacija BiH i Brčko Distrikt moraju osigurati usklađivanje krivičnih zakona sa Konvencijom Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, kako bi se omogućilo procesuiranje svih djela trgovine ženama u BiH i osigurao pravni okvir zaštite žena žrtava trgovine;
- Bosna i Hercegovina mora osigurati donošenje posebnog zakona kojim bi se regulisalo da se kriminalcima optuženim za krivično djelo trgovine ljudima u momentu podizanja optužnice zabrani raspolaganje imovinom, a nakon pravosnažne presude oduzme imovina stečena krivičnim djelom koja bi se usmjerila u fond za obeštećenje žrtava i pomoć organizacijama koje se bave rehabilitacijom žrtava.
- Bosna i Hercegovina mora unaprijediti mehanizme edukacije subjekata zaštite od trgovine ljudima, naročito policije, javnih tužilaca i sudija, i osigurati da ova edukacija postane dio obaveznog i redovnog programa obuke koja se obavlja putem centara za edukaciju sudija i tužilaca u RS i FBiH, odn. programa obuke policijskih službenika putem saradnje ministarstava unutrašnjih poslova;
- Bosna i Hercegovina mora reorganizovati svoje pravosudne organe tako da se u svim tužilaštvima na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou odredi po jedan tužilac koji bi se specijalizovao za vođenje postupaka nasilja nad ženama uključujući i trgovinu ženama.
- Federacija BiH, Republika Srpska i Brčko Distrikt moraju osigurati da se u propisima o socijalnoj zaštiti žrtve trgovine ljudima prepoznaju kao kategorija koja ima prava na socijalnu pomoć, kao i da se centri za socijalni rad obavežu na poštivanje procedura utvrđenih Pravilima o zaštiti žrtava i svjedoka zaštite žrtava trgovine ljudima državljana BiH.
- Bosna i Hercegovina mora osigurati da edukacija subjekata zaštite od trgovine ljudima uključuje senzitivan pristup u radu sa ženama i djevojkama žrtvama trgovine ljudima, kako bi se spriječila dalja traumatizacija žrtava i osigurala efikasna i prilagođena podrška u zaštiti njihovih osnovnih ljudskih prava;

- Bosna i Hercegovina mora osigurati kontinuiranu sistemsku podršku nevladinim organizacijama koje se bave problemom trgovine ženama, i osigurati da su one uključene u postupak identifikacije, asistencije i resocijalizacije žrtava trgovine ljudima.

**POLOŽAJ I OSTVARIVANJE ŽENSKIH LJUDKIH PRAVA
ROMKINJA U BiH**

Autorica:

Diana Šehić

Preporuka Komiteta br. 32

Preporuka Komiteta je da se nastavi s procesom reforme kako bi se osigurala konzistentnost u obrazovnim mogućnostima za oba spola u oba entiteta Bosne i Hercegovine, uključujući ruralna područja, kao i marginalizirane grupe žena i djevojčica, posebno one koje pripadaju romskoj manjini. Preporuka Komiteta je, također, da država članica podstiče raznolikost obrazovnih i profesionalnih izbora za žene i muškarce.

Preporuka Komiteta br. 40

Komitet zahtijeva da država članica osigura da svi državni programi za ublažavanje siromaštva, a koji su razvijeni u okviru srednjoročne razvojne strategije za smanjivanje siromaštva, i implementirani od strane ministarstava, u potpunosti služe ženama, posebno marginaliziranim grupama žena, u skladu sa njihovim potrebama i okolnostima, te da informacije o poduzetim mjerama i njihovim rezultatima budu sadržane u narednom periodičnom izvještaju.

UVOD

Podaci o broju pripadnika Romske manjine u BiH su oprečni, jer nema službenih podataka, obzirom da je posljednji zvanični popis stanovništva u BiH izvršen 1991. godine. 2007. godine u saradnji nekoliko vodećih romskih organizacija u BiH predvođenih Vijećem Roma i uz finansijsku i ekspertsku pomoć World Vision obavljeno je relevantno istraživanje o položaju Roma u BiH, i jedan od važnih podataka ovog istraživanja jeste i podatak o broju pripadnika romske manjine koji je iznosio najmanje 76.000 Roma za 2007. godinu. Ovo je za sada najprecizniji podatak o stvarnom broju pripadnika ove nacionalne manjine u BiH.⁹⁸

Međutim, svi se slažu da su Romi najbrojnija nacionalna manjina u BiH i njihov položaj je najugroženiji, jer su redovno izloženi kršenjima građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i drugih prava što je posljedica njihovog položaja građana drugog reda i diskriminatorskih ustavnih odredbi.

Diskriminacija Roma u ostvarivanju prava na obrazovanje, zapošljavanje, ostvarivanje zdravstvene i socijalne zaštite, kao i drugih prava doprinosi socijalnoj isključenosti. Izuzetno nizak stupanj obrazovanja im onemogućava i pristup zaposlenju, a nedovoljna socijalna pomoć koju prima samo ograničen broj Roma ih svrstava u kategoriju najsiromašnije grupe stanovništva. Glavni izvor prihoda romske populacije je prikupljanje sekundarnih sirovina, reciklaže otpada, ili prodaja rabljenog tekstila na otvorenim pijacama, a često i prošnja. Ovo govori u prilog tvrdnji da je najveći broj Roma u stanju socijalne potrebe i da se nalazi na samom dnu ljudske egzistencije.

Dervo Sejdić predstavnik romskog informativnog centra Kali Sara iz Sarajeva izjavio je: *"Nivo diskriminacije prema Romima u BiH najbolje pokazuju brojevi. Skoro 99 odsto Roma nije zaposleno, više od 60 odsto ove populacije nema zdravstveno osiguranje, a tek 28 do 30 odsto romske djece uključeno je u proces obrazovanja što ne zadovoljava našu zajednicu, a ne bi trebalo ni domaće institucije vlasti i obrazovne institucije"*.⁹⁹

Životni uslovi u većini romskih naselja u BiH su veoma loši i neodgovarajući jer im nedostaje potrebna infrastruktura, kao što je kanalizacija, tekuća voda, struja, ulična rasvjeta i slično. Nije rijedak slučaj da zbog ovako loših uslova za stanovanje ova naselja predstavljaju i opasnost po javno zdravlje. Romkinje kao i romska djeca mnogo više vremena provode kod kuće i tako su izloženi u daleko većem procentu ozbiljnim zdravstvenim rizicima zbog ovako loših uslova stanovanja.

Vijeće ministara BiH je u julu 2008. godine na prijedlog Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, usvojilo Akcioni plan za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite. Usvajanjem Akcionih planova BiH je ispunila uvjet za pristupanje BiH međunarodnoj inicijativi „Dekada uključivanja Roma 2005-2015“. BiH je potpisala pristupnu deklaraciju na Program „Dekada uključivanja Roma 2005-2015“ u septembru 2008 .godine. Dekada Roma ima 4 prioritete oblasti: obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo i stambeno zbrinjavanje. Pored ova 4 prioriteta dekada je definisala i podprioritete, a to je borba protiv diskriminacije, smanjenje siromaštva i ravnopravnost spolova.

⁹⁸ Akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanje, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite iz 2009. godine;

⁹⁹ Dnevni avaz, 25. 08. 2010.godine;

Akcion plan za obrazovanje Roma potpisan je 2004. godine od strane resornih ministarstava obrazovanja u BiH, isti je revidiran 2010. godine i usvojen od strane Vijeća ministara BiH, jula 2010. godine.

Međutim, ovim dokumentima nedostaju neophodni instrumenti za implementaciju, kao i praćenje primjene u praksi. Nadalje, nedostaju rokovi, specifični ciljevi i budžet za punu implementaciju, te je veliki broj institucija naveden kao odgovoran za implementaciju što se koristi za prebacivanje međusobne odgovornosti. Posebno je zabrinjavajuće što je većina ovih akcionih planova rodno neutralna i ne prepoznaje problem duple diskriminacije Romkinja kojoj su izložene kao pripadnice romske nacionalne manjine i kao žene, kao i njihove specifične potrebe kako bi im se osigurala zaštita ljudskih prava.

OBRAZOVANJE

Svi zakoni u BiH kojima se reguliše oblast obrazovanja kao i pristup obrazovanju zabranjuju diskriminaciju po bilo kom osnovu za sva lica u BiH. Također, osnovna škola je obavezna za svu djecu u BiH te je predviđena i prekršajna odgovornost roditelja u slučaju nepoštivanja ove zakonske obaveze.

Međutim, romska djeca se najmanje upisuju i završavaju osnovnu školu.¹⁰⁰ Jedna od ključnih prepreka u pristupu obrazovanju svakako je teška finansijska i materijalna situacija porodica koje ne mogu da kupe udžbenike i neophodan školski materijal. Iako veći broj Opština ili Centara za socijalni rad zahvaljujući primjeni Akcionih planova koji se odnose na obrazovanje izdvaja određena sredstva za kupovinu udžbenika, to još uvijek ne zadovoljava stvarne potrebe na terenu. Tako npr. ukoliko porodica ima više djece koja idu u školu uglavnom samo jedno dijete dobije besplatne udžbenike, a ostala djeca ne.

Veliki problem predstavlja transport djece do škola, ishrana u školama, nedostatak odgovarajuće odjeće za djecu, te konačno rastući trend provođenja testiranja o spremnosti djece za polazak u školu koji za romsku djecu uglavnom zbog jezičkih prepreka, ali i socijalne isključenosti predstavlja problem. Dodatno, problem u pristupu obrazovanju je i nedostatak neophodnih ličnih dokumenata kao što su rodni listovi, prijave o mjestu boravka, kao i degradirajući tretman od strane učenika, nastavnika i roditelja neromske djece.

Široko je rasprostranjena diskriminacija i uznemiravanje u odnosu na romsku djecu i njihove roditelje, a što je vidljivo u predrasudama nastavnog kadra, školskih organa i mjesnih zajednica. Mada je osnovno obrazovanje zakonski obavezno, ipak se u praksi ne poštuje. Pogotovo je prisutan problem napuštanja škole u prijelazu iz odjeljske u predmetnu nastavu.¹⁰¹

O.G. iz Kiseljaka kod Tuzle navodi: „mog sina su ispred škole pretukla neromska djeca pa su se čak i njihovi roditelji njima u tome pridružili. Kada sam otišla da se žalim direktoru škole on nije poduzeo ništa da bi zaštitio moje dijete. Ovo nije prvi put da ga maltretiraju učenici, ali to rade i neki nastavnici, čak i čistačice u školi ih tjeraju da čiste WC“¹⁰²

¹⁰⁰ Akcioni plan BiH za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite iz 2009. godine;

¹⁰¹ Kombinirani četvrti i peti izvještaj prema CEDAW za Federaciju BiH (2006-2009);

¹⁰² Podaci iz romske nevladine organizacije „Bolja budućnost“ iz Tuzle;

Z.A. iz Bukinja kod Tuzle kaže: „*moje petoro djece ide u školu u Bukinju ali ih druga djeca stalno maltretiraju kao i neki nastavnici, obraćala sam se direktoru koji mi je obećao da će to ispitati a u stvari nije nikada ništa učinio*“.¹⁰³

Kada su u pitanju djevojčice Romkinje stanje u praksi je potpuno poražavajuće. Romske djevojčice u velikom broju uopšte ne pohađaju školu i u najvećem su broju nepismene. Dodatno ih ograničava tradicija po kojoj se u pravilu udaju veoma rano, rađaju djecu u najranijem dobu i ili ne idu u školu uopšte ili je napuštaju već nakon nekoliko razreda. Mnogo više romskih djevojčica u odnosu na dječake napušta školu u nekom periodu školovanja i sasvim je jasno da je obrazovni status Romkinja lošiji u odnosu na Rome.¹⁰⁴

Neobrazovane Romkinje nemaju nikakvih izgleda da se zaposle, te tako nezaposlene nemaju nikakve šanse da prežive van svojih zajednica i potpuno su ekonomski ovisne o članovima svojih porodica, zbog čega veoma često i trpe različite oblike nasilja.

Prema preliminarnim podacima do kojih se došlo provođenjem ankete na terenu u preko 20 najvećih romskih zajednica u BiH, a koje je provodio tim od 12 Romkinja liderica, predstavnica romskih nevladinih organizacija tokom 2010.godine¹⁰⁵, u koordinaciji organizacije „Prava za sve“ iz Sarajeva, anketirano je 609 Romkinja o različitim oblastima života. Jedno od pitanja se odnosilo na nivo obrazovanja.

Na ovo pitanje je odgovorilo 607 Romkinja. Od toga je njih čak 45,13% bez ikakve škole, a 31,13 % ih je završilo tek osnovnu školu.

Ovako visok procenat Romkinja koje nisu završile niti osnovnu školu, a koja je po zakonu obavezna za svu djecu je neprihvatljivo tolerisan od strane nadležnih državnih institucija, koje ne provode zakon u praksi. Niko od nadležnih ne postavlja pitanje zašto djeca ne pohađaju školu, niti šta je potrebno da se učini da se takvo stanje promijeni. Kada roditelji romskih djevojčica dolaze u školu kako bi ispisali svoje kćerke iz bilo kojeg razloga, nadležni ne postavljaju nikakva pitanja, niti poduzimaju zakonske mjere protiv njih.

Svi podaci sa terena ukazuju da je neophodno urgentno usvojiti posebne politike i mjere koje bi bile usmjerene isključivo na uključivanje romskih djevojčica u proces obrazovanja. Iako je ovaj problem donekle prepoznat i od nadležnih vlasti do sada se nije pristupilo njegovom rješavanju.

Dodatno, problem za Romkinje predstavlja i patrijarhalna tradicija unutar romskih porodica koja se temelji na shvatanju da djevojčicama ne treba nikakvo obrazovanje, jer će se one svakako udati i brinuti o porodici i domaćinstvu, a veoma često ih porodica zadržava u kući kako bi pomagale majci u vršenju kućnih poslova te pomagale u brizi za mlađe braću i sestre.

Preliminarni podaci iz gore spomenute ankete koji se odnose na dob u kojoj se Romkinje udaju govori da od ukupno ispitanih 527 Romkinja čak njih 44,21% je stupilo u brak prije 18 godine, a najčešće je to u dobi od 14 do 16 godine.

¹⁰³ Podaci iz romske nevladine organizacije „Bolja budućnost“ iz Tuzle;

¹⁰⁴ „Socijalno isključeni u BiH danas, a sutra?“ Izdato 2009.godine od strane Biro za ljudska prava Tuzla.

¹⁰⁵ Kali Sara, -Sarajevo, Romska suza-Srebrenica, Udruženje Roma opštine Prnjavor-Prnjavor, Veseli brijeg-Banja Luka, Bolja budućnost-Tuzla, Romano centro-Zenica, Centar za majke Utjeha-Zenica, Centar za majke Palma-Vitez, Centar za majke Nada-Kakanj, Ponjir-Ključ, Budi mi prijatelj-Višoko;

Prema navodima romske NVOe „Bolja budućnost“ iz Tuzle, iako postoji BiH Akcioni plan za obrazovanje koji ima za cilj uključivanje romske djece u sistem obrazovanja, on se samo djelimično provodi. Naime, kada roditelji i upišu djecu u školu očekujući da će dobiti besplatne udžbenike ili topli obrok, to se ne desi i roditelji su primorani djecu ispisati iz škole, jer sami nisu u mogućnosti snositi ove troškove. Ukoliko se pak u porodici treba donijeti odluka o tome koje dijete će nastaviti školovanje onda je to u pravilu dječak.

ZAPOŠLJAVANJE

Neobrazovanost Romkinja je u direktnoj vezi sa njihovom nezaposlenošću. Bez završene škole nemaju nikakve šanse da se bilo kada i bilo gdje zaposle i tako za sebe osiguraju neophodnu neovisnost i sredstva za egzistenciju. Svi podaci ukazuju da se na Zavodima za zapošljavanje u BiH nalazi u najvećem procentu nekvalifikovana radna snaga i da najduže čeka odnosno ima najmanje mogućnosti da dobije zaposlenje. Obzirom na ovakve podatke može se zaključiti da se Romkinje koje u najvećem procentu pripadaju ovoj skupini nemaju gotovo nikakve šanse za zaposlenje, jer su u pokušaju da pronađu posao izložene duploj diskriminaciji.

O.R. iz Tuzle: „tražila sam posao i da čistim po zgradama haustore, ali su me i tu odbili jer nisam završila osnovnu školu“¹⁰⁶

Romkinje imaju veoma otežan pristup poslu i zbog sveprisutne direktne diskriminacije od strane poslodavaca.

G.M. iz okoline Zenice: „ma prestala sam tražiti posao jer gdje god sam došla čim su me vidjeli odmah su mi rekli da za mene tu posla nema“¹⁰⁷

Već ranije spomenuta anketa koju je provodila NVO „Prava za sve“ je obuhvatila i ispitivanje zaposlenosti Romkinja u BiH. Na pitanje da li rade/ili ne rade odgovorilo je ukupno 595 Romkinja. Od toga je njih čak 81,18% nezaposleno, 9,08% je izjavilo da rade „na crno“, a 7% ih je navelo da prose i tako „zarađuju“ za preživljavanje.

Vijeće ministara BiH je za Akcioni Plan za zapošljavanje Roma u 2009. godini izdvojilo ukupno 351.000 EUR i to za zapošljavanje i samozapošljavanje i to:

- FBiH – 220.000 EUR,
- RS – 110.000 EUR, i
- Distrikt Brčko – 21.000 EUR.

Prema podacima prikupljenim iz Zavoda za zapošljavanje FBiH programom sufinansiranja samozapošljavanja u 2009 godini zaposleno je ukupno 59 Roma, bez razvrstavanja ovog broja po spolu, tako da se iz toga ne može vidjeti da li je i jedna Romkinja u okviru ovog programa zaposlena. Nadalje, programom sufinansiranja zapošljavanja kod poslodavaca zaposleno je 39 Roma i opet bez razvrstavanja podataka po spolu.

U RS u okviru programa zapošljavanje kod poslodavca zaposleno je 12 Roma, od čega 3 Romkinje. U okviru programa samozapošljavanja zaposleno je ukupno 5 Roma, od čega 1 Romkinja.

¹⁰⁶ Podaci iz romske nevladine organizacije „Bolja budućnost“ iz Tuzle;

¹⁰⁷ Podaci iz romske nevladine organizacije „bolja budućnost“ iz Tuzle;

Distrikt Brčko nije sproveo niti jedan od ovih programa za zapošljavanje.

Vijeće ministara BiH za Akcioni plan za zapošljavanje Roma u 2010 godini također predviđa sredstva u ukupnom iznosu od 350.000 EUR i to :

- Federacija BiH 220.000 EUR
- RS – 110.000 EUR
- BD – 20.000 EUR

Ova sredstva su namijenjena za isti program zapošljavanja i samozapošljavanja kao i za 2009.godinu.

Tako npr. program sufinansiranja samozapošljavanja Roma na 24 mjeseca podrazumijeva iznos od 12.000 KM. Međutim, za ovaj period se moraju uplaćivati svi doprinosi i porezi kao i plata zaposlenom što nije dovoljno da se pokrene biznis, a niti se isplati poslodavcu da nekog uopšte zaposli.

Ovo je naročito važno istaći jer Romkinje koje nisu zaposlene u formalnom sektoru zapravo ne ostvaruju sigurne prihode i prava po osnovu penzijsko invalidskog i zdravstvenog osiguranja. Ovo umnogome utiče na izgradnju osjećaja lične vrijednosti i ekonomske neovisnosti kako bi mogle slobodno donositi odluke o načinu vođenja svog života. Upravo ekonomska ovisnost i nemogućnost preživljavanja van porodice prisiljava Romkinje da gotovo cijelog života trpe različite oblike nasilja.

Ne postoje nikakve državne statistike o broju zaposlenih Romkinja kao niti analize o stanju u ovoj oblasti fokusirano na Romkinje. Ovo dokazuje da država ignoriše alarmantno ugrožen položaj Romkinja kada je u pitanju ova značajna oblast.

NASILJE NAD ROMKINJAMA

BiH je usvojila nekoliko značajnih zakona i politika kojima se osigurava rodna ravnopravnost i zabranjuje nasilje nad ženama i nasilje u porodici.¹⁰⁸ Država je uspostavila mehanizme za promociju i zaštitu rodne ravnopravnosti na nivou BiH i entiteta. Međutim, postoje brojni problemi u primjeni ovih zakona i politika, te radu uspostavljenih mehanizama.

Gender akcioni plan je usvojen od strane BiH Vlade 2006. godine, međutim ovaj dokumenat ne adresira specifičnu situaciju i potrebe Romkinja koje uglavnom žive u zatvorenim romskim zajednicama.

Nacr Nacionalne strategije za preventiranje i borbu protiv nasilja u porodici u BiH također ne prepoznaje niti adresira ranjivost Romkinja i njihovu izloženost duploj diskriminaciji. Država je propustila da uključi Romkinje i romske NVOe u utvrđivanje politika kao i zakonodavstva za borbu protiv nasilja što dalje doprinosi marginalizaciji Romkinja u BiH društvu te time omogućava da se različiti oblici nasilja nad Romkinjama nastavljaju.

Romkinje u BiH su trenutno najranjivija grupa stanovništva i svakodnevno se suočavaju sa duplom diskriminacijom u ostvarivanju svojih ljudskih prava u pristupu obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, stanovanju, zapošljavanju itd.

¹⁰⁸ Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH i Zakoni o zabrani nasilja u porodici u oba BiH entiteta;

Država nema pouzdane statistike niti istraživanja o problemu nasilja nad ženama ili nasilja u porodici. Također, nema sveobuhvatnih studija niti posebnih statistika o nasilju, ili nasilju u porodici nad Romkinjama. Ipak, 2003. godine je na području Zenice provedena studija koja je pokazala da se značajno veći broj Romkinja suočava sa nasiljem u porodici u odnosu na ne-Romkinje. Prema ovoj studiji 33% Romkinja izjavilo da ih je partner dugotrajno i višestruko zlostavljao u odnosu na 24% ne-Romkinja. Studija je pokazala postojanje višestruke diskriminacije nad Romkinjama po osnovu njihovog društvenog položaja, spola i roda, rase, itd. te postojanje višestrukog oblika nasilja nad Romkinjama jer su žene, pripadnice manjinske grupe i jer su marginalizovane od strane državnih institucija.¹⁰⁹

Romkinje su naročito ugrožene zbog široko rasprostranjene predrasude da je nasilje nad ženama dio romske kulture što utiče i na rad državnih institucija koje ovo pitanje zanemaruju i ne osiguravaju odgovarajuću pomoć i podršku Romkinjama koje su preživjele nasilje.

Prema podacima NVO „Bolja budućnost“ iz Tuzle Romkinje su naročito ranjive zbog raširenih predrasuda prema kojima je nasilje nad ženama dio romske tradicije uzrokujući da institucije nadležne za provođenje zakona kojima se zabranjuje nasilje zapravo ne čine dovoljno na dosljednom sprovođenju zakona. Država je propustila da izgradi ambijent u kojem se Romkinje žrtve nasilja mogu obratiti nadležnim institucijama za pomoć i da im pruže podršku kako bi žrtve nasilja bile u mogućnosti da prijave nasilje i dobiju odgovarajuću pomoć.

Romkinje uglavnom žive u veoma zatvorenim zajednicama i nisu u mogućnosti napustiti ih ako to žele. Dodatno, Romkinje rijetko prijavljuju slučajeve nasilja zbog nepismenosti, nedostatka informacija o tome gdje i kako mogu tražiti zaštitu i pomoć, ali i zbog djece, te finansijske ovisnosti od strane muža. Kada se nasilje desi, one jednostavno ne očekuju niti primaju podršku ili pomoć od porodice, zajednice ali ni nadležnih institucija.

X.Y. : „godinama trpim nasilje od strane muža i svekra i nakon 10 godina uspjela sam pobjeći, roditelji nisu htjeli da me prime jer sam udata i tražili su da se vratim mužu jer oni više nemaju ništa sa mnom. .. oni kažu da sam ja njegova do kraja života ...a i to bi bila sramota...¹¹⁰

Veoma rijetko Romkinje traže medicinsku pomoć zbog nasilja koje su pretrpiti jer nisu zdravstveno osigurane, nemaju lične karte, ali i zbog osjećaja stida i straha da će se nasilje opet ponoviti, jer se nasilje i dešava u najvećem broju slučajeva od strane muža ili njegovih članova porodice i to uglavnom kontinuirano duži vremenski period

J.S. iz okoline Tuzle: „trpim nasilje od zeta jer ga je moja kćerka napustila zbog nasilja nad njom. Sada on stalno dolazi kod mene i tuče i mene i nju. Kada zovnemo policiju oni mu kažu da ode, ili ga odstrane, ali on se opet vrati i nastavi po starom“.¹¹¹

XY iz Sarajeva: „trpim nasilje od muža godinama, šamara me, baca na mene razne predmete i to sve pred djecom a moram sa njim leći kad god on to želi“¹¹²

Ignorisanje ovog problema od strane vladinih zvaničnika se ogleda prije svega u nedostatku odgovarajućih specifičnih mjera za borbu protiv nasilja nad Romkinjama kao i rad u romskim zajednicama. Nadalje, nedostatak odgovarajuće reakcije od strane onih koji su odgovorni za

¹⁰⁹ Jennifer Erickson, Oregon Univerzitet, Refleksije na rad na terenu sa Romkinjama: rasa, klasa i feminizam u Bosni i Hercegovini (Reflections on fieldwork with Romani women: race, class and feminism in Bosnia and Herzegovina), 2003;

¹¹⁰ Podaci iz romske organizacije „Kali Sara“ Sarajevo;

¹¹¹ Podaci iz romske organizacije „Bolja budućnost“ iz Tuzle;

¹¹² Ibid;

provođenje zakona, kapitulacija pred pritiskom porodice i zajednice i konačno široko rasprostranjene predrasude javnosti prema Romkinjama po kojima su siromaštvo, neobrazovanje i sl. „stil života“ Roma predstavlja dodatno opterećenje za borbu protiv nasilja nad Romkinjama u BiH.

Organizacija Prava za sve iz Sarajeva ističe da prema preliminarnim podacima iz provedene ankete na direktno pitanje da li je ranije trpila ili još uvijek trpi neku vrstu fizičkog nasilja odgovorilo ukupno 609 Romkinja. Od toga je njih 43,19% odgovorilo potvrdno. Na pitanje da li lično poznaju ženu koja je pretrpila ili trpi fizičko nasilje odgovorilo je ukupno 606 žena. Od toga je čak njih 76% odgovorilo da poznaje, i najčešće je to majka, sestra, roditelj ili prijateljica. Također, zabrinjavajuće visok broj žena, njih 46,52% je izjavilo da ili lično poznaje ženu ili da su same pretrpjele neku vrstu seksualnog nasilje. Najčešće je to bilo silovanje u braku, ili prisila na seks na način koji ne želi ili odobrava.

Ovako visok procenat žena koje su izjavile da su pretrpile nasilje ili da lično poznaju ženu koja je pretrpila neku vrstu nasilja ide u prilog zaključku da je nasilje nad Romkinjama veoma široko rasprostranjeno, a postoji opravdana bojazan da je ovaj procenat i znatno viši. Naime, veoma je teško svakoj žrtvi nasilja u porodici to javno priznati i o tome govoriti. Mora se imati u vidu da žene žrtve nasilja u velikom broju slučajeva nasilje smatraju svojom ličnom sramotom ili sramotom za porodicu te misle da to javnim negiranjem mogu sakriti od drugih.

Ovo se može zaključiti i iz zapažanja anketarki koje su provodile istraživanje na terenu. Naime, u većini slučajeva kada su Romkinje negativno odgovarale na pitanje da li su žrtve nasilja u porodici, kasnije su nakon obavljene ankete zapravo rekle da jesu žrtve nasilja, ali da to zbog straha i sramote ne žele javno reći, iako im je garantovana anonimnost prilikom vođenja razgovora.

Također, ovako veliki broj žena koje su pretrpile neku vrstu nasilja ili je još uvijek trpe, ili lično poznaju ženu žrtvu nasilja ukazuje da je nasilje nad Romkinjama široko rasprostranjeno, sistemsko i da se dešava najčešće u okviru porodice ili romske zajednice. U najvećem broju slučajeva kao nasilnika su Romkinje navodile muža ili nekog drugog člana njegove porodice.

Mnoge od Romkinja koje su pretrpile nasilje nisu pozivale policiju kako bi nasilje i prijavile.

Kao osnovni razlog za nepozivanje policije ispitanice su navodile:

„oni svakako samo dođu, malo popričaju sa nasilnikom i odu, a onda ja opet dobijem batine“

„znam od prije da neće doći“ ,

„ ako i dođu onda samo kažu, ma pusti ih - ciganska posla“,

„ a zašto da ih zovem pa to je sramota da drugi ljudi to znaju“.

Ne postoji povjerenje u institucije sistema da će blagovremeno i adekvatno djelovati na zaštitu prava Romkinja u slučaju prijave nasilje i tako se nasilje ponavlja, neprestano vrti u krug i prenosi kroz generacije. Nepovjerenje se zasniva na iskustvima Romkinja koje su prijavljivale nasilje, a nisu dobile adekvatnu podršku i zaštitu kako od institucija sistema tako ni od porodice. Osjećaj stida i straha dominira među Romkinjama kada je u pitanju prijavljivanje slučajeva nasilja zbog duboko ukorijenjenog osjećaja da je za nasilje isključivo kriva i odgovorna sama žena.

Ništa bolje nije ni postupanje nadležnih Centara za socijalni rad. Mnoge Romkinje ni ne znaju da postoje ove institucije, a one koje znaju kažu da kada su se obraćale nisu dobile adekvatnu podršku i ne žele više tamo ni ići.

N.N. iz Tuzle: „išla sam u Centar za socijalni rad da mi pomognu jer stalno trpim nasilje od muža, ali mi je službenica tamo rekla „Pa šta hoćeš, svi trpimo, i tvoja mati je trpila, pa trpi i ti“, i više tamo ne idem“.¹¹³

XY iz Zenice: „policija slabo nešto učini kada poznaje nasilnika a i sami zaposleni u Centru slabo pomognu kada znaju kakav je to nasilnik, boje se i sami“.¹¹⁴

Iz ovoga se jasno da zaključiti da je nasilje nad Romkinjama još i više pogoršano, jer ne postoji nikakva saradnja sa institucijama nadležnim za borbu protiv nasilja i pružanje zaštite žrtvi nasilja. Romkinje žrtve nasilja nemaju povjerenje u policiju, Centre za socijalni rad i zbog toga se rijetko odlučuju da prijave nasilje kada im se desi. One su prepuštene sebi i osuđene na život u izolaciji.

Od ključnog značaja je da se sve relevantne nadležne institucije hitno i aktivno uključe u utvrđivanje stanja u oblasti zaštite ljudskih prava Romkinja i to prije svega u oblasti nasilja, obrazovanja i zaposlenja. Tek nakon provedene analize stanja na terenu neophodno je pristupiti donošenju hitnih mjera i specifičnih programa kojima bi se zaštitila ljudska prava Romkinja i omogućio život bez nasilja, te unaprijedio njihov položaj u okviru romskih zajednica i društva u cjelini.

ROMKINJE U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU

U dijelu koji se odnosi na politički i javni život žena u BiH je navedeno koji sve izazovi i prepreke stoje na putu ženi samo zato što je žena, kada se želi aktivno uključiti u politički život. Romkinje su u još težoj situaciji obzirom da su izložene diskriminaciji dodatno i to zato što su Romkinje. Kada se ima u vidu njihov nizak stepen obrazovanja i zaposlenosti i kruti tradicionalno patrijarhalni način života u romskim zajednicama onda nije teško zaključiti da Romkinje nemaju gotovo nikakve šanse da se aktivno uključe u javni život.

Stoga ne treba čuditi podatak da su u 31 općini u BiH od izabраних 33 vijećnika pripadnika nacionalnih manjina, svega 2 Romkinje.

Na žalost, čak ni u različitim vladinim tijelima koja se bave pitanjima zaštite prava Roma nema nijedne žene, jer i tu dominiraju isključivo muškarci. Izuzetno mali broj ženskih romskih organizacija u BiH također je pokazatelj izuzetno teškog položaja Romkinja. Romkinje ako i jesu uključene u rad nevladinih organizacija onda je to isključivo organizacija kojom rukovode muškarci, a Romkinje se uglavnom bave pitanjima zaštite majki sa djecom.

Dok su se u posljednjih 10tak godina tzv. ženske organizacije u BiH izgradile kao najjače u okviru civilnog sektora, to se nije desilo u okviru romskog. U BiH tzv. ženskih romskih organizacija ima svega nekoliko. Ipak, može se reći da u posljednje vrijeme postoji pojačan interes i angažman Romkinja aktivistica za rad u nevladinom sektoru. Ovo je prije svega rezultat podrške međunarodnih organizacija i sredstava međunarodnih donatora koji su prepoznali problem kršenja ljudskih prava Romkinja i omogućili provođenje različitih

¹¹³ Podaci iz romske nevladine organizacije „Bolja budućnost“ iz Tuzle.

¹¹⁴ Podaci iz romske nevladine organizacije „Bolja budućnost“ iz Tuzle.

programa koji obuhvataju edukaciju Romkinja i rad u romskim zajednicama. Također, iako još uvijek nedovoljno ipak je uspostavljena saradnja romskih ženskih organizacija i Romkinja liderica sa ženskim NVOima što će umnogome doprinijeti daljem jačanju ženskog romskog sektora u BiH.

PREPORUKE

- Država treba hitno usvojiti posebne programe i specifične mjere praćene potrebnim finansijskim sredstvima koji će osigurati pristup Romkinjama procesu obrazovanja na svim nivoima, uključujući i posebne programe za obrazovanje odraslih fokusirano na Romkinje.
- Država treba osigurati da se u nacionalne programe, akcione planove i sve druge politike kojima se tretira unaprjeđenje položaja Roma, nasilje nad ženama i rodna ravnopravnost ugrade specifične mjere koje će uvažavati položaj i potrebe Romkinja, sa posebnim ciljem zaštite ljudskih prava Romkinja.
- Država naročito treba utvrditi i osigurati finansijsku podršku za specifične programe edukacija za Romkinje o ljudskim pravima, a posebno o ženskim ljudskim pravima uključujući i pravo na život bez nasilja, te ove edukacije provoditi u romskim zajednicama u saradnji sa romskim nevladinim organizacijama
- Država treba osigurati vođenje evidencije i statistika o prijavljenim slučajevima počinjenog nasilja nad Romkinjama, kao i drugih važnih statistika za utvrđivanje njihovog položaja u društvu i zajednici.
- Država naročito treba osigurati specifične i sveobuhvatne programe obuke za policiju, službenike Centara za socijalni rad, zdravstvenih institucija i organa pravosuđa u cilju adekvatnog obučavanja i senzibiliziranja za provođenje zakona i zaštite ljudskih prava Romkinja. Potrebno je uvezati sve aktere u zaštiti od nasilja u porodici te naročito uspostaviti koordiniran odgovor institucija kako bi se na adekvatan način bavili problemom nasilja u romskim porodicama i zajednicama.
- Potrebno je utvrditi i osigurati provođenje specifičnih programa obuke za policiju u cilju njihovog senzibiliziranja i pripreme za rad u romskim zajednicama u slučajevima nasilja nad Romkinjama.
- Država treba utvrditi i osigurati provođenje specifičnih mjera kojima će se romske djevojčice zaštititi od ranih i prisilnih brakova. U okviru relevantnih institucija i NVOa uspostaviti savjetovališta za mlade Romkinje koje će između ostalog obuhvatiti sprječavanje maloljetničkih brakova.

FINALNE PREPORUKE

Autorica:

Aleksandra Petrić

PREPORUKE

Da bi vladine institucije Bosne i Hercegovine bile odgovornije prema realizaciji obaveza koje je država BiH preuzela potpisivanjem i usvajanjem Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije prema ženama (CEDAW), organizacije „Prava za sve“ i Helsinški parlament građana Banja Luka, zajedno sa ženskim nevladinim organizacijama koje su učestvovala u pripremi Alternativnog izvještaja predlažu CEDAW Komitetu da vladi preporuči slijedeće:

OPŠTA PREPORUKA

Žene moraju biti aktivno uključene u donošenje svih zakona i razvojnih politika kako bi ovi dokumenti i stvarno odražavali ženske potrebe i osiguravali jednake mogućnosti i prava žena. Država će razvijati i usvajati politike koje će sadržavati jasno izražene ciljeve, mjere i konkretne aktivnosti sa rokovima i jasno označenom odgovornošću državnih institucija za njihovo provođenje, kao i precizno utvrđenom visinom budžetskih sredstava i jasno označenim izvorima finansiranja ovih aktivnosti.

EKONOMSKI POLOŽAJ ŽENA

Bosna i Hercegovina će preduzeti odgovarajuće zakonodavne i druge mjere kako bi osigurala da žene imaju ravnopravan pristup korištenju ekonomskih prava, uključujući i pravo na zapošljavanje i zaštitu u vezi sa radom i radnim odnosima pod jednakim uslovima i bez diskriminacije, pravo na adekvatnu naknadu za rad, pravo na prekvalifikaciju, dokvalifikaciju, dodatno obrazovanje i usavršavanje, te pristup i korištenje kreditima i informacijama.

Ove mjere će, između ostalog, uključivati uspostavljanje i kontinuirano finansiranje široko dostupnih programa zapošljavanja žena, sa posebnim fokusom na žene srednjih godina koje su duže vrijeme nezaposlene, žene Romkinje, žene žrtve nasilja u porodici i žene žrtve trgovine ljudima, mjere smanjenja i adekvatnog vrednovanja neplaćenog rada žena, mjere subvencioniranja i stimulisanja programa podrške ženama preduzetnicama, jačanje uloge i kapaciteta inspekcija rada i adekvatno sankcionisanje poslodavaca sa ciljem suzbijanja kršenja prava žena u vezi sa radom i radnim odnosima, uspostavljanje posebnih odjeljenja sudova i tužilaštava u oblasti kršenja prava rada i radnih odnosa, uspostavljanje i kontinuirano finansiranje lako dostupnih službi besplatne pravne pomoći u okviru vladinog i nevladinog sektora, unaprjeđenje i ujednačavanje položaja i naknade za rad žena na porodijskom odsustvu i samozaposlenih žena, redovno prikupljanje i objavljivanje statističkih podataka u svim oblastima koji se tiču ekonomskih i socijalnih prava žena, kao i preduzimanje drugih mjera pozitivne akcije usmjerenih prema promovisanju i osiguravanju stvarne ravnopravnosti žena i muškaraca u oblasti ekonomskog života i razvoja.

POLOŽAJ ŽENA U JAVNOM I POLITIČKOM ŽIVOTU

Bosna i Hercegovina će preduzeti odgovarajuće zakonodavne i druge mjere kako bi osigurala da političke stranke, državne kompanije, vladine institucije, organizacije i organi upravljanja i odlučivanja na svim nivoima kreiraju strategije i mjere za postizanje

ravnopravnosti polova, uz aktivno sudjelovanje žena i promovisanje prava žena na jednako učešće u javnom i političkom životu i odlučivanju.

Ove mjere će, između ostalog uključivati harmonizaciju Izbornog zakona BiH sa Zakonom o ravnopravnosti polova BiH, podsticanje većeg učešća žena na imenovanim funkcijama u okviru izvršne, sudske vlasti i diplomatije, te učešća žena u pregovorima i drugim reformskim procesima od važnosti za budućnost BiH, osiguravanje pristupa žena rukovodnim funkcijama i uticaja žena u procesima kreiranja strategija političkih stranaka, državnih kompanija i javne uprave, mjere usmjerene na ravnopravno učešće kandidatkinja u izbornim kampanjama, mjere podrške političkoj edukaciji i izgradnji vještina žena u političkim strankama, uvođenje budžetskih linija u okviru ministarstava i lokalnih organa vlasti za implementaciju Gender akcionog plana BiH, provođenje kontinuirane i systemske obuke i senzibilizacije za rodnu ravnopravnost i ženska ljudska prava predstavnika/ca svih nivoa vlasti sa naročitim akcentom na pozicionirane zvaničnike/ce na svim nivoima, kao i preduzimanje drugih mjera pozitivne akcije usmjerenih prema promovisanju i osiguravanju stvarne ravnopravnosti žena i muškaraca u javnom i političkom životu u BiH.

NASILJE PREMA ŽENAMA

Bosna i Hercegovina će preduzeti odgovarajuće zakonodavne i druge mjere kako bi osigurala da žene žrtve rodno zasnovanog nasilja, uključujući i nasilje u porodici, imaju pristup i ostvaruju zaštitu od nasilja.

Ove mjere će, između ostalog uključivati usklađivanje entitetskih zakona o zaštiti od nasilja u porodici u BiH i osiguravanje da slučajevi nasilja u porodici budu procesuirani u krivičnom postupku, u skladu sa međunarodnim standardima, te efikasnu primjenu zaštitnih mjera, kreiranje i vođenje jedinstvene baze podataka o svim oblicima nasilja protiv žena na državnom nivou, kontinuiranu institucionalnu podršku nevladinim organizacijama u pružanju pomoći i podrške ženama žrtvama nasilja, naročito putem redovitog planiranja i alociranja sredstava iz javnih budžeta na svim nivoima za rad sigurnih kuća za žene žrtve nasilja te pružanja besplatne pravne i psihosocijalne pomoći, osiguravanje da svi subjekti zaštite žena od nasilja, naročito centri za socijalni rad, policija, javni tužioci i sudije, imaju kontinuiran pristup i obavezu pohađanja rodno osjetljivih edukacija o problemu nasilja prema ženama, te mehanizmima zaštite žena od nasilja sadržanim u domaćim zakonima i CEDAW-u, osiguravanje aktivnog učešća ženskih nevladinih organizacija u izradi BiH Strategije za pomoć ženama žrtvama nasilja tokom rata, kreiranje, integraciju, provođenje i budžetiranje programa rodno osjetljive edukacije za mladiće i djevojke u osnovnim i srednjim školama, u cilju kontinuiranog i održivog pristupa sprečavanju i suzbijanju rodno zasnovanog nasilja u adolescentskim vezama, te sprečavanju nasilja u porodici, kao i preduzimanje drugih mjera pozitivne akcije usmjerenih prema sprečavanju i suzbijanju nasilja prema ženama.

TRGOVINA ŽENAMA, KAO POSEBAN OBLIK NASILJA PREMA ŽENAMA

Bosna i Hercegovina će preduzeti odgovarajuće zakonodavne i druge mjere kako bi osigurala da žene žrtve trgovine ljudima imaju adekvatnu pomoć i zaštitu.

Ove mjere će, između ostalog uključivati usklađivanje entitetskih krivičnih zakona i zakona Brčko Distrikta sa Konvencijom Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, prepoznavanje

žrtava trgovine ljudima kao kategorije koja ostvaruje pravo na socijalnu pomoć prema zakonima o socijalnoj zaštiti, donošenje posebnog zakona kojim će se omogućiti da se kriminalcima optuženim za krivično djelo trgovine ljudima u momentu podizanja optužnice zabrani raspolaganje imovinom, a nakon pravosnažne presude oduzme imovina stečena krivičnim djelom koja bi se usmjerila u fond za obeštećenje žrtava i pomoć organizacijama koje se bave rehabilitacijom žrtava, unaprjeđenje edukacije i senzibilizacije subjekata zaštite od trgovine ljudima, naročito policije, javnih tužilaca i sudija, i osiguravanje da ova edukacija postane dio obaveznog i redovnog programa obuke, osiguravanje da se u tužilaštvima na svim nivoima odredi tužilac koji bi se specijalizovao za vođenje postupaka nasilja nad ženama uključujući i trgovinu ženama, podršku nevladinim organizacijama koje se bave problemom trgovine ženama, te njihovo učešće u postupcima identifikacije, asistencije i resocijalizacije žrtava trgovine ljudima, kao i preduzimanje drugih mjera pozitivne akcije usmjerenih prema sprečavanju i suzbijanju trgovine ženama u BiH.

POLOŽAJ I OSTVARIVANJE ŽENSKIH LJUDSKIH PRAVA ROMKINJA U BIH

Bosna i Hercegovina će preduzeti odgovarajuće zakonodavne i druge mjere kako bi osigurala pristup i puno ostvarivanje i zaštitu ženskih ljudskih prava Romkinja, uključujući i pravo na obrazovanje, zapošljavanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, te zaštitu od rodno zasnovanog nasilja.

Ove mjere će, između ostalog uključivati ugrađivanje specifičnih mjera pozitivne akcije koje će uvažavati položaj i potrebe Romkinja u sve državne strategije, javne politike, akcijske planove kojima se tretira unaprjeđenje položaja Roma, te pitanja ravnopravnosti polova i poštovanja ženskih ljudskih prava, uspostavljanje i kontinuirano finansiranje široko dostupnih programa obrazovanja Romkinja, sa fokusom na omogućavanje pristupa posebnim programima obrazovanja odraslih senzibilisanih za potrebe Romkinja, finansijsku podršku i saradnju sa romskim nevladinim organizacijama u provođenju programa edukacija o ženskim ljudskim pravima za Romkinje, sa fokusom na pravo na život bez nasilja, vođenje statistika o slučajevima nasilja prema Romkinjama, kao drugih podataka važnih za kreiranje programa unaprjeđenja položaja Romkinja u društvu i zajednici, posebne programe edukacije policije, službenika centara za socijalni rad, zdravstvenih institucija i pravosudnih organa za provođenje zakona i zaštitu ljudskih prava Romkinja, naročito zaštitu od nasilja, kreirati i osigurati provođenje posebnih programa kojima će se romske djevojčice zaštititi od prisilnih brakova, kao i preduzimanje drugih mjera pozitivne akcije usmjerenih prema promovisanju i osiguravanju stvarne ravnopravnosti i poštovanja ljudskih prava Romkinja u BiH.

Kontakti organizacija koje su učestvovala u izradi Izvještaja

PRAVA ZA SVE SARAJEVO

A: M.M. Bašeskije 12/II
71 000 Sarajevo, BiH
T/F: +387 (0) 33 20 30 70
E: rights_for_all@open.net.ba
W: <http://www.rightsforall.ba>

FONDACIJA CURE

A: Ante Fijamenga 14b (Kuća ljudskih prava)
71 000 Sarajevo, BiH
T/F: +387 (0) 33 71 36 10
W: <http://www.fondacijacure.org>
E: info@fondacijacure.org

BUDUĆNOST MODRIČA

A: Živojina Mišića 4
74 480 Modriča, BiH
T/F: +387 (0) 53 82 07 01
T: +387 (0) 53 82 07 00
E: gocalg@gmail.com

LARA

A: Beogradska 38
76 300 Bijeljina, BiH
T: +387 (0) 55 22 02 55
F: +387 (0) 55 22 02 51
W: <http://www.zenskiforum.com>
E: ngo.lara@teol.net

HELSINŠKI PARLAMENT GRAĐANA BANJA LUKA

A: Krfska 84
78000 Banja Luka, BiH
T: +387 (0) 51 43 27 50
F: +387 (0) 51 43 27 52
W: <http://www.hcabl.org>
E: hcabl@blic.net

ŽENE ŽENAMA

A: Derebent 41
71 000 Sarajevo, BiH
T: +387 (0) 33 21 96 40
F: +387 (0) 33 21 46 73
W: <http://www.zenezenama.org>
E: zene2000@zenezenama.org

UDRUŽENE ŽENE BANJA LUKA

A: Kalemegdanska 18
78000 Banja Luka, BiH
T/F: +387 51 46 31 43
T: +387 51 46 21 46
W: <http://www.unitedwomenbl.org>
E: office@unitedwomenbl.org

FORUM ŽENA BRATUNAC

A: Ulica Kosovska bb
75 420 Bratunac, BiH
T: +387 56 41 11 43
+387 56 41 11 68
W: <http://forumzena.org>
E: forumzena@yahoo.com

**Zahvaljujemo se svim organizacijama čiji su
podaci korišteni u ovom Izvještaju!**

Svi podaci u ovom Izvještaju se Mogu koristiti, uz obaveznu navođenu izvora.